

Paul M Sweezy

Imperialismen

Detta är ett utdrag ur Paul M Sweezys bok *Teorin för den kapitalistiska utvecklingen*. Det som återges är bokens avslutande del IV, med undantag för sista kapitlet, ”19. En utblick framåt”. och Appendix A.

Kapitel 19 har utelämnats därför att det huvudsakligen försöker teckna ”möjlig framtida framtidsriktning”, som har mycket liten relevans idag. Detta därför att de perspektiv som Sweezy målar upp (boken skrevs 1942, dvs under världskriget) visat sig vara felaktiga, inte minst gäller det hans vid denna tid optimistiska uppfattning om socialismens framtid i Sovjetunionen, ett misstag som han själv insåg under 1960-talet.¹

Appendix A har strukits därför att det handlar om frågor som rör tidigare delar av boken (reproduktionsscheman och tillhörande diagram, samt ekvationer som rör ”Keynesianska aggregat”).

Däremot har Appendix B medtagits. Detta handlar om ”imperialismens ideologi” och är hämtat från ur Rudolf Hilferdings viktiga bok *Das Finanzkapital*.

OBS: Åtskilliga av de texter som Sweezy citerar refererar till på engelska. De flesta av dessa i finns även på svenska, fast här har inte gjorts några försök att söka reda på de svenska versionerna. Den som är intresserad kan relativt enkelt hitta de svenska texterna på marxistarkivet eller Marxist Internet Archive.

Martin F

Innehåll

13. Staten	1
14. Utvecklingen av monopolkapitalet.....	9
15. Monopol och kapitalismens rörelselagar.....	18
16. Världsekonomi	28
17. Imperialismen.....	39
18. Fascismen	52
Appendix B	63

---

¹ Om Sweezys ändrade uppfattning om Sovjetunionens karaktär, se hans bidrag i samlingen [Socialkapitalismen](#) (1964-70) och artikeln [Finns det en härskande klass i Sovjetunionen?](#) (1978). Se även [Västerländsk marxism och Sovjetunionen](#) av Marcel van der Linden.

13. Staten

1. Staten i ekonomisk teori

Få skulle förmodligen förneka att staten spelar en betydande roll i den ekonomiska processen. Det finns emellertid fortfarande många, som skulle hävda att staten kan och bör hållas utanför det ekonomiska teoribildandet.

Från en synpunkt är detta inte svårt att förstå. Så länge nationalekonomi betraktas som en vetenskap om förhållandet mellan människan och naturen, på det sätt som den moderna skolan gör, behöver staten bara behandlas vid tillämpningen och inte som en del av vetenskapens innehåll. Det finns ingen stat på Robinson Kruses ö, ändå är ekonomi lika betydelsefullt för Robinson som det är för nittonhundratalets USA. Med denna utgångspunkt kan inte staten logiskt vara en angelägenhet för den teoretiska ekonomin. Den måste betraktas som en av de faktorer som formar och begränsar tillämpningen av de ekonomiska principerna till en given uppsättning faktiska förhållanden.

Allt detta förändras om vi intar den ståndpunkten att nationalekonomi är vetenskapen om de samhälleliga produktionsförhållandena under historiskt bestämda villkor. Uraktlåtenheten att inkludera staten i ekonomins ämnesområde blir då en godtycklig och oförsvarlig försummelse. Med detta i minnet och efter vad som sagts om Marx' grundläggande syn på nationalekonomin i de tidigare kapitlen, tycks inte någon ytterligare förklaring behövas för att berättiga medtagandet av ett kapitel om staten i vår undersökning av den marxistiska ekonomin. Ett varningens ord är emellertid nödvändigt innan vi fortsätter.

Liksom i fråga om kriser arbetade Marx aldrig ut någon systematisk och formellt fullständig teori om staten. Att han ursprungligen avsåg att göra så är klart. Han börjar till exempel förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* med följande ord:

Jag behandlar den borgerliga ekonomins system i följande ordning: kapital, jordegendom, lönearbete, stat, utrikeshandel, världsmarknad .... Första bokens första avdelning, som handlar om kapitalet, består av följande kapitel: 1. varan, 2. pengarna eller den enkla cirkulationen, 3. kapitalet i allmänhet. De två första kapitlen utgör innehållet i föreliggande arbete .... Det systematiska bearbetandet enligt den angivna planen kommer att vara beroende av yttre omständigheter.¹

Planen undergick betydande förändringar under tidens lopp, vilket en undersökning av de tre delarna av *Kapitalet* klargör, men staten fanns alltid i bakgrunden och erhöll aldrig den 'systematiska bearbetning' som Marx tydligen hade hoppats ge den. Därav följer att en koncis sammanfattning av hans åsikter är otänkbar. I stället skall vi försöka presentera en kortfattad teoretisk behandling av staten som är i överensstämmelse med Marx' talrika och spridda anmärkningar i ämnet och som samtidigt utgör det nödvändiga tillägget till huvuddelen av de teoretiska principer som behandlar det kapitalistiska systemets utveckling.

Bland de viktigaste marxistiska skrifterna om staten kan följande nämnas: Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, särskilt kap. IX. Lenin, *The State and Revolution*. Rosa Luxemburg, 'Sozialreform oder Revolution?' *Gesammelte Werke*, Vol. III. En engelsk översättning av det senare arbetet finns (*Reform or Revolution?*, Three Arrows Press, New York, 1937), men är olyckligtvis inte särskilt tillfredsställande. En rätt omfattande översikt över en stor mängd marxistisk litteratur om staten finns medtagen i S. H. M. Chang, *The Marxian Theory of the State*, 1931.

2. Statens primära funktion

Det finns en tendens hos de moderna liberala teoretikerna att tolka staten som en institution som upprättats i hela samhällets intresse, med uppgift att medla och förlika i de motsättningar

¹ Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (hädanefter: *Critique*), s. 9.

som livet i ett samhälle oundvikligen ger upphov till. Detta är en teori som undviker den politiska metafysikens fallgropar och som tjänar till att integrera en avsevärd mängd observerade fakta på ett ganska tillfredsställande sätt. Den innehåller emellertid en grundläggande brist, vars uppmärksammande leder till en teori som är väsentligen marxistisk till sin inriktning. En kritik av vad som kan kallas det klassmedlande statsbegreppet är därför kanske det bästa sättet att introducera den marxistiska teorin.

Den klassmedlande teorin antar, vanligen underförstått, att den underliggande klasstrukturen, eller egendomsförhållandena, är ett orubbligt faktum i likhet med själva naturens ordning. Den fortsätter då med att fråga vilka arrangemang de olika klasserna kommer att göra för att komma överens med varandra och finner att en institution för medling i deras intressekonflikter är det logiska och nödvändiga svaret. Denna institution får makt att upprätthålla ordningen och lösa tvister. I verkligheten identifieras vad som kallas staten som motsvarigheten till denna teoretiska konstruktion.

Svagheten i denna teori är inte svår att upptäcka. Den ligger i antagandet om en orubblig och så att säga självbevarande klasstruktur i samhället. Ytligheten i detta antagande visas av den mest flyktiga blick på historien. Många teoretiker erkänner detta till en viss del, men de tror att vad som gällde i förgångna samhällen inte gäller i det moderna samhället. Med andra ord betraktas kapitalismen som samhällsutvecklingens absoluta slutprodukt. (Se diskussionen av denna fråga i kapitel 1.) Faktum är att många former av egendomsförhållanden med sina medföljande klasstrukturer har kommit och gått i det förgångna och det finns inget skäl att anta att de inte kommer att fortsätta att göra så i framtiden. Samhällets klasstruktur är ingen del av naturens ordning. Den är en produkt av den tidigare samhällsutvecklingen och kommer att förändras under loppet av framtida samhällsutveckling.

När detta en gång erkänts blir det klart att den liberala teorin misslyckas genom det sätt på vilket den ursprungligen uppställer problemet. Vi kan inte fråga: Hur kommer, med en given klasstruktur, de olika klasserna med avvikande och ofta motsatta intressen att lyckas samsas? Vi måste fråga: Hur uppkom en viss klasstruktur och med vilka medel säkerställs dess fortsatta existens? Så snart ett försök att besvara denna fråga görs, framgår det att staten har en funktion i samhället, som är äldre och mera grundläggande än någon som en nutida liberal tillskriver den. Låt oss undersöka detta närmare.

En given uppsättning egendomsförhållanden tjänar till att bestämma och avgränsa samhällets klasstruktur. Av varje uppsättning egendomsförhållanden får en eller flera klasser (ägarna) materiella fördelar, medan andra klasser (de ägda och icke-ägarna) får materiella nackdelar. En speciell institution, som är kapabel och villig att använda makt till vilken grad som än krävs, är en nödvändighet för att upprätthålla sådana egendomsförhållanden. En undersökning visar att staten i högsta grad har dessa drag och att ingen annan institution tillåts eller kan tillåtas att tävla med den i detta avseende. Detta uttrycks vanligen genom att säga att staten och endast staten utövar överhöghet över alla dem som lyder under dess jurisdiktion. Det är därför inte svårt att identifiera staten som garanten för vissa givna egendomsförhållanden.

Om vi nu frågar varifrån staten kommer, blir svaret att den är produkten av en lång och mödosam kamp i vilken den klass som innehar vad som för ögonblicket är nyckelpositioner i produktionsprocessen får övertaget över sina rivaler och formar en stat som kommer att upprätthålla en uppsättning egendomsförhållanden som är i dess eget intresse. Varje särskild stat är med andra ord barn av den eller de klasser i samhället som drar fördel av den speciella uppsättning egendomsförhållanden som det är statens plikt att upprätthålla. Ett ögonblicks eftertanke övertygar om att det knappast kan vara annorlunda. Så snart vi har släppt det historiskt ohållbara antagandet att samhällets klasstruktur är på något sätt naturlig eller självbevarande, är det klart att någon annan lösning skulle sakna stabilitetens förutsättningar. Om de missgynnade klasserna hade statsmakten, skulle de försöka upprätta en samhälls-

ordning som var mera fördelaktig för deras egna intressen, medan en delning av statsmakten mellan de olika klasserna bara skulle förflytta platsen för konflikterna till själva staten.

Att sådana konflikter inom staten, motsvarande de grundläggande klasskonflikterna utanför densamma, har ägt rum i vissa historiska övergångsperioder förnekas inte. (För ett exempel på detta, se avsnittet 'Fascismens villkor' i kapitel 18.) Under de långa perioder när en viss samhällsordning är relativt kontinuerlig och stabil, måste statsmakten monopoliseras av den eller de klasser som är mest privilegierade.

Som motsats till den klassmedlande statsteorin, har vi här grundidén till vad som har kallats klassdominansteorin. Den förra tar en viss klasstruktur för given och ser i staten en institution för att göra de olika klassernas motstridande intressen förenliga. Den senare, å andra sidan, inser att klasser är produkter av historisk utveckling och ser i staten ett instrument i den härskande klassens händer för att upprätthålla och garantera stabiliteten hos själva klasstrukturen.

Det är viktigt att förstå att 'klassdominans' och 'försvar av privategendomen', vad ett kapitalistiskt samhälle beträffar, är så gott som synonyma uttryck. När vi följaktligen som Engels säger att statens viktigaste uppgift är försvaret av privategendomen,² säger vi också att staten är ett instrument för klassdominans. Detta har kritiker av den marxistiska teorin utan tvekan inte fått tillräckligt klart för sig, ty de tenderar att betrakta idén om klassdominans som någonting mörkare och mera olycksbådande än 'bara' försvaret av privategendomen. Med andra ord tenderar de att se på klassdominans som någonting klandervärdt och försvaret av privategendomen som någonting förtjänstfullt. Följaktligen faller det dem inte in att sammankoppla de två idéerna. Ofta är det förmodligen därför att de inte har i tankarna kapitalistisk egendom, utan snarare privategendom som den skulle vara i ett enkelt varuproducerande samhälle där varje producent äger och arbetar med sina egna produktionsmedel. Under sådana förhållanden finns det inga klasser alls och följaktligen ingen klassdominans. Under kapitalistiska förhållanden har emellertid egendom en helt annan betydelse och dess försvar kan lätt visas vara identiskt med bevarandet av klassdominansen. Kapitalistisk privategendom består inte av ting — ting existerar oberoende av ägare — utan av sociala relationer mellan människor. Egendom ger sina ägare frihet från arbete och förfogande över andras arbete och detta är det väsentliga i all samhällsdominans vilken form den än antar. Därav följer att försvaret av egendom i grund och botten är garantin för ägarnas samhällsdominans över icke-ägarna. Och detta är i sin tur precis vad som menas med klassdominans, som det är statens huvudfunktion att upprätthålla.

Insikten att försvaret av privategendomen är statens första plikt är den avgörande faktorn vid bestämmandet av den genuina marxistiska socialismens attityd till staten. 'Kommunisternas teori', skrev Marx och Engels i *Det kommunistiska manifestet*, 'kan sammanfattas i en enda mening: Avskaffandet av privategendomen.' Eftersom staten först och främst är privategendomens beskyddare, följer att förverkligandet av detta mål inte kan uppnås utan en frontalkollision mellan socialismens krafter och statsmakten.

Behandlingen av förhållandet mellan staten och egendom har av nödvändighet varit mycket skissartad. För att undvika missförstånd bör följande anmärkning tilläggas. Idén att staten var en organisation för bevarandet av privategendom var på intet sätt en uppfinning av Marx och Engels. Tvärtom utgjorde det hörnstenen i hela den tidigare utvecklingen av det politiska tänkandet från feodalismens sönderfall och den moderna statens uppkomst. Bodin, Hobbes, Locke, Rousseau, Adam Smith,

Kant och Hegel, för att bara nämna några få av de framstående tänkarna i perioden före Marx, förstod alla klart denna centrala funktion hos staten. De trodde att privategendomen var det

² Friedrich Engels, *Origin of the Family, Private Property and the State*, Kerr ed., s. 130.

nödvändiga villkoret för den mänskliga förmågans fulla utveckling, det nödvändiga villkoret för äkta frihet. Marx och Engels tillade att frihet grundad på privategendom är frihet för en exploaterande klass och att frihet för alla förutsätter avskaffandet av privategendomen, det vill säga uppnåendet av ett klasslöst samhälle. Inte desto mindre glömde inte Marx och Engels att förverkligandet av ett klasslöst samhälle (avskaffandet av privategendom) är möjligt bara under vissa bestämda historiska villkor. Utan den enorma ökningen av arbetets produktivitet som kapitalismen medförde, skulle ett klasslöst samhälle inte vara något annat än en utopi.

3. Staten som ett ekonomiskt instrument

Det faktum att statens första uppgift är att skydda den fortsatta existensen av och stabiliteten hos en given samhällsform betyder inte att den inte utför några andra uppgifter av ekonomisk betydelse. Tvärtom, staten har alltid varit en mycket betydelsefull faktor i ekonomins funktion inom ramen för det system av egendomsförhållanden som den garanterar. Denna princip är i allmänhet underförstådd av marxistiska författare närhelst de analyserar ett verkligt ekonomiskt systems funktion, men den har fått liten uppmärksamhet i diskussioner av statsteorin. Skälet till detta är inte svårt att upptäcka. Statsteorin har vanligen undersökts med problemet om övergången från en samhällsform till en annan i förgrunden. Med andra ord har ämnet för analysen varit vad vi kallat statens primära funktion. Lenins *Staten och revolutionen* — titeln visar tydligt vad som är i centrum för intresset — blev ett exempel som ofta följdes. (Till exempel Changs bok, som citerades tidigare, följer Lenins exempel mycket noga.) Följaktligen har teorin om staten som ett ekonomiskt instrument försumrats, fast för våra behov är det tydligen nödvändigt att ha något begrepp om det väsentliga i det marxistiska tänkandet i denna fråga.

Lyckligtvis ger Marx i sitt kapitel om arbetsdagens längd³ en samlad och överskådlig analys av statens roll i förhållande till ett mycket viktigt problem i den kapitalistiska ekonomin. Genom att undersöka detta kapitel i detalj kan vi härleda de vägledande principerna i det marxistiska tänkandet om statens roll inom ramen för kapitalistiska egendomsförhållanden.

Mervärdekvoten, en av nyckelvariablerna i Marx' teoretiska ekonomi, beror på tre faktorer: arbetets produktivitet, arbetsdagens längd och den rådande levnadsstandarden. Det är därför av vikt att upptäcka vad som bestämmer arbetsdagens längd. Detta är tydligen inte en fråga om ekonomisk lag i någon in-skränkt betydelse. Som Marx framlägger saken:

bortsett från rent elastiska begränsningar, sätter inte själva varubykets natur någon gräns för arbetsdagen, alltså ingen gräns för mer-arbetet. Kapitalisten tillvaratar sin rätt som köpare, då han söker göra arbetsdagen så lång som möjligt ... Å andra sidan ... arbetaren hävdar sin rätt som säljare, när han vill begränsa arbetsdagen till en normallängd. Här föreligger alltså två motsatta principer, rätt mot rätt, bägge i lika hög grad stödda på varubykets lag. Mellan lika rätt avgör makten. Därför uppkommer i den kapitalistiska produktionens historia en kamp om normalarbetsdagen, om arbetsdagens gränser, en kamp mellan kapitalet eller kapitalistklassen och arbetet eller arbetarklassen.⁴

Efter att ha beskrivit vissa former av exploatering, både för-kapitalistiska och kapitalistiska, som berör arbetsdagens längd, undersöker Marx 'Kampen för en normalarbetsdag' i den engelska kapitalismens historiska utveckling. Den första fasen av denna kamp resulterade i 'Tvångslagar från mitten av trettonhundratalet till slutet av sextonhundratalet om arbetsdagens förlängning'.⁵ Arbetsköpare, som strävade efter att skapa ett tränat och disciplinerat proletariat ur det tillgängliga förkapitalistiska materialet, var ofta tvungna att vända sig till staten för att få hjälp. Lagar som förlängde arbetsdagen var resultatet. Under en lång period var emellertid förlängningen av arbetsdagen en mycket långsam och gradvis process. Det var inte förrän den

³ Marx, *Capital* I, Kapitel X.

⁴ Ibid. s. 259.

⁵ Kapitel X, avdelning 5. (*Capital* 1)

snabba tillväxten av fabrikssystemet under andra hälften av sjuttonhundratalet, som den förlängningsprocess av arbetstiden började, som kulminerade i de ökända förhållandena under det tidiga artonhundratalet:

Sedan kapitalet hade behövt århundraden för att utsträcka arbetsdagen till dess normala maximigräns och sedan därutöver till gränsen för den naturliga tolvtimmarsdagen, följde nu, sedan storindustrin uppstått under sista tredjedelen av sjuttonhundratalet, en lavinartad, våldsamt och måttlös stegring ... Så snart den av produktionsståhejet förvirrade arbetarklassen någorlunda kommit till besinning igen, började den göra motstånd.⁶

Början av arbetarklassens motstånd inledde andra fasen av utvecklingen: 'Arbetstidens begränsning genom tvångslagar, den engelska fabrikslagstiftningen 1833-1864.'⁷ I en serie heta politiska strider lyckades arbetarna framtvunga den ena eftergiften efter den andra från sina motståndare. Dessa eftergifter tog formen av lagar som begränsade arbetstiden för allt fler kategorier av arbetare, tills 1860 principen om begränsning av arbetsdagen var så fast etablerad att den inte längre kunde ifrågasättas. Därefter följde utvecklingen en lugnare kurs.

Begränsning av arbetsdagen var inte enbart en fråga om eftergifter från den härskande klassen inför ett revolutionärt hot, fast detta var utan tvekan den viktigaste faktorn. Åtminstone två andra faktorer av betydelse måste tas med i beräkningen. Marx noterade att,

Bortsett från att arbetarrörelsen med varje dag uppvisade en alltmer hotande tillväxt, dikterades fabriksarbetets begränsning av samma nödvändighet, som ledde till att man spred guano över de engelska åkrarna. Samma blinda rovlystnad, som i det ena fallet hade utarmat jorden, hade i det andra fallet angripit rötterna till nationens livskraft.⁸

Dessutom ingick frågan om fabrikslagstiftning i slutfasen av kampen om politiskt herravälde mellan den jordägande aristokratin och de industriella kapitalisterna:

Fabrikantklassens talesmän och politiska ledare intog en förändrad hållning och förde ett annat språk än tidigare gentemot arbetarna, hur mycket än den enskilde fabrikanten gav sin rovgirighet fria tyglar. Fabrikanterna hade startat sitt fälttåg mot spannmålslagarna [the Corn Laws] och behövde arbetarnas hjälp för att segra. De utlovade därför inte endast att brödvikten skulle fördubblas utan också att tiotimmarslagen skulle gälla i frihandelns tusenåriga rike...⁹

Efter att upphävandet av spannmålslagarna hade genomförts, fick arbetarna 'bundsförvanter bland de hämndlystna tories'.¹⁰ Sålunda erhöll fabrikslagstiftningen ett visst stöd från båda sidor i den stora striden om frihandeln.

Till sist avslutade Marx sin behandling av arbetsdagen med följande påstående:

Till skydd mot 'sina kvals orm' måste arbetarna sluta sig samman och som klass framtvunga en statlig lag, en samhällslig barriär, som hindrar dem själva att genom frivilligt kontrakt med kapitalet sälja sig och sitt släkte till död och slaveri. I stället för den fina listan över 'omistliga mänskliga rättigheter' kommer den lagligt begränsade arbetsdagens anspråkslösa Magna Charta, som äntligen klargör när den tid som arbetaren säljer är slut, och den tid som tillhör honom själv börjar. Quantum mutatus ab illo! (vilken förändring i bilden).¹¹

Vilka allmänna slutsatser kan dras av Marx' diskussion av arbetsdagen? Den mest allmänt giltiga principen framlades av Engels. Vid besvarandet av anklagelsen att den historiska materialismen försummar det politiska elementet i historisk förändring, citerade Engels kapitlet om arbetsdagen 'där lagstiftning, som verkligen är en politisk handling, hade en sådan avgörande effekt' och drog slutsatsen att 'makt (d.v.s. statsmakt) också är en ekonomisk makt'

⁶ *Capital* I, s. 304-5.

⁷ Kapitel X, avdelning 6. (*Capital* I)

⁸ *Capital* I, s. 263-4.

⁹ *Ibid.* s. 308-9.

¹⁰ *Ibid.* s. 311.

¹¹ *Ibid.* s. 330.

och följaktligen på intet sätt undantagen från den historiska förändringens orsaksfaktorer.¹² När detta en gång har fastställts, är det nödvändigt att fråga under vilka omständigheter och i vilkas intresse som statens ekonomiska makt kommer att användas. I båda frågorna är analysen av arbetsdagen upplysande.

För det första åkallas statsmakten för att lösa problem som uppkommer i den ekonomiska utvecklingen av den speciella form av samhälle som vi undersöker, i detta fall kapitalismen. I den tidigare perioden var en brist på arbetskraft och i den senare perioden en överexploatering av den arbetande befolkningen, föremål för statens ingripanden. I båda fallen krävde problemlösning statsingripanden. Många kända exempel av liknande karaktär kan man lätt dra sig till minnes.

För det andra bör vi naturligtvis vänta oss att statsmakten under kapitalismen först och främst skall användas i kapitalist-klassens intresse, eftersom staten är ägnad att bevara kapitalismens struktur och därför måste betjänas av dem som fullt accepterar denna samhällsforms förutsättningar och mål. Detta är otvivelaktigt sant, men det är inte inkonsekvent att säga att statens handlingar kan gå emot det omedelbara ekonomiska intresset för några eller till och med alla kapitalister under förutsättning att det överordnade målet, att bevara systemet intakt, befrämjas. Den lagliga begränsningen av arbetsdagen är ett klassiskt exempel på statsingripanden av denna sort. Intensiteten i klasskampen som uppkom genom överexploateringen av arbetskraften var sådan att det blev absolut nödvändigt för kapitalistklassen att göra eftergifter även på bekostnad av omedelbara ekonomiska fördelar. Detta visar klart eftergiftskaraktären hos de statsingripanden som gynnar arbetarklassen, eftersom det inte vore möjligt att påstå att arbetarna hade del i statsmakten i England vid den tidpunkt då de viktigaste fabrikslagarna infördes. I detta sammanhang är det tillräckligt att erinra sig att 1832 års Reform Act innehöll krav på stor egendom för att ge rösträtt och att det inte var förrän 1867 som rösträtten nästa gång utvidgades. Vid denna tidpunkt hade de viktigaste segrarna i kampen om fabrikslagstiftningen redan vunnits. För att bevara inre fred och ordning, dämpa klasskampen och i sista hand undvika faran för våldsam revolution, är kapitalistklassen alltid redo att göra eftergifter genom statsingripanden. Det kan naturligtvis hända att anledningen till eftergifterna är ett faktiskt förverkligande av revolutionsshotet. (Marx anmärkte till exempel att i Frankrike var 'Februarirevolutionen 1848 nödvändig för att få igenom tolvtimmarslagen'. *Capital* 1, s. 328.) I detta fall är deras avsikt att återställa fred och ordning så att produktionen och ackumuleringen återigen kunde fortsätta oavbrutet.

Låt oss sammanfatta de grundläggande principerna för användandet av staten som ett ekonomiskt instrument inom ramen för kapitalismen. För det första är staten verksam inom det ekonomiska området för att lösa problem som uppstår genom kapitalismens utveckling. För det andra, där kapitalist-klassens intressen berörs finns det stark benägenhet att fritt använda statsmakten. Samt slutligen kan staten användas för att göra eftergifter åt arbetarklassen under förutsättning att konsekvenserna av att inte göra det är tillräckligt allvarliga för att hota stabiliteten och funktionen hos hela systemet.

Det skall noteras att ingen av dessa slutsatser ger stöd för den revisionistiska åsikten att socialismen kan åstadkommas genom en serie gradvisa reformer. Tvärtom uppkommer de ur och kompletterar den grundläggande principen att staten existerar i första hand för att skydda de kapitalistiska egendomsförhållandena. Reformerna kan modifiera kapitalismens funktion men aldrig hota dess grundval. Rosa Luxemburg framlade den sanna marxistiska åsikten koncist i följande ord:

'Samhällskontroll' ... har inte att göra med begränsandet av kapitalistisk egendom, utan tvärtom med dess beskyddande. Eller för att tala i ekonomiska termer: den utgör inte en attack på den

¹² Brev från Engels till Conrad Schmidt, 27 oktober 1890. *Selected Correspondence*, s. 484.

kapitalistiska exploateringen utan snarare en normalisering och reglering av denna exploatering.¹³

Marx sade aldrig något för att motsäga detta, och att citera hans kapitel om arbetsdagen, som revisionstema ofta gör, till stöd för den gradualistiska ståndpunkten är helt enkelt att avslöja en missuppfattning av hela hans teoretiska system.

4. Frågan om styrelseskicket

Hittills har ingenting sagts om styrelseskicket i ett kapitalistiskt samhälle. Är det möjligt att de principer för statsingripanden som har undersökts inte gäller i ett helt demokratiskt kapitalistiskt samhälle? (Med 'helt demokratiskt' menar vi inget mer än vad som idag existerar i större delen av den engelsktalande världen: parlamentarism kombinerad med allmän rösträtt och organisationsfrihet inom det politiska området.)

Om den marxistiska teorin besvarar denna fråga nekande, får detta inte tolkas som om frågan om demokrati anses sakna betydelse, utan bara att demokrati inte förändrar den grundläggande betydelsen av staten i förhållande till ekonomin. Förekomsten av demokrati är naturligtvis en fråga av största vikt särskilt för arbetarklassen. Bara under ett demokratiskt styrelseskick kan arbetarklassen organisera sig fritt och effektivt för uppnåendet av sina mål, vare sig dessa är socialistiska eller bara reformistiska till sin karaktär. Det är av detta skäl som ett av de första kraven från arbetarrörelsen i alla icke-demokratiska länder alltid har varit upprättandet av ett demokratiskt styrelseskick. Dessutom har demokrati för den härskande klassen alltid utgjort ett potentiellt hot mot stabiliteten i dess position och har följaktligen beviljats ovilligt, med begränsningar och vanligen bara under hårda påtryckningar. Marx framlade huvudfrågorna mycket uttrycksfullt när han diskuterade den demokratiska franska författningen av år 1848:

Den mest omfattande motsättningen i denna författning består av följande: åt de klasser vilkas samhällsliga slaveri denna konstitution för evigt skall bevara, proletariat, bönder, småborgare, ger den politisk makt genom allmän rösträtt. Och från den klass vars gamla samhällsliga makt den sanktionerar, bourgeoisien, avlägsnar den den politiska garantin för denna makt. Den tvingar dess regering in i demokratiska förhållanden, som i varje ögonblick hjälper de fientliga klasserna till seger och äventyrar själva grunden till det borgerliga samhället.¹⁴

Demokrati visar öppet det kapitalistiska samhällets konflikter på det politiska området. Den begränsar kapitalisternas frihet att använda staten för sitt eget intresse. Den stärker arbetarklassen i dess krav på eftergifter. Slutligen ökar den till och med möjligheten att arbetarklassen skall framställa krav som hotar själva systemet och som därför måste tillbakavisas av kapitalisterna och deras statsfunktionärer oberoende av följderna. Som vi senare skall se, är alla dessa frågor av största betydelse vid bestämmandet av den kapitalistiska utvecklingens faktiska kurs, men de motsäger inte de principer som framlagts i det föregående avsnittet. Det finns med andra ord ingenting i demokratins natur som får oss att ändra vår åsikt om de grundläggande funktionerna och begränsningarna av statsingripanden i ett kapitalistiskt samhälle. Återigen måste vi betona att revisionisterna, genom att omfatta den motsatta åsikten, att socialismen kan gradvis ersätta kapitalismen genom kapitalistiska demokratiska metoder, i själva verket övergav Marx helt och hållet.

Bedrägligheten i den revisionistiska ståndpunkten har aldrig påpekats klarare än av Rosa Luxemburg i hennes polemik mot Bernstein och Schmidt år 1899:

Enligt Conrad Schmidt skulle uppnåendet av en socialdemokratisk majoritet i parlamentet vara den direkta vägen till en gradvis socialisering av samhället ... Formellt sett uttrycker visserligen parlamentarismen hela samhällets intressen i statsorganisationen. Å andra sidan är det emellertid fortfarande ett kapitalistiskt samhälle, det vill säga ett samhälle där kapitalisternas intressen är de

¹³ Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke* III, s. 56.

¹⁴ Karl Marx, *Class Struggles in France*, International Publishers ed., s. 69-70.

bestämmande ... De institutioner som till sin form är demokratiska är till sitt innehåll verktyg för den dominerande klassens intressen. Detta visar sig tydligast i det faktum att så snart som demokratin visar en benägenhet att förneka sin klasskaraktär och bli ett instrument för folkets verkliga intressen, offras själva de demokratiska formerna av bourgeoisien och dess representanter i staten. Idén om en socialdemokratisk majoritet tycks därför vara en beräkning som, helt i den borgerliga liberalismens anda, bara befattar sig med en sida — den formella sidan — av demokratin men som inte tar med i beräkningen den andra sidan, dess verkliga innehåll.¹⁵

Utbredningen av fascismen under de två senaste årtiondena, särskilt i de länder där arbetarrörelsen hade nått sin största utveckling, har gjort mycket för att försvaga tron på möjligheten av en gradvis övergång till socialism genom de metoder som erbjuds av en kapitalistisk demokrati. Otto Bauer, en av de framstående medlemmarna av Andra internationalen och länge ledare för de österrikiska socialisterna, uttryckte en vida spridd åsikt när han 1936 skrev att erfarenheten av fascismen 'förstör den reformistiska socialismens illusion att arbetarklassen kan fylla demokratins form med ett socialistiskt innehåll och utveckla en socialistisk samhällsordning ur den kapitalistiska utan ett revolutionärt språng'.¹⁶ Rosa Luxemburgs varning att i nödfall 'offras själva de demokratiska formerna av bourgeoisien och dess representanter i staten' har visat sig vara välgrundad. Vi skall återvända till denna fråga i detalj i kapitel 18 och 19.

5. Värdering av statens roll

Det kan tyckas som om vi nu är redo att behandla problemet om staten i förhållande till ständig depression, som togs upp i slutet av förra delen. Men detta skulle vara ett misstag. Ständig depression är bara ett av kapitalismens problem som kräver statsingripanden och att behandla det isolerat skulle säkert leda till falska slutsatser.

Det måste återigen påpekas att analysen i de föregående kapitlen har genomförts på en relativt hög abstraktionsnivå i flera viktiga avseenden. I synnerhet har vi antagit ett slutet kapitalistiskt system med fri konkurrens, utom i vissa tillfälliga detaljfrågor. I verkligheten är den nutida kapitalismen varken sluten eller fritt konkurrerande. Vad vi ser omkring oss är en inbördes beroende världsekonomi som omfattar otaliga kapitalistiska, halvkapitalistiska och icke-kapitalistiska nationer i vilka olika grader av monopol är en vanlig företeelse. Som vi skall se är dessa fakta inte tillfälliga; de tillhör själva kapitalismens natur som en fas av världshistorien. Att bortse från dem var ett nödvändigt men samtidigt provisoriskt steg i vår analys. Det är nu dags att gå längre än så och att ta med i beräkningen en mängd olika aspekter av den kapitalistiska utvecklingen som hittills har utelämnats ur diskussionen. När vi gör det skall vi finna att nya problem och förhållanden kommer upp, vilka djupt påverkar vår syn på kapitalismens framtid och statens roll i den.

Vår nästa uppgift måste därför vara att analysera de strukturella och institutionella tendenserna i kapitalismen som modifierar dess konkurrenskaraktär; och att analysera utvecklingsdragen i världsekonomin. Vi skall finna att de två uppgifterna är mycket sammanflätade. Först när dessa uppgifter har slutförts är vi i stånd att tillämpa de principer som framtagits i detta kapitel och att riktigt värdera statens roll vid bestämmandet av den kapitalistiska samhällsordningens öde.

¹⁵ Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke* III, s. 59-60.

¹⁶ Otto Bauer, *Zwischen Zwei Weltkriegen?* s. 142.

14. Utvecklingen av monopolkapitalet

De tendenser i kapitalismen som leder bort från den fria konkurrensen mellan producenterna och mot bildandet av monopol är intimt förbunden med kapitalets ökande organiska sammansättning, vilken har diskuterats i tidigare kapitel. Två aspekter har tagits med i beräkningen: för det första, tillväxten i konstant i förhållande till variabelt kapital; för det andra, tillväxten i den fasta delen av det konstanta kapitalet, d.v.s. i byggnader och maskiner i förhållande till råvaror och halvfabrikat. Resultatet av båda dessa trender är en ökning av medelstorleken hos produktionsenheterna. Marx noterade att detta kunde ske på två sätt, vilka vi nu skall undersöka.

1. Kapitalets koncentration

Om enskilda kapitalister ackumulerar så att mängden kapital som var och en har under sin kontroll ökar, möjliggör detta en utökad produktionsskala. Marx kallade denna process 'kapitalets koncentration'. Koncentration i denna betydelse är en normal följd av ackumulation och kan tydligen inte äga rum utan ackumulation. Motsatsen är emellertid inte nödvändigtvis sann, eftersom det är möjligt att föreställa sig ackumulation samtidigt som de enskilda kapitalen minskar i storlek, kanske genom upprepade uppdelningar i samband med arv. Trots motverkande tendenser av denna sort, skulle koncentrationen i sig själv utan tvivel vara tillräcklig för att svara för en stadig ökning av produktionsskalan och för en tendens, åtminstone i några industrigrenar, mot begränsning av konkurrensen. Vid sidan av koncentration finns det en andra och ändå mera betydelsefull process som Marx kallade 'kapitalets centralisation'.

2. Kapitalets centralisation

Centralisation, som inte får sammanblandas med koncentration, betyder sammanslagning av kapital som redan existerar:

Denna process skiljer sig från den förra, såtillvida att det här endast är fråga om en ändrad fördelning av det kapital, som redan finns och är i verksamhet, och dess spelrum begränsas därför inte av den kapitalistiska rikedomens absoluta tillväxt eller av ackumulationens absoluta gränser.

Kapitalet anhopas härvid i stora mängder hos enskilda kapitalister, emedan många andra av dessa gör förluster. Detta är den egentliga centralisationen till skillnad från ackumulationen och koncentrationen.¹

Marx försökte inte förklara 'lagarna för denna centralisation av kapitalet' utan han nöjde sig snarare med 'en kort blick på några få fakta'. Detta berodde på planen för hans arbete och inte på någon tro att dessa frågor var oviktiga. Likväl är hans korta antydningar upplysande och tål att undersökas.

Den primära och grundläggande faktorn i centralisation finns i ekonomin med produktion i stor skala. 'Konkurrenskampen föres genom sänkning av varupriserna. Varornas prisbillighet beror under i övrigt lika förhållanden på arbetets produktivitet men denna i sin tur på produktionens omfattning. De större kapitalen slår därför ihjäl de mindre.'² Några av de mindre kapitalen försvinner, andra övergår i händerna på de mera effektiva koncernerna som på detta sätt växer i storlek. Sålunda är konkurrenskampen i sig en orsak till centralisationen.

Det finns en annan kraft som verkar för centralisation och som fungerar på ett annat sätt och detta är 'kreditväsendet'. Som Marx använder termen skall kreditväsen förstås i en vid betydelse och innefatta inte bara bankerna utan också hela det finansiella maskineriet med investeringsbolag, obligationsmarknader o.s.v.

Kreditväsendet smyger sig till en början in stilla och anspråkslöst som en medhjälpare under

¹ *Capital* I, s. 686.

² *Ibid.* s. 686.

ackumulatjonen. Med osynliga trådar knyter kreditväsendet ihop alla de stora och små splittrade penningmängder, som är spridda över hela samhällets yta, och samlar dem i händerna på enskilda eller sammanslutna kapitalister, och efterhand blir det ett nytt och fruktansvärt vapen i konkurrens-kampen och förvandlas slutligen till en väldig social mekanism som centraliserar kapitalet.³

Centralisation via kreditväsendet, i dess utvecklade form, innebär inte att de mindre kapitalen uppslukas av de större, utan 'att ett större antal kapital, som har bildats eller håller på att bildas, smälter samman till aktiebolag'.⁴ Detta är den allra snabbaste metoden att utvidga produktionsskalan. 'Världen skulle fortfarande vara utan järnvägar om det hade varit nödvändigt att vänta tills ackumulatjonen hade gett de enskilda kapitalen en sådan styrka, att de hade orkat med att bygga järnvägar. Centralisation däremot har med hjälp av aktiebolag åstadkommit detta i en handvändning.'⁵

Slutstadiet av centralisationen inom en produktionsgren uppnås när bara ett enda företag återstår, men för samhället som en helhet skulle den yttersta gränsen inte nås 'förrän hela det samhälleliga kapitalet hade samlats på en hand hos en enskild kapitalist eller en enda kapitalistsammanslutning'.⁶ Engels lade till följande fotnot i den fjärde tyska upplagan: 'De nyaste engelska och amerikanska "trusterna" eftersträvar redan detta mål, i det de försöker samla åtminstone alla stora företag i varje industrigren till ett enda stort aktiebolag med praktiskt taget monopol i branschen.'⁷ Det framgår klart av det första citatet och också av Marx' hela diskussion av centralisation, att han inte betraktade denna process med utgångspunkt från det formella ägarskapet, som kan vara fördelat mellan ett stort antal aktieägare, utan snarare med utgångspunkt från den mängd kapital som faller under en ledning.

De viktigaste effekterna av centralisation och till mindre grad av egentlig koncentration, är tre till antalet. För det första leder den till en rationalisering och ökning av den samhälleliga karaktären hos arbetsprocessen inom ramen för kapitalismen. I detta sammanhang talar Marx om 'en fortskridande förvandling av enstaka och traditionsbundna produktionsprocesser till samhälleligt kombinerade och vetenskapligt ledda procedurer'.⁸ För det andra påskyndar centralisationen, som själv är resultatet av teknisk förändring och kapitalets ökande organiska sammansättning, den tekniska utvecklingen. 'Medan centralisationen ökar och påskyndar ackumulatjonens verkningar, utvidgar och påskyndar den samtidigt omvälvningarna i kapitalets tekniska sammansättning, ökar den konstanta kapitaldelen på den variablas bekostnad och minskar därmed den relativa efterfrågan på arbetskraft.'⁹ Detta är inte centralisationens enda effekt på den tekniska förändringen som vi skall se i kapitel 15 i avsnittet om monopol och ackumulatjon. För det tredje en effekt som Marx inte var intresserad av på detta stadium av sin undersökning av centralisationen, men som är en uppenbar följsats, nämligen det gradvisa ersättandet av konkurrensen mellan ett stort antal producenter med ett litet antals monopolistiska eller halvmonopolistiska kontroll av marknaderna.

3. Aktiebolag

Vi har sett att Marx betraktade aktiebolaget som ett väsentligt instrument för centralisationen. Han var också medveten om att aktiebolagen hade vissa ytterligare och vittgående konsekvenser för den kapitalistiska produktionens karaktär och funktion. Dessa konsekvenser påpekas i ett av de manuskriptutkast som Engels sammanställde till *Kapitalets* tredje bok.¹⁰ Fast

³ Ibid. s. 687.

⁴ Ibid. s. 688.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid. n.

⁸ Ibid. s. 688.

⁹ Ibid. s. 689.

¹⁰ Ibid. III, Kapitel XXVII ('The Role of Credit in Capital in Production').

analysen är skissartad visar den inte desto mindre att Marx var långt före sin tid i och med att han erkände betydelsen av detta problem.

Marx framlägger tre huvudpunkter i fråga om aktiebolag:

1. En enorm expansion av produktionsskalan och företagsstorleken, som var omöjlig för de enskilda kapitalen ...
2. Kapitalet .... antar här formen av samhälleligt kapital ... till skillnad från enskilt kapital och dess företag antar formen av samhälleliga företag till skillnad från enskilda företag. Det är avskaffandet av privategendomen inom ramen för själva den kapitalistiska produktionen.
3. Förvandlingen av den faktiskt verksamma kapitalisten till bara en förvaltare, en administratör av andra människors kapital och förvandlingen av kapitalägarna till bara ägare, bara penningkapitalister.¹¹

Den första av dessa punkter har redan behandlats. Den andra och tredje sammanfattar koncist det väsentliga i en stor mängd litteratur om bolag som utkommit under de två eller tre senaste decennierna. Privat produktion, som redan försvagats av uppkomsten av fabriksystemet, försvinner nästan helt i de stora aktiebolagen och den egentliga kapitalägaren drar sig mer eller mindre helt tillbaka från den produktiva processen. Marx gör emellertid inte misstaget att som många moderna författare i ämnet betrakta aktiebolaget som ett direkt steg mot samhällelig kontroll över produktionen. Tvärtom är följden av denna nya utveckling 'en ny finansaristokrati, en ny sorts parasiter i form av företagsgrundare, spekulatörer och endast nominella företagsledare. Ett helt system av svindel och bedrägeri genom aktiebolagsbedrägerier, aktiespekulation och börsspekulation. Det är privat produktion utan den privata egendomens kontroll.'¹²

Den marxistiska teorin om aktiebolag utarbetades och utvidgades av Rudolf Hilferding i hans betydelsefulla arbete *Das Finanzkapital*, som utgavs 1910. Den ekonomiskt mest betydelsefulla aspekten av organisationen i bolagsform är upplösningen av de förenande banden mellan kapitalägandet och den faktiska ledningen av produktionen, 'frigörandet av den industriella kapitalisten från funktionen som industriell företagare', som Hilferding uttryckte det.¹³ Det var genom att utveckla betydelsen av detta fenomen som Hilferding gav sitt viktigaste bidrag till teorin om aktiebolag.

Det är inte bolagsformen som sådan som förvandlar den industriella kapitalisten till en penningkapitalist. Ett enskilt företag kan genomgå den lagliga proceduren med bolagsbildning utan att ändra något väsentligt ur ekonomisk synpunkt. Vad som är avgörande är framväxten av en pålitlig marknad för bolagsvärdepapper, en lång historisk process som inte kan analyseras här. Anledningen till att detta är avgörande är klart: bara genom värdepappersmarknaden blir kapitalisten oberoende av det speciella företagets öde som han investerat sina pengar i. I den grad som värdepappersmarknaden blir allt mera perfekt liknar aktieägaren allt mindre den gammaldags kapitalisten-företagaren och mer och mer penningutlånaren som kan återfå sina pengar vid anfordran. En skillnad återstår alltid, nämligen att aktieägaren löper större risker än den rene utlånaren och följaktligen kan utdelningen på aktier förväntas överskrida räntan på pengar med ett varierande riskpremium. Med denna inskränkning är omvandlingen av aktieägaren från industriell kapitalist som erhåller vinst till en penningkapitalist som erhåller ränta i princip fullständig.

Det första resultatet av denna omvandling är uppkomsten av 'grundarvinster' (*Gründergewinn*), som Hilferding korrekt beskriver som 'en unik ekonomisk kategori'.¹⁴ Om ett företag

¹¹ *Capital* III, s. 516.

¹² *Ibid.* s. 521.

¹³ Rudolf Hilferding, *Das Finanzkapital*, s. 112.

¹⁴ *Ibid.* s. 118.

(som redan existerar eller är planerat) kommer att ge en avkastning på låt oss säga 20 procent på det investerade kapitalet och om avkastningen på aktier i företag med liknande risker är tio procent, då kan grundarna, genom att överföra företaget i bolagsform och föra ut det på marknaden, sälja aktier till ett värde av dubbla det investerade kapitalet. Skillnaden går direkt eller indirekt i fickorna på företagsgrundarna som därvid blir rikare och starkare inför nya operationer. Grundarnas vinst är både en sporre för aktiebolagsbildande och en källa till stor rikedom; på båda sätten främjar den en tillväxt i produktionsskalan och centralisation av kapitalet.

Företagsgrundandet görs genom utgivning och försäljning av nya värdepapper till dem som disponerar fritt kapital. Det är av denna anledning som specialisten på försäljning av nya värdepapper kommer att inta en nyckelposition vid bildandet av bolag och ofta själv utför grundandet och erhåller lejonparten av grundarvinsten. I Tyskland började de stora affärsbankerna, med sina väldiga resurser och finansiella kontakter, tidigt att sälja nya värdepapper och intog den främsta platsen i företagsgrundandet. I Förenta staterna å andra sidan var det de privata bankirerna, som sysslade med inhemsk och utländsk växling, som först började sälja nya värdepapper och på detta sätt gradvis utvecklade institutionen med investeringsbanker till skillnad från affärsbanker, fast på ett senare stadium av utvecklingen har affärsbankerna börjat med investeringsaffärer genom så kallade värdepapperfilialer. Trots de något olika utvecklingsvägarna, som förmodligen berodde på olika lagliga begränsningar av affärsbankernas frihet, är resultatet i både Tyskland och Förenta staterna, de två länder som Hilferding grundade sina generaliseringar på, i allt väsentligt lika. Finansiärer spelade huvudrollen vid grundandet och erhöll på detta sätt en mycket betydelsefull, och för en tid dominerande, position i bolagsstrukturen. Det var på grund av detta fenomen som Hilferding kallade sin bok *Das Finanzkapital*. Vi skall emellertid nedan se att Hilferding gjorde fel genom att överskatta betydelsen av finansiell dominans i de senaste stadierna av kapitalismens utveckling.

Utöver att lägga grunden till grundarnas vinst leder skiljandet av den enskilde kapitalisten från hans roll i den produktiva processen till en ytterligare centralisation av kontrollen över kapitalet. Nominell kontroll i aktiebolag vilar i händerna på alla aktieägare. Men till och med legalt har ägarna av aktiemajoriteten så gott som fullständig kontroll över allt det kapital som alla aktieägare bidragit med och i praktiken är den andel som behövs vanligen mycket mindre än majoriteten, 'inte mer än en tredjedel till en fjärdedel av kapitalet eller till och med mindre'.¹⁵ På grund av detta faktum kan den store kapitalisten, som kan bestämma över en stor mängd aktier i ett eller flera bolag, kontrollera en kapitalmängd som är flera gånger större än den han äger. Detta visar klart en egenskap hos organisationen i bolagsform, som Hilferding inte tillräckligt påpekade, nämligen att medan ägandet av aktier som sådant är skilt från kontrollen och ledningen av produktionen, medför inte desto mindre ägandet av en tillräckligt stor mängd aktier kontrollen över produktionen i en förstorad skala. (Vi har här en bra illustration till den dialektiska principen att under vissa omständigheter leder en ändring i kvantitet utöver en bestämd gräns till en förändring i kvalitet.)

Även detta underskattar möjligheten av centralisation av kontrollen genom användning av aktiebolagsformen, ty vi måste hålla i minnet att ett bolag kan äga aktier i ett eller flera andra bolag. Sålunda kan en kapitalist kontrollera bolag A genom att äga en tredjedel av dess aktier. En del av det första bolagets kapital kan användas för att få kontroll över bolagen B, C och D och med dessas kapital kontrollera ytterligare bolag. 'Genom utvecklandet av aktiebolagsformen uppstår en speciell finansieringsteknik som har ändamålet att med den minsta mängd av ens eget kapital kontrollera största möjliga mängd av andra människors kapital.' (*Das Finanzkapital* s. 130-131.) Hilferding anmärkte att 'denna teknik har nått sin fulländning vid finansieringen av det amerikanska järnvägssystemet' (s. 131). Vi måste idag säga att även

---

¹⁵ Ibid. s. 130.

denna nivå, fastän den var hög, har passerats i fråga om allmänna verk under nittonhundra-tjugotalet.

Vi måste nu uppmärksamma det sista steget i den centralisationsprocess som möjliggörs av bolagsformen. Å ena sidan ger grundarvinsten stora förmögenheter till förhållandevis få kapitalister och banker. Å andra sidan kan denna förmögenhet investeras på ett sådant sätt att den säkrar kontrollen över vida större mängder kapital. På detta sätt, som Hilferding uttryckte det,

bildas det en krets av människor som, tack vare att de själva äger kapital eller är representanter för koncentrerad makt över andra människors kapital (bankdirektörer), sitter i styrelserna på ett stort antal företag. Det uppstår sålunda ett slags personalunion, å ena sidan mellan de olika bolagen och å andra sidan mellan dessa och bankerna, en omständighet som måste vara av största betydelse för dessa institutioners politik eftersom det bland dem har uppstått ett gemensamt ägarintresse.¹⁶

I många fall är denna personalunion mellan de initierade grunden, eller åtminstone föregångaren, till en ännu intimare organisatorisk sammanslutning, i form av karteller, truster eller fusioner, som direkt syftar till en monopolistisk kontroll över marknaden. Dessa organisationsformer skall behandlas var för sig i nästa avdelning.

De allmänna följderna av bolagsformens utbredning kan sammanfattas på följande sätt: å ena sidan en intensifiering av centralisationsprocessen tillsammans med en acceleration av ackumuleringen i allmänhet. Å andra sidan bildandet av ett förhållandevis litet toppskikt av stora kapitalister vars kontroll sträcker sig långt bortom gränserna för deras ägande. Det senare påståendet har så allmänt missförstått av moderna författare att det kanske är värt några ytterligare ord. Under de senaste åren har vi läst mycket om ägarskapets skiljande från kontrollen i de stora bolagen. Detta är en korrekt beskrivning av de aktuella tendenserna om den uppfattas innebära att koncentrationen av kontrollen över kapitalet inte begränsas av koncentrationen av ägandet. Om den emellertid tolkas som att kontrollen helt går ur händerna på ägarna och kommer i händerna på någon annan grupp i samhället, då är den helt felaktig. Vad som faktiskt händer är att den stora majoriteten av ägarna berövas kontrollen till förmån för en liten minoritet av ägarna. De stora bolagen betyder sålunda varken demokratisering eller avskaffande av egendomens kontrollfunktioner utan snarare deras koncentration till en liten grupp av stora egendomsägare. Det som många egendomsägare förlorar vinner ett fåtal. Hilferding hade fullständigt rätt när han sade att 'kapitalisterna formar ett samhälle i vilket de flesta av dem inte har något att säga till om. Den verkliga förfoganderätten över det produktiva kapitalet tillhör dem som bara har bidragit med en del av kapitalet'. (*Das Finanzkapital*, s. 145.) Faktiska bevis för detta påstående finns vad Förenta staterna beträffar, rikligt tillgängliga i två omsorgsfullt dokumenterade rapporter som utgivits av the Temporary National Economic Committee, nämligen Monograph No. 29, *The Distribution of Ownership in the 200 Largest Nonfinancial Corporations*; och Monograph No 30, *Survey of Shareholdings in 1710 Corporations with Securities Listed on a National Securities Exchange*.

4. Karteller, truster och fusioner

Det avslutande stadiet i utvecklingen av monopolkapitalet kommer med bildandet av sammanslutningar som har det medvetna målet att begränsa konkurrensen. Detta stadium nås bara mot bakgrund av en relativt hög grad av centralisation som, genom att reducera antalet företag i en given produktionsgren, gör konkurrensen allt allvarligare och farligare för de återstående. Konkurrensen tenderar att övergå till knivskarp konkurrens som inte är till fördel för någon. När detta inträffar är grunden lagd till uppkomsten av sammanslutningar.

Marx avslutade sitt ekonomiska författande innan sammanslutningar började uppstå och följaktligen finns ingen analys av dessa gjord av honom i de tre delarna av *Kapitalet*. När Engels började redigera tredje boken i mitten av artonhundra-åttiotalet, var emellertid

¹⁶ Ibid s. 132.

utvecklingstendenserna redan uppenbara. I ett långt tillägg som infördes i Marx' diskussion av aktiebolag, talade Engels om 'den andra och tredje graden av aktiebolag' i form av karteller och 'inom några grenar ... koncentrationen av hela produktionen i denna gren till ett enda stort aktiebolag under gemensam ledning'. 'Den länge omhuldade konkurrensfriheten', anmärkte Engels, 'har förbrukat alla möjligheter och är tvungen att annonsera sin egen uppenbara bankrutt'.¹⁷

Hilferding kunde, med sin rika erfarenhet av Tyskland och Förenta staterna från åren 1890 till 1910, införa denna insikt i den marxistiska ekonomin. Vår analys följer Hilferdings i den allmänna uppläggningsen, fast med lämpliga modifieringar för läsare som är mera bekanta med amerikanska än med tyska förhållanden.

Den speciella karaktären hos de organisationsformer som vi nu undersöker, som skiljer dem från aktiebolag som sådana, är att de är medvetet utformade för att öka vinsten genom marknadskontroller av monopolistisk karaktär. Uppnåendet av detta mål innebär en begränsning eller ett upphävande av de berörda företagens handlingsfrihet och deras samordning under en bestämd gemensam politik. Eftersom det finns stor variation i begränsningsgrad följer det att många olika former av monopolistiska sammanslutningar är möjliga. Vi skall nämna några av de viktigaste och börja med den lösaste formen av förening och gå vidare till den fullständiga fusionen mellan konkurrerande företag. Det måste genomgående hållas i minnet att en intressegemenskap mellan konkurrenterna, baserad på sammanflätade styrelser eller gemensamma bankförbindelser, jämnar, om den existerar, vägen för och stärker tendenserna till sammanslutning. Det kan i själva verket till och med sägas att en intressegemenskap på ett sätt är ett slags sammanslutning som lätt leder till fastare former.

Den kanske svagaste formen av sammanslutning är den så kallade 'gentlemannaöverenskommelsen' som väsentligen är uttalandet av en gemensam politik som konkurrenter enats om, men utan bindande kraft för någon av dem. Motivet för den enskilda firman att bryta överenskommelsen är emellertid starkt och arrangemang av denna sort varar sällan längre än en kort period.

Ett högre stadium nås med bildandet av en 'pool' i vilken affärerna fördelas enligt en formel som deltagarna kommit överens om. Överenskommelsen om en 'pool' är vanligen skriftlig, men dess genomförande beror vanligen på medlemmarnas frivilliga medverkan. Följaktligen är poolen liksom gentlemannaöverenskommelsen instabil och är i allmänhet inget annat än ett övergångsfenomen.

Vissa typer av karteller liknar mycket poolen och delar dess svagheter. De senare kan övervinnas genom att utöka kartellens kontroll över dess medlemmar och genom att införa sanktioner mot dem som vägrar att följa dess regler. En typisk kartell har en central styrelse med uppgift att bestämma priser och produktionskvoter och med makt att straffa överträdare med böter eller på annat sätt. Medlemmarnas oberoende kan ytterligare begränsas genom centralisering av försäljning och inköp till en enda avdelning och sålunda bryta det direkta förhållandet mellan det enskilda företaget och dess kunder och till och med genom att ge den centrala styrelsen makt att lägga ned orationella anläggningar och att fördela den samlade vinsten enligt någon fastställd regel. När detta sista steg har tagits närmar sig kartellen i många avseenden en fullständig fusion.

En fastare organisationsform än kartellen är trusten i ordets snäva bemärkelse, vilken var mycket populär i Förenta staterna en tid tills den blev olaglig. Trustformen innebär att ägarna till aktiemajoritet i ett antal oberoende bolag lämnar över sina andelar till en grupp förvaltare i utbyte mot trustbevis. Förvaltarna får rösträtten för aktierna och innehavarna av bevisen får utdelningarna. På detta sätt uppnås en fullständig enhetlighet i företagens politik medan de

---

¹⁷ *Capital III*, s. 518.

berörda företagens legala identitet och affärsidentitet lämnas ostörd liksom i kartellen. Trust i denna betydelse får inte sammanblandas med den allmänna betydelse som termen tillskrivits då den är en allmän beteckning som täcker nästan hela skalan av monopolistiska sammanslutningar.

Slutligen kommer vi till den fullständiga fusionen i vilken de deltagande firmornas oberoende avskaffas. Fusionen kan äga rum på olika sätt, av vilka de viktigaste är ett stort företags uppslukande av alla andra, och alla de gamla företagens försvinnande till förmån för en ny affärsenhet. I varje fall blir resultatet detsamma: fullständig organisk enhet under en enda ledning. Detta är uppenbarligen den effektivaste formen av sammanslutning med utgångspunkt från genomförandet av en monopolistisk politik.

De faktorer som bestämmer vilken form av sammanslutning som kommer till användning under olika omständigheter i tid och rum utgör en särskild gren av den tillämpade ekonomin. I allmänhet kan det sägas att de beror på de särskilda förhållandena som råder inom de olika industrigrenarna, svagheten hos de lösare sammanslutningsformerna och de lagliga bestämmelserna som råder i olika länder. Sålunda medverkade till exempel de lagar i Förenta staterna som förbjöd sammanslutningar av typen kartell eller trust till att kraftigt öka användningen av en direkt fusion som metod att uppnå monopolistiska mål; medan kartellen i Tyskland blev vanlig, där den fick erkänd laglig status.

Med vår utgångspunkt är dessa skillnader av mindre betydelse. Det avgörande faktum är att sammanslutningsrörelsen svepte över alla utvecklade kapitalistiska länder under de två årtiondena kring sekelskiftet och medförde en kvalitativ förändring i den kapitalistiska produktionens karaktär. Fri konkurrens, som hade varit den dominerande (fast naturligtvis inte enda) formen av kapitalistiskt marknadsbeteende, blev definitivt ersatt av olika grader av monopol som den dominerande formen. Följderna av denna förändring för det kapitalistiska samhällets allmänna rörelselag måste noggrant undersökas i de följande två kapitlen.

5. Bankernas roll

Vi har redan noterat att bankerna, på grund av sin strategiska position vid utgivningen och försäljningen av nya värdepapper, spelar en speciellt viktig roll vid bildandet av nya bolag, och det samma gäller vid fusioner mellan redan befintliga bolag. Bankerna erhåller själva den största delen av grundarnas vinst och utnämner sina egna representanter att sitta i bolagens styrelser och kommer därigenom att utöva ett stort inflytande på den politik som förs.

I vilken riktning kommer detta inflytande att utövas? Alltid mot ett avskaffande av konkurrensen. Ett enskilt företag kan, om det känner sig starkt nog, välkomna en avgörande strid med sina konkurrenter och förvänta sig en period av minskade vinster i hopp om att mer än tillgodogöra sig dessa förluster senare. Men för en bank som har förbindelser med många företag måste en sådan politik oundvikligen vara meningslös och själv-tillintetgörande. Ett företags vinster neutraliseras av andras förluster. Som Hilferding påpekade,

är därför bankernas strävan att eliminera konkurrensen absolut mellan de bolag i vilka de har intressen utan inskränkning. Varje bank har också intressen av högsta möjliga profit. Under i övrigt lika omständigheter uppnås detta mål inom en speciell industrigren när konkurrensen är helt försvunnen. Därav bankernas strävan efter monopol.¹⁸

Ju mer omfattande en banks förbindelser är och ju starkare dess ställning, desto effektivare kan den genomföra sitt mål att eliminera konkurrensen och upprätta monopol. Följaktligen har kapitalets centralisation inom den industriella sektorn sin motsvarighet i tillväxten av större och större bankenheter. Av detta skäl uppstår den personalunion av sammanflätade styrelser och gemensamt ägarintresse som binder samman de viktigaste bank- och industrimagnaterna i alla de utvecklade kapitalistiska länderna.

¹⁸ *Das Finanzkapital*, s. 231.

Så långt är det möjligt att acceptera Hilferdings analys med få undantag. Men han går betydligt längre och påpekar, ibland öppet och alltid underförstått, att det i samarbetet mellan industri- och bankkapitalet är det senare som intar den dominerande ställningen.

'Finanskapital' definieras vid ett tillfälle som 'kapital som kontrolleras av bankerna och som används av industrin',¹⁹ och kapitalismens tendenser beskrivs som det ekonomiska livets ökande beroende av ett ständigt minskande antal stora banker. Detta kommer tydligt fram i följande stycke:

Med utvecklingen av bankväsendet och med det allt intimare förhållandet mellan banker och industri, växer tendensen å ena sidan till att konkurrensen mellan bankerna minskar och å andra sidan till att allt kapital koncentreras i form av penningkapital och bara kan användas produktivt genom bankernas medverkan. Denna tendens skulle leda till en situation där hela penningkapitalet skulle stå till förfogande för en bank eller en grupp banker. En sådan 'centralbank' skulle då utöva kontroll över hela den samhällsliga produktionen.²⁰

Det är ingen tvekan om att denna åsikt är i grunden missvisande. Hilferding sammanblandar en övergångsfas i den kapitalistiska utvecklingen med en varaktig trend. Det är sant att under själva sammanslutningsperioden, när bolag och fusioner är under bildande, intar bankerna en strategisk position som gör det möjligt för dem att utsträcka sin makt över väsentliga områden i det produktiva systemet. Sammanslagingsprocessen kan emellertid inte fortsätta på obestämd tid. Den slutliga gränsen skulle nås inom en given industrigren när bara ett bolag återstår, men som regel stannar processen långt innan denna slutliga gräns har nåtts.

Konkurrens av det farliga slaget är vanligen utesluten när någonting i storleksordningen tre fjärdedelar till fyra femtedelar av en given industrigren är i händerna på ett fåtal stora bolag. Utöver denna punkt är tendensen till vidare sammanslagning starkt försvagad och kan till och med helt neutraliseras av motverkande krafter. Rivaliserande grupper av stora kapitalister fortsätter att existera och var och en hoppas alltid att förbättra sin ställning på de andras bekostnad. Var och en behöver baser i de viktigaste industriella sektorerna som en källa till styrka och som möjliga brickor i ett affärsspel med de andra. När en gång den knivskarpa konkurrensens spöke har avlägsnats och en provisorisk överenskommelse för de vanligaste och nödvändigaste monopolistiska målen har ingåtts, uppträder ytterligare sammanslagningar mindre ofta och kan snart helt upphöra.

När detta stadium har uppnåtts undergår bankernas position en stark förändring. Funktionen att ge ut nya värdepapper, på vilken deras makt ursprungligen grundades, blir mycket mindre viktig. De stora monopolistiska bolagen finner sig äga, i direkt proportion till sin framgång (d.v.s. lönsamhet), interna penningkällor, inte bara i form av vinster som kan ackumuleras i stället för att fördelas som utdelning till aktieägarna, utan också i form av avskrivningar, svinn, föråldrande och andra så kallade 'reserv'-fonder som i allt större utsträckning utnyttjas för ackumulation. Med dessa interna källor till extra kapital till sitt förfogande, fritas bolagsledningarna i större eller mindre grad från beroendet av marknaden för nya värdepapper som kapitalkälla och av samma skäl är de befriade från sitt beroende av bankerna. Det är visserligen sant att där bankernas inflytande är fast etablerat betyder inte detta någon omedelbar nedgång i deras maktställning. Men i det långa loppet måste en ekonomisk makt som inte är förbunden med någon ekonomisk funktion försvagas och så småningom försvinna. Detta är precis vad som händer med bankernas makt så vitt den grundas på kontroll över utgivningen av nya värdepapper. Själva funktionen förtvinar och makten som den gav upphov till minskar och lämnar bankerna i en andrarangsställning. Efter att ha haft sina glansdagar faller bankkapitalet åter tillbaka till en position som är underordnad det industriella kapitalet och återställer sålunda det förhållande som fanns innan sammanslagningarna började. Detta betyder inte att kapitalismen i allmänhet återgår till sitt tidigare stadium. Tvärtom blir

¹⁹ Ibid. s. 283.

²⁰ Ibid. s. 218.

monopol och dominansen från ett litet övre skikt av stora kapitalister solidare och gradvis utvidgad att omfatta allt större sektorer av nä ringslivet. Deras bas är industrikapitalet och inte, som Hilferding tänkte sig, bankkapitalet. Bankkapitalets dominans är ett övergående stadium i den kapitalistiska utvecklingen som i stort sammanfaller med omvandlingen från konkurrens- till monopolkapitalism. Det klaraste erkännandet av den övergående karaktären hos den finansiella dominansen som gjorts av någon marxistisk författare, finns i Grossmann, *Das Akkumulationsund Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, s. 572 ff. (För en kort skiss av den vikande finansiella makten i Förenta staterna, se föreliggande författares artikel, 'The Decline of the Investment Banker', *Antioch Review*, våren 1941.)

Hilferdings misstag är allvarligt i minst två avseenden. För det första hindrar den förutfattade meningen om finansiell dominans en förståelse av de mest betydelsefulla senaste förändringarna i ackumulationsprocessen, särskilt tillväxten i bolagens självfinansiering. Det är intressant att notera att trots alla förändringar under åren mellan 1910 och 1930, så repeterade Hilferding inte desto mindre det senare året, nästan ord för ord, argumenten i *Das Finanzkapital*. Se hans artikel 'Die Eigengesetzlichkeit der kapitalistischen Entwicklung', i Bernhard Harms, *Kapital und Kapitalismus* (1931) Volym I. För det andra leder hans misstag till djupgående illusioner i fråga om naturen hos och svårigheterna med uppgiften att uppnå ett socialistiskt samhälle. Redan 1910 uttryckte Hilferding den åsikten att 'beslagtagandet av sex stora banker i Berlin skulle betyda beslagtagandet av de viktigaste delarna av storindustrin'.²¹ Även vid den tiden var detta långt ifrån sanningen, fast beslag-tagandet av de stora bankerna skulle utan tvekan allvarligt ha kunnat skada de industrier som var beroende av dem. Men idag kunde hela bankväsendet i till exempel Förenta staterna bli beslagttaget utan att orsaka mera än en tillfällig rörelse i storkapitalets led. Det är klart att om teorin om finanskapitalism tolkas som bankernas dominans, är den en dålig grund att bygga en socialistisk politik på.

I det att vi avslutar denna diskussion skall vi emellertid notera att uttrycket 'finanskapital' inte nödvändigtvis betyder vad Hilferding menade. I synnerhet Lenin kritiserade Hilferdings definition av finanskapital därför att 'den säger ingenting om en av de viktigaste frågorna, nämligen tillväxten i koncentration av produktionen och av kapitalet till en sådan utsträckning att koncentration leder och har lett till monopol'. Lenin ersatte Hilferdings 'kapital som kontrolleras av bankerna och används av industrin', med följande:

Produktionens koncentration, monopolen som uppstår därur, fusionen eller sammanväxandet mellan bankerna och industrin: detta är historien om finanskapitalets uppkomst och betydelsen av detta begrepp.²²

Lenins teori är sålunda säkerligen inte öppen för den kritik som riktats mot Hilferdings. Inte desto mindre är det tvivelaktigt om huruvida termen 'finanskapital' kan frigöras från det samband med bankdominans som Hilferding gav det. Eftersom detta är fallet tycks det bäst att helt släppa termen och ersätta den med 'monopolkapital', som klart visar vad som är väsentligt i Lenins begrepp 'finanskapital' och ändå inte så lätt som det senare missleder den oförsiktiga läsaren.

²¹ Ibid. s. 473.

²² Lenin, *Imperialism*, International Publishers' Little Lenin Library ed., s. 44.

15. Monopol och kapitalismens rörelselagar

I föregående kapitel undersökte vi hur och varför konkurrenskapitalismen på ett visst stadium av sin utveckling övergår till monopolkapitalism. Denna förändring påverkar i sin tur systemets funktion och ändrar några av dess lagar och modifierar andra. Att analysera förändringarna och modifieringarna av kapitalismens rörelselagar måste därför bli vår nästa uppgift. I detta kapitel skall vi begränsa oss till de effekter som uppstår under antagandet om ett slutet system. I nästa kapitel kommer frågan om världsekonomin att behandlas.

1. Monopol och pris

'När vi talar om ett monopolpris', skrev Marx, 'menar vi på ett allmänt sätt ett pris som bestäms bara av köparnas iver att köpa och deras betalningsförmåga, oberoende av det pris som bestäms av det allmänna produktionspriset och av värdet av produkterna.'¹ Eftersom detta är fallet verkar det uppenbart att, som Hilferding uttryckte det, 'förverkligandet av Marx' koncentrationsteori, av monopolistisk fusion, tycks resultera i upphävandet av Marx' värdeteori'.²

Detta påpekande är säkerligen inte utan ett visst berättigande. Under monopolistiska förhållanden överensstämmer inte bytesproportioner med arbetstidsproportioner, inte heller står de i ett teoretiskt bevisbart förhållande till arbetstidsproportioner som i fråga om produktionspriser. När makten att begränsa utbudet ligger i händerna på producenterna, då gör också makten att bestämma priserna det, och att teoretiskt med en användbar grad av allmängiltighet, bestämma vid vilken nivå priserna kommer att sättas är omöjligt. Alltför många olika faktorer spelar in vid bestämmandet av ett givet pris för att tillåta någon konstruktion av en bestämd teori med någonting annat än en mycket begränsad tillämpbarhet. Detta bevisas klart av de försök, som den ortodoxa ekonomiska teorin har gjort under de senaste åren, att uppställa objektiva prislagar under förhållanden med totalt eller partiellt monopol. Bortsett från några tomma förslag, som till exempel att priset kommer att sättas så att vinsten maximeras, övergår monopolistisk pristeori snabbt till en förteckning över specialfall, vart och ett med sin egen lösning. Detta är inte ekonomernas fel, inte heller är det som några påstår, bara ett tecken på vetenskapens efterblivenhet. Svårigheten ligger i själva ämnet. Inga någorlunda allmänna lagar om monopolpris har upptäckts därför att inga sådana lagar existerar.

Det faktum att det är meningslöst att söka efter en teori om monopolpris som kan jämföras med värdelagen och produktionsteorin skall emellertid inte ge anledning till förtvivlan. Ty det är möjligt att med en stor grad av allmängiltighet och säkerhet säga att, jämfört med den situation som råder under konkurrens, blir den producerade jämnviktskvantiteten mindre och jämnviktspriset högre när monopolistiska element introduceras. Eftersom detta är fallet kan vi utgå från värdeläran (eller produktionspristeorin) och analysera det slag, om inte den grad, av modifieringar som monopol medför. Detta är utomordentligt viktigt eftersom det tillåter oss att utveckla teorin om monopol längs användbara linjer, någonting som skulle vara omöjligt om monopolprisets avvikelser från konkurrenspriset var helt slumpmässigt i fråga om både riktning och utsträckning.

Även i fråga om graden av avvikelser mellan monopolpris och konkurrenspris, är vissa bedömningar av typen 'mer eller mindre' ofta möjliga. Sålunda är det vanligen rimligt att anta att priset kommer att vara högre ju mindre känslig, relativt sett, som den köpta kvantiteten är för förändringar i priset (d.v.s. ju mindre elastisk efterfrågan är) och ju mera fullständigt monopolet är. Detta är faktorer som det ofta är möjligt att göra grova men användbara bedömningar av, speciellt när det är fråga om att uppskatta tekniska eller organisatoriska

¹ *Capital* III, s. 900.

² *Das Finanzkapital*, s. 286.

förändringars inverkan på priset. Vi får emellertid inte vänta oss att det är möjligt att renodla teorin om monopolpris till kvantitativ precision. Var och en som försöker göra det kommer att gå vilse i en labyrint av specialfall.

Det är onödigt att påpeka att giltigheten i att mäta varor i värdetermer, det vill säga med hjälp av den samhälleligt nödvändiga arbetstiden, är oberoende av de speciella bytesförhållanden som råkar gälla på marknaden, vare sig det gäller konkurrens eller monopolistiska förhållanden. Som vi snart skall se är detta faktum av den största betydelse vid utvecklandet av monopolteorin längre än till blott och bart prisområdet.

2. Monopol och profitkvoten

Vad det individuella företaget beträffar, för övergången från konkurrens till monopol med sig en ökning av vinsten. Detta är ändamålet med monopol. Men det totala värdet som produceras av den samhälleliga arbetsstyrkan ökas på intet sätt av monopolbildningen och följaktligen är monopolistens extra profit till sin natur en överföring av värden från andra samhällsmedlemmars inkomster. Ur vems fickor kommer då den extra profit som monopolet medför? Marx framlade de två troligaste möjligheterna på följande sätt:

Monopolpriset på vissa varor skulle bara överföra en del av andra varuproducenters profit till varorna med monopolpris. En lokal störning i fördelningen av mervärdet mellan olika produktionsområden skulle äga rum .... men den skulle inte förändra gränserna för själva mervärdet. Om en vara med monopolpris skulle komma att ingå i arbetarens nödvändiga konsumtion, skulle den öka lönerna och därigenom minska mervärdet om arbetaren skulle erhålla samma värde av sin arbetskraft som förut. Men en sådan vara kan också sänka lönen under arbetskraftens värde, naturligtvis bara i den grad som lönen var högre än det fysiska existensminimet. I detta fall skulle monopolpriset betalas med en minskning av reallönerna ... och en minskning av de andra kapitalisternas profiter.³

Kort sagt är den extra profiten antingen en minskning av de andra kapitalisternas mervärde eller en minskning av arbetarklassens löner. I allmänhet varierar emellertid lönerna kring en nivå, som vid varje särskild tid och på varje särskild plats är samhälleligt erkänd som en minimilevnadsstandard. Fackföreningar är en av de starkast verkande krafterna för att uppnå detta mål. (Det får inte förbises att i det långa loppet är fackföreningsrörelsen en av de mest betydelsefulla faktorerna för att bestämma själva den vedertagna miniminivån.) Eftersom fackföreningar redan är väl utvecklade vid den tidpunkt då sammanslagningarna börjar tycks det rimligt att anta att löneminskningar som uppstår på grund av extraprofit vid monopol snabbt kommer att försvinna. Om detta resonemang är riktigt, så följer det att monopolistens extraprofit huvudsakligen kommer ur de andra kapitalisternas fickor. I det följande skall vi arbeta med detta antagande om inte något speciellt villkor införes.

Tendensen till en jämn profitkvot, som är ett karakteristiskt drag i konkurrenskapitalismen rubbas sålunda på två sätt av monopolet: somligas profiter ökar, medan andras profiter minskar. Naturligtvis finns det fortfarande en tendens hos kapitalet att försöka flytta sig från missgynnade till gynnade områden, men monopolens innersta väsen utgör effektiva hinder för en sådan fri rörlighet hos kapitalet. En ny form av tendensen att utjämna profitkvoten kommer därför med i spelet, en form som starkt betonades av Hilferding i hans diskussion av monopol.⁴ Denna form är monopolens *spridning* från varje ställe där det först uppstår. I den utsträckning som monopol blir allmänt utjämnas de individuella kapitalisternas profiter i viss grad av deras förluster och profitkvoten blir mera jämn fast en fullständig utjämning kan aldrig uppnås på detta sätt. Spridningsprincipen kan förklaras på följande sätt. En viss industrigren, 'till exempel järnmalsproduktionen, monopoliseras och priset höjs. En del av den uppkomna förlusten får bäras av tackjärnsproducenterna, som nu får större motiv att slå

³ *Capital* III, s. 1003.

⁴ Se *Das Finanzkapital*, s. 287ff.

sig samman både för att öka sina priser till stålindustrin och för att förhandla om lägre priser från järnmalmsindustrin. På detta sätt kommer sammanslagningarna att sprida sig i koncentriska cirklar från varje given utgångspunkt, och påverka de industrigrenar där omständigheterna är gynnsamma för upprättandet och bevarandet av monopolistiska förhållanden.

Spridningsprocessen verkar emellertid mycket ojämnt, ty det finns alltid industrigrenar där det är svårt eller till och med omöjligt att upprätta stabila sammanslutningar. Detta gäller de industrigrenar där det bara krävs en liten kapitalinvestering. Många firmor behövs för att tillfredsställa efterfrågan och att komma in på produktionsområdet är lätt för alla med den erforderliga minimimängden kapital. Här fortlever konkurrensförhållandena trots de fördelar som kan erhållas av sammanslagningar. Härav följer att vi inte kan vänta oss en allmän utjämning av profitkvoten varken på grund av kapitalets rörlighet eller på grund av spridningen av monopol. Vi får i stället en hierarki av profitkvoter som varierar från de högsta i industrigrenarna med produktion i stor skala där slutna välskyddade sammanslutningar är relativt lätt att upprätta, till de lägsta i industrier med produktion i mycket liten skala där det samtidigt finns många företag och lättheten att upprätta nya förhindrar stabila sammanslagningar.

3. Monopol och ackumulation

Monopol påverkar allvarligt ackumulationsprocessen, för det första genom sin inverkan på en given mervärdemängds ackumulationsgrad och för det andra, genom sin inverkan på användningsmöjligheterna för det ackumulerade kapitalet. Låt oss undersöka dessa problem i tur och ordning.

Samhällets totala mervärde är uppdelat i många delar, som var och en i storlek motsvarar den del av det totala samhällsliga kapitalet från vilken den härstammar. Det är en allmän regel att den ackumulerade proportionen ökar med storleken på mervärdedelen. Härav följer att centralisationen i sig själv, eftersom den minskar antalet och ökar storleken av delarna, kommer att ha den verkan att den ökar ackumulationsgraden från en given mängd mervärde. Frågan kan ställas om mervärdets delar skall mätas enligt storleken på de produktiva enheter vilka de först tillfaller eller enligt storleken på de slutgiltiga och mycket mera talrika ägandeheter som de slutligen tillfaller. Om den senare är den riktiga metoden, är centralisationen av produktionen, eftersom den fortskrider genom bolagsformen utan centralisation av ägarskapet, i stort sett utan effekt på den relativa storleken av delarna och följaktligen på graden av ackumulation. Med självfinansieringens tillväxt får emellertid produktionsenheterna (bolagen) stor betydelse som enhet för ackumulationen. Medan avsaknaden av eller åtminstone den långsamma takten i centralisation av ägarskapet jämfört med centralisationen av produktionen måste tas med i beräkningen, så betyder det inte på något sätt att centralisationen av produktionen saknar kraft att höja ackumulationsgraden. Monopol intensifierar ökningen av ackumulationsgraden genom att överföra mervärde från små kapital till stora. Den tillväxten i ackumulationen som uppstår vid ökningen av de större delarna måste vara större än den tillbakagång i ackumulationen som beror på minskningen av de mindre delarna. Vi ser därför att ackumulationsgraden vid monopolkapitalism av två anledningar tenderar att vara högre än under konkurrenskapitalism.

Låt oss nu betrakta monopols effekter på efterfrågan på nytt ackumulerat kapital. Här är den avgörande faktorn att själva upprätthållandet av monopolet nödvändiggör utestängandet av investeringar från den monopoliserade, och följaktligen mest lönsamma, industrigrenen. Vi observerar följande synbara motsägelse, nämligen att en monopolist som gör stora profiter icke desto mindre kommer att vägra att investera mera kapital i sin egen industri och kommer att söka efter andra investeringsobjekt även om den profitkvot som är tillgänglig där är mycket lägre. Motsägelsen försvinner så snart som vi förstår att monopolistens investeringspolitik inte kan bestämmas av hans genomsnittliga profitkvot eller av den profitkvot som kan

erhållas på ytterligare investeringar tagna var för sig. Han måste snarare ledas av vad som kan kallas den marginella profitkvoten, det vill säga profitkvoten på tilläggsinvesteringen efter att ha tagit hänsyn till att tilläggsinvesteringen, eftersom den kommer att öka produktionen och reducera priset, kommer att innebära en reduktion av profiten på den gamla investeringen. Följande illustration kan hjälpa till att klarlägga begreppet. En monopolist med ett kapital på 1 000 kr producerar 100 enheter årligen till en kostnad av 5 kr per enhet och säljer dem för 10 kr per enhet. Hans profit är 500 kr eller 50 procent av hans kapital. Ett tillskott på 100 kr till hans kapital kommer att göra det möjligt för honom att producera ytterligare 10 enheter fortfarande till en kostnad av 5 kr per enhet. För att sälja 110 enheter måste emellertid priset sänkas från 10 kr till 9 kr. Profiten på tilläggsinvesteringen blir $90 \text{ kr} - 50 \text{ kr} = 40 \text{ kr}$, eller 40 procent på tilläggskapitalet. Monopolisten måste emellertid ta med i beräkningen det faktum att priset på 9 kr gäller alla enheter och inte bara de extra enheterna. Eftersom han har sålt 100 enheter för 10 kr styck kommer han att förlora 100 kr när priset faller till 9 kr. Denna förlust måste jämföras med vinsten på 40 kr från de extra enheterna som säljs. Uppenbarligen är förlusten större än vinsten; den marginella profitkvoten är faktiskt negativ. Det är bäst för monopolisten att investera sina 100 kr utanför sin egen industri så länge som han kan få någon profit alls, och om det är omöjligt är det bättre för honom att behålla sina 100 kr som kontanter än att investera dem i sitt eget företag. Den allmänna profitkvoten kan vara hög samtidigt som den marginella profitkvoten är låg eller till och med negativ. Monopolisten kommer därför att söka andra möjligheter så länge som profitkvoten som han kan tjäna någon annanstans är större än marginalkvoten inom hans eget område. Det är naturligtvis sant att en utomstående inte kommer att låta sina handlingar bestämmas av monopolistens marginella profitkvot, men förekomsten av ett monopol betyder att den utomstående inte fritt kan komma in på marknaden, hur mycket han än vill.

Principen att monopolisten vid sina investeringsbeslut leds av den marginella profitkvoten är av största betydelse. Förutom att förklara avbrottet i investeringar inom de monopoliserade områdena medan profitkvoten fortfarande tycks hög, hjälper det oss att förstå hur och varför monopolkapitalets attityd mot tekniska förändringar skiljer sig från konkurrenskapitalets. Precis som i fråga om utvidgningen av produktionen måste monopolisten ta med i beräkningen effekten på sitt gamla företag, varför han i fråga om införandet av tekniska nyheter inte kan bortse från den värdeminskning som hans redan investerade kapital kan undergå genom att bli föråldrat. Under konkurrens å andra sidan åtnjuts vinsten av den som inför tekniska nyheter medan förlusterna, om det blir några, till största delen får bäras av hans konkurrenter. Detta betyder inte att tekniska förändringar kommer att upphöra under monopol. De stora forskningsmöjligheterna som de stora monopolistiska sammanslutningarna har är någonting nytt och garanterar att den tekniska utvecklingen i fråga om omfång och omfattning, erhåller en kraftfull stimulans från kapitalets centralisation. Vad det betyder är att arbetsbesparing mer än någonsin blir målet för den kapitalistiska teknologin och att graden av introduktion av nya metoder kommer att ordnas så att den stör de existerande kapitalvärdena så litet som möjligt. Med andra ord kommer nya metoder att än mer inriktas på arbetsbesparande metoder och för det mesta kommer ny utrustning att insättas för att ersätta gammal bara när den gamla är utsliten och i alla fall behöver ersättas. I vissa fall kan detta leda till ett totalt undertryckande av en uppfinning, ty när det skulle vara lönsamt att införa den finns kanske ändå mera utvecklade metoder till hands. Med andra ord kan vissa uppfinningar överhoppas på grund av att konkurrensens tryck på att införa dem när de först blev tillgängliga saknas. Följaktligen trappar monopolet upp flödet av arbetare till den industriella reservarmén och reducerar de användningsmöjligheter för nyligen ackumulerat kapital som teknisk utveckling erbjuder.

Vi har sett att monopol dämpar efterfrågan på nytt kapital i de monopoliserade industrierna på två sätt: på grund av att produktionen begränsas för att upprätthålla den maximalt möjliga profitkvoten; och på grund av att takten på införandet av tekniska nyheter medvetet begränsas

för att minimera behovet av nytt kapital. Det sista påståendet kan klargöras om det uttrycks på följande sätt: monopolisten tenderar att finansiera sin tekniska utveckling genom avskrivningar istället för genom netto-sparande. Motsvarigheten till detta stopp i investeringarna inom de monopoliserade industrierna är att kapitalet strömmar till de industrier där inträdet är fritt, eller åtminstone mindre begränsat, med en åtföljande minskning av profitkvoten inom dessa områden. Sålunda är den omedelbara effekten av ackumuleringen helt enkelt att intensifiera de störningar i profitkvotens mönster som monopolet ursprungligen medförde.

Vad är monopolets betydelse för problemet om kriser och depressioner? Om takten i ackumuleringen ökas, är effekten uppenbarligen att medelprofitkvotens fallande tendens påskyndas och tendensen till underkonsumtion stärks. Men detta är inte allt. Eftersom monopolisten leds av den marginella profitkvoten i sin egen industri och eftersom profitkvoten i de återstående konkurrensområdena sänks, blir nettoresultatet en sänkning av profitkvoten som är bestämmande för investeringsbesluten. Detta är en faktor som bidrar till kriser och depressioner oberoende av och förutom medelprofitkvotens fallande tendens och tendensen till underkonsumtion. Sålunda inför monopolet nya motsättningar förutom att intensifiera de gamla motsättningarna hos ackumulationsprocessen.

Ytterligare en sak skall noteras i detta sammanhang. Om någon del av monopolens extraprofit utgör en minskning av arbetarnas inkomster blir effekten att det totala mervärdet ökas på bekostnad av den del av den samhällsliga produktionen som tillfaller arbetarklassen. Detta, i sin tur, ökar ackumulations-kvoten och minskar konsumtionen och stärker på så vis tendensen till underkonsumtion.

4. Monopol och de ökade distributionskostnaderna

För att analysera förhållandet mellan monopol och distributionskostnaderna är det först nödvändigt att peka på de grundläggande dragen i Marx' teori om handelskapital och handelsprofit.⁵

Handel skall förstås i en inskränkt betydelse och innefatta enbart köp och försäljning och utesluta transporter, lagring och leveranser. De senare är i Marx' teori delar av den egentliga produktionen och kräver följaktligen ingen särskild teoretisk behandling. I praktiken utför handelsmannen en del av dessa produktiva funktioner varför det aldrig är lätt att isolera hans handelsfunktioner. I princip är skillnaden klar och måste göras av teoretiska skäl.

Ur hela samhällets synpunkt är handel improduktiv. Den ökar inte det totala producerade värdet utan berör snarare omvandlingen av redan existerande värden från penning- till varuform eller tvärtom. Denna princip är fullständigt klar för den enskilde kapitalisten, som mycket väl vet att en ökning av kostnaderna för köp och försäljning medan allt annat förblir lika, inte höjer värdet på hans produkter, utan istället reducerar hans profit. Men när handelsfunktionen skiljs från den industriella funktionen och utförs av en oberoende grupp av köpmän, verkar det som om produktens värde ökar med värdet av köpmännens profit plus utgifter som hänför sig till utförandet av handelstransaktionerna. Detta är emellertid en synvilla som försvinner vid en noggrannare analys. Att enbart skilja handel från produktion kan inte ändra karaktären hos någondera.

Antag för ett ögonblick att handlaren inte har några utgifter. Inte desto mindre behöver han en viss mängd kapital för att köpa varor och sälja dem igen och på detta kapital måste han få den rådande profitkvoten, eftersom han är fri att när som helst överföra det till andra verksamhetsområden. Hur är detta möjligt om inget mervärde uppstår på handelns område? Marx löste problemet genom att visa att handelskapitalet tillskansar sig en del av det mervärde som produceras inom det industriella området. Handelsmannen köper varor från producenten till ett pris som är lika med deras värde minus hans egen vinst och säljer dem till deras värde. Han

⁵ *Capital* III, Kap. XVI och XVII.

kan göra detta därför att under kapitalismen kan inte handeln undvaras. I en oplanerad ekonomi är sammanförandet av köpare och säljare en absolut nödvändig funktion. Följaktligen måste kapital investeras inom detta område. Men kapital kommer inte att investeras i handeln om det inte ger medelprofitkvoten. Konkurrensen (utbud och efterfrågan) tvingar följligen ned producentens pris till den nivå där handelskapitalet kan komma in på området vid den rådande profitkvoten. Nettoresultatet är att en oförändrad mervärdemängd sprids över en större kapitalmängd och medelprofitkvoten reduceras. Som Marx uttryckte det: 'Ju större handelskapitalet är i förhållande till industrikapitalet, ju mindre är den industriella profitkvoten och tvärtom.'⁶

I praktiken har handelsmannen utgifter både för arbetskraft (kontorister, sekreterare, bokhållare etc.) och för kontorslokaler, inventarier och kontorsmaterial. Marx' behandling av dessa utgifter är inte helt otvetydig. De relevanta avsnitten har karaktären av ett första skissartat utkast i vilket han höll på att bearbeta problemet utan att på förhand ha någon föreställning om vad resultatet skulle bli. Inte desto mindre kan vi försöka visa den lösning som mest tycks överensstämma med det allmänna resonemanget i hans teori.

Från handlarens synpunkt har omkostnader lika mycket karaktären av kapital som hans utgifter för varor för återförsäljning. Följligen måste marginalen mellan inköps- och försäljningspriset vara tillräckligt stor inte bara för att ge en handelsprofit, i den betydelse som redan har förklarats, utan också för att ersätta honom för utgifter för hans omkostnader plus normal profit på dessa utgifter. Ingen del av skillnaden mellan inköps- och försäljningspriset är värde som producerats inom handeln; denna princip förändras på intet sätt av att handlarens omkostnader införs. Följligen måste de helt och hållet vara ett avdrag från mervärdet som annars skulle tillfalla den industrielle kapitalisten.

Eftersom de anställda inom handelsområdet betalas ur mervärdet och inte själva skapar något värde, följer det att de måste klassificeras som improduktiva arbetare och deras konsumtion som improduktiv konsumtion. Denna analys ger sålunda ett berättigande för den metod, som användes i kapitel 12, och som innebar att handelsanställda tillsammans med tjänare, jordägare och liknande inbegreps i kategorin improduktiva konsumenter.

Handeln har en trefaldig påverkan på ackumulationen. 1. Eftersom handelns kostnader utgör ett avdrag från mervärdet finns det mindre mervärde tillgängligt för ackumulation. En del av kostnaderna är löner, som av mottagarna spenderas på konsumtionsvaror. Denna del utgör en ökning av den samhälleliga konsumtionen. En del av kostnaderna är utgifter för byggnader, maskiner och material som inte höjer den samhälleliga konsumtionen vare sig direkt eller indirekt. Inte desto mindre är effekten på reproduktionsprocessen densamma som om konsumtionen ökades. Värden förbrukas och försvinner ur reproduktionsschemat.

Den första effekten av handel är därför att reducera mervärdet och följligen ackumulationen och att i motsvarande grad öka konsumtionen. 2. Eftersom handelskapitalisterna får del i det återstående mervärdet tillsammans med de industriella kapitalisterna, följer det att antalet delar i vilket det totala mervärdet skall delas är större och medelstorleken mindre. Det har redan uppmärksamats att detta minskar ackumulationsgraden. 3. Utvidgningen av reproduktionsprocessen kräver en tillväxt i handelskapitalet som därför erbjuder en möjlighet till investering. Sammanfattningsvis kan sägas att handel ökar konsumtionen, minskar ackumulationen och erbjuder en investeringsmöjlighet. Den motverkar därför tendensen till underkonsumtion.

Det bör påpekas att handeln, under tidigare stadier i den kapitalistiska utvecklingen, när de motverkande krafterna, befolkningstillväxt och nya industrier, var mycket starka och det ofta tycktes finnas en brist snarare än ett överskott på investeringsvilligt kapital, borde betraktas

---

⁶ Ibid. s. 337.

som en broms på den kapitalistiska produktionens utveckling. Förhållandena har emellertid så förändrat sig att denna attityd inte längre är berättigad.

Vi är nu klara att analysera effekten av monopol på den kapitalistiska ekonomins handel.

Den påtagligaste effekten av centralisation och monopol tillväxt är att den oberoende köpmannens relativa betydelse minskar. Detta har två orsaker: å ena sidan eliminerar vertikala sammanslutningar affärer mellan oberoende kapital, som annars skulle ha varit oundvikliga. Å andra sidan sköter stora företag mer och mer sina egna inköp och försäljningar eftersom de är tillräckligt stora att för dessa ändamål ha specialiserade avdelningar, som är minst lika effektiva som den oberoende köpmannen. Hilferding underströk denna aspekt av monopolet: 'Monopolistiska sammanslutningar ... åstadkommer en eliminering av oberoende handel. Det gör en del av handeln helt överflödigt och reducerar kostnaderna för resten.'⁷ Olyckligtvis drog han, eftersom han stannade här, den slutsatsen att kostnaderna för inköp och försäljning var i avtagande och gav följaktligen ett fullständigt felaktigt intryck av sakernas rätta tillstånd. I själva verket finns det ett annat och mera betydelsefullt samband mellan monopol och kostnaderna för handel.

Under konkurrens leder höga profiler till en expansion av produktionen. Monopolets extraprofit har emellertid inte denna inverkan, i själva verket beror de på produktionens begränsning. Inte desto mindre är de inte utan effekt på monopolisternas beteende, vilka var och en nu koncentrerar sig på att försöka öka sin andel av den tillgängliga omsättningen och följaktligen av extraprofiten. Det är mycket viktigt att detta görs utan tillgripande av prissänkningssmetoden, som nästan alltid leder till vedergällning, utvidgning av den totala produktionen och minskning eller till och med avskaffande av extraprofiten. Alternativet till prissänkning är att locka köpare från rivaliserande inköpskällor med effektivare försäljningsmetoder. Två fall måste särskiljas fast de visar nära sammanhängande aspekter av samma allmänna fenomen. För det första, ansträngningarna av företagen inom samma industrigren att ta försäljning från varandra. I detta sammanhang måste det hållas i minnet att centralisationen sällan fortgår så långt att en hel industrigren kommer under ett enda företags kontroll. För det andra, ansträngningarna av alla producenter inom en industrigren att påverka konsumenterna att spendera mera pengar på deras produkter på bekostnad av produkterna från andra industrigrenar. Mellan dessa båda fall varierar försäljningsmetoderna något, men i grunden följer de ett liknande mönster och kräver inte olika analyser.

I monopolisternas ansträngningar att öka sin försäljning utan att riskera förekomsten av extraprofiterna finner vi den grundläggande förklaringen till den enorma utvecklingen av försäljningskonsten och reklamen som är ett sådant påfallande kännetecken hos monopolkapitalismen. Denna utveckling antar många former inklusive försöket att dra till sig kunder genom lockande förpackningar och beteckningar, förekomsten av försäljare och tidningsmän och kanske viktigast av allt, det ständiga utflödet av enorma mängder reklam genom tidningar, tidskrifter och radio. Men direkta försäljningsmetoder är bara en del av bilden. Indirekt är effekten en mångdubbling av distributionskanalerna och en mångdubbling av transporter, lagring och leveranser. Dessa verksamheter är, som vi vet, en del av den egentliga produktionsprocessen.

Men nu expanderar de bortom gränserna för vad som skulle vara samhälleligt nödvändigt under konkurrensförhållanden. Ett bra exempel erbjuds av effekten av den vanliga förekomsten av partihandelsriktpriiser, som tillåter stora marginaler för distributörer och följaktligen uppmuntrar flera att börja än som annars skulle vara nödvändigt. Under monopol kan bara en del av de distributiva verksamheterna betraktas som värdeproducerande. Resten liknar väsentligen försäljning i inskränkt betydelse och delar med den senare egenskapen att förbruka värde utan att producera något.

---

⁷ *Das Finanzkapital*, s. 264.

Nyare studier av distributionskostnader ger en aning om till vilken grad som monopol har resulterat i en expansion av försäljnings- och distributionsorganisationerna. The Twentieth Century Fund gör till exempel, på grund av sin rapport *Does Distribution Cost Too Much?* (1939), följande påstående:

Distribution — inte produktion — är nu den mest expansiva delen av det amerikanska ekonomiska systemet. Distributionen tar 59 cent av konsumentens dollar medan produktionen bara tar 41 cent. Antalet arbetare inom distributionen ökade niofalt mellan 1870 och 1930, medan befolkningen bara ökade trefalt.⁸

Alltför mycken betydelse skall inte tillskrivas de citerade exakta siffrorna. Alldeles bortsett från den kritik som riktats mot de använda statistiska metoderna, ger de inget mått på tillväxten av de improduktiva verksamheterna inom försäljning och distribution. Någon ökning i den relativa betydelsen av transporter, lagring och leveranser måste utan tvivel förväntas när produktionen blir mera mångsidig och geografiskt specialiserad. Hur mycket av denna ökning som är samhällsligt nödvändig kan bara bestämmas efter en lång undersökning och även då bara inom ganska vida gränser. Trots alla dessa förbehåll är emellertid både riktningen och betydelsen av den allmänna tendensen klar.

De teoretiska principer som framträder ur den marxistiska analysen av handelskapital och handelsprofit är fullt tillämpliga på frågan om tillväxten av försäljningskostnader och improduktiva distributionskostnader under monopolets inflytande. Mervärde som annars skulle vara tillgängligt för ackumulation omdirigeras istället till att stödja en svällande försäljnings- och distributionsorganisation. Monopolets extraprofit reduceras på detta sätt, ofta till den grad att de inte tycks större än genomsnittsprofiten vid konkurrens så att själva förekomsten av monopol på detta sätt döljs. Många nya mervärdesdelar skapas, till exempel i form av profiter i reklamfirmor eller dubblerade och samhällsligt onödiga detaljhandlare. Konsumtionen ökas med den summa som betalas ut som löner till extra improduktiva arbetare och samma effekt, vad gäller reproduktionsprocessen, fås av utgifterna för material och maskiner som behövs för att genomföra försäljningen och en stor del av distributionen. Nettoresultatet av allt detta är en minskning av kapitalets expansionstakt och uppkomsten av en stark motverkande kraft mot tendensen till underkonsumtion.

Det finns en annan aspekt av distributionssystemets tillväxt under monopolkapitalismen som förtjänar uppmärksamhet. Hela trenden förutsätter en avsevärd och ihållande ökning i arbetets produktivitet. Endast om denna förutsättning är uppfylld är det möjligt för den del av arbetsstyrkan som sysselsätts med improduktiva arbeten att öka utan allvarliga skadliga konsekvenser för den allmänna levnadsstandarden. Omvänt gäller att med en given stadig ökning av arbetets produktivitet är scenen öppen för en ökning av mervärdet och de samhällsklasser som försörjs av mervärdet. I sin diskussion av Bartons och Ricardos åsikter om maskiner, lade Marx ner stor möda på att framlägga denna aspekt av arbetets stigande produktivitet.

Den mängd av poster som ingår i bruttointkomsten kan öka utan en motsvarande ökning i den del av denna mängd som ingår i det variabla kapitalet. ['Bruttointkomst' används här i sin ricardianska betydelse och inte i sin moderna betydelse. Översatt till marxistiska begrepp, är den ricardianska bruttointkomsten lika med summan av variabelt kapital plus mervärde.] Det variabla kapitalet kan till och med bli mindre. I detta fall konsumeras mera av kapitalister, jordägare och deras anhängare, de improduktiva klasserna, staten, anställda i handel etc'.⁹

Till detta behöver vi bara tillägga att distributionsområdets expansion under inflytandet av monopol utgör en speciell form av en utveckling som Marx här bara behandlar i allmänna termer.

⁸ Circular letter to economics teachers from the Twentieth Century Fund, 9 Maj 1941.

⁹ Karl Marx, *Theorien über den Mehrwert* II/2, s. 353.

Ökningen i arbetets produktivitet och den oproportionerliga tillväxten inom distributionsområdet, som den ger upphov till under monopolkapitalismen, utgör en utveckling med långtgående sociala och politiska konsekvenser. Den så kallade 'nya medelklassen' av industriella byråkrater, akademiker, lärare, statstjänstemän och liknande, som oundvikligen tillväxer i centralisationens och den ökande levnadsstandardens spår, utvidgas med den mängd försäljare, reklammän, tidningsmän och tjänstemän som utgör en sådan stor del av dem som sysselsätts inom distributionen. Dessa delar av befolkningen är relativt välbetalda och åtnjuter följaktligen en levnadsstandard, som från subjektiv synpunkt sammanbinder dem mer eller mindre med den härskande klassen av kapitalister och jordägare. Eftersom dessutom en stor del av dem, under kapitalismen, får sina inkomster direkt eller indirekt från mervärdet, så att en minskning av mervärdet nödvändigtvis skulle ha en ogynnsam följd för dem, så finns det också ett objektiva samband mellan deras öde och den härskande klassens. Av båda dessa skäl tenderar den nya medelklassen att utgöra ett socialt och politiskt stöd för kapitalisterna snarare än för arbetarna. Dess medlemmar utgör så att säga en armé som villigt accepterar de kapitalistiska generalernas ledarskap. Tvärtemot den allmänna åsikten var Marx fullt medveten om denna den nya medelklassens roll. I sin kritik av Ricardos teori om maskiner framlägger Marx saken på följande sätt:

Vad han [Ricardo] glömmer att påpeka är den stadiga tillväxten av medelklassen, som står mellan arbetarna på ena sidan och kapitalisterna och jordägarna på den andra och som för det mesta försörjs direkt av inkomster, som ligger som en börda på den arbetande basen och ökar överklassens trygghet och makt.¹⁰

Om detta var en viktig tendens redan på Marx' tid, hur mycket viktigare har den inte blivit under monopolkapitalismens tid! Senare skall vi se hur den utgör en av de kraftkomponenter som bestämmer den kapitalistiska utvecklingens riktning.

5. Sammanfattning

Låt oss nu försöka göra en kort schematisk sammanfattning av de viktigaste av monopols allmänna effekter på det kapitalistiska systemets funktion.

1. Priset på monopoliserade varor höjs.
2. Konkurrenskapitalismens lika profitkvoter omvandlas till en hierarki av profitkvoter, högst i de helt monopoliserade industrigrenarna och lägst i de mest konkurrerande.
3. Små mervärdedelar minskas, stora delar ökas. Detta höjer ackumulationstakten och förstärker följaktligen både medelprofitkvotens fallande tendens och tendensen till underkonsumtion.
4. Investeringar i de monopoliserade industrigrenarna hindras och kapitalet strömmar över till konkurrensområdena. Profitkvoten som är betydelsefull för investeringsbesluten sänks därför. Detta är en faktor som orsakar depressioner oberoende av både profitkvotens allmänna fallande tendens och tendensen till underkonsumtion.
5. Den arbetsbesparande inriktningen på den kapitalistiska teknologin förstärks och införandet av ny teknik ordnas så att det minimerar behovet av nytt kapital.
6. Kostnaderna för försäljning ökas och distributionssystemet utvidgas utöver vad som är samhälleligt nödvändigt. Detta har i sin tur följande konsekvenser:
  - a. Monopolens extraprofit minskas, i många fall till bara konkurrensnivån.
  - b. Nya mervärdedelar skapas och ett stort antal improduktiva konsumenter uppkommer. Därför minskas ackumulationskvoten och ökas konsumtionskvoten. Detta fungerar som en motverkande kraft på tendensen till underkonsumtion.

---

¹⁰ Ibid. s. 368.

c. Den nya medelklassen som utgör ett socialt och politiskt stöd för kapitalistklassen utökas.

Det kan noteras att effekterna som uppräknats under punkt 6 i viss mån motverkar effekterna 3, 4 och 5. Detta är emellertid inte fråga om enkel utjämning av motsatta krafter. Ackumulationsprocessens motsättningar, som förstärks av 3, 4 och 5, är i grunden symptomatiska för svårigheterna att behålla snabbt utvecklande produktivkrafter inom ramen för kapitalistiska egendomsförhållanden. Tillväxten av distributionssystemet under monopol lättar svårigheterna och dämpar motsättningarna, men den gör det inte genom att göra det möjligt för kapitalismen att utnyttja de ökande produktivkrafterna, utan snarare genom att avleda deras användning till samhälleligt onödiga och följaktligen oekonomiska kanaler. Det finns en viktig skillnad här som inte får förbises. När detta är förstått, framstår de 'fördelaktiga' effekterna av monopol i en allt annat än fördelaktig dager.

16. Världsekonomi

1. Allmänna synpunkter

Det har aldrig funnits och kommer aldrig att finnas ett slutet kapitalistiskt system sådant som vi har antagit i större delen av den föregående analysen. Detta betyder inte att vi inte är berättigade att göra antagandet om ett slutet system, inte heller betyder det att de lagar och tendenser hos kapitalismen som framkommit på grund av detta antagande är obefintliga. Vad det betyder är att vi har bortsett från vissa aspekter av verkligheten för att lättare identifiera och analysera andra. Genom att överge antagandet om ett slutet system ger vi inte upp vad vi redan har lärt oss, snarare gör vi det möjligt att utvidga och fördjupa vår kunskap i riktningar som vi hittills medvetet avstått från att följa.

Den verkliga världen är en värld i vilken det samtidigt existerar ett antal nationer som står i förhållande till varandra. Några av dessa nationer är högt utvecklade kapitalistiska samhällen, somliga håller snabbt på att bli kapitalistiska, några har hittills knappast berörts av kapitalismen, en är ett socialistiskt samhälle. Deras inbördes förhållanden är inte godtyckliga eller tillfälliga. Ingen nation skulle kunna fortsätta att existera i någonting liknande sin nuvarande form och för en längre tid i isolering från de andra. Precis som individerna i samhället är ekonomiskt nödvändiga för varandra och följaktligen utgör en integrerad ekonomi, så är världens nationer ekonomiskt nödvändiga för varandra och utgör följaktligen en integrerad världsekonomi. Låt oss undersöka karaktären hos dessa internationella ekonomiska relationer.

De grundläggande relationerna i världsekonomin är varuproduktionens bytesrelationer. Historiskt uppkom varor genom handel mellan samhällen och relationerna mellan medlemmarna i ett samhälle har aldrig varit så fullständigt dominerat av byte som relationerna mellan själva samhällena. Som Marx uttryckte det 'uppkommer produkternas utveckling till varor genom bytet mellan olika samhällen, inte genom bytet mellan medlemmarna i samma samhälle'. (Kapitalet III s. 209.) I ett enda land, även i ett där varuproduktionen är högt utvecklad, finns det alltid en stor mängd ekonomiska relationer som inte är av byteskaraktär. Detta är till exempel fallet med de relationer som råder mellan ledningen och arbetarna inom en fabrik eller ett bolag. Inom det internationella området spelar emellertid icke-bytesrelationen en mindre dominerande roll. Detta faktum bestämmer vårt angreppssätt på världsekonomin problem.

Byte i allmänhet uppkommer ur en viss form av samhällelig arbetsdelning. På samma sätt motsvarar internationellt byte en viss form av internationell arbetsdelning. Grundvalen för den internationella arbetsdelningen är, vid varje given tidpunkt, delvis naturligt delvis historiskt betingad. Till exempel exporterar ett land varor för vars produktion det har fördelar i fråga om klimat eller naturtillgångar; ett annat, som är industriellt mera avancerat, exporterar varor som kräver en hög teknisk nivå och välutbildad arbetskraft och så vidare. Det finns vissa konstanta faktorer i mönstret för internationell arbetsdelning, men det finns också mycket viktiga element som ständigt förändras på grund av olika grad och takt i utvecklingen i de berörda länderna. Detta får aldrig glömmas. Världsekonomin, som är en varuproducerande ekonomi, regleras inte enligt en plan, som kräver samordnad tillväxt i dess olika ingående delar, utan delarna utvecklas snarare ryckvis och i ojämn takt. Varje balans som kan uppkomma är ett tillfälligt resultat av deras ömsesidiga samverkan och har en rent tillfällig karaktär.

I den utsträckning som kapitalismen utvecklas i olika delar av världsekonomin, är de internationella ekonomiska relationerna inte längre begränsade till enkla varubyten; dessa utökas med kapitalrörelser, det vill säga några länders export och andras import av varor som har kapitalets speciella egenskaper och funktioner. Till exempel skickar kapitalisterna i land A produktionsmedel till kapitalisterna i land B med vilka de senare anställer arbetskraft med

avsikt att producera mervärde. Mervärdet tillhör emellertid inte kapitalisterna i B, eller åtminstone gör inte allt det; det måste regelbundet skickas tillbaka till kapitalisterna i A. Kapitalexport definieras av Hilferding som 'export av värde som har för avsikt att ge upphov till mervärde utomlands. Det är väsentligt att mervärdet förblir till hemmakapitalets disposition'. (*Das Finanzkapital* s. 395.) Genom transaktioner av denna sort ökas takten i kapitalismens utbredning och kompliceras de ekonomiska relationerna mellan länderna. Ett lands export behöver inte längre uppväga dess import. Kapitalrörelser i ena riktningen och mervärderörelser i den andra måste tas med i beräkningen.

I vilken grad är de lagar som bestämmer värde, mervärde-kvoten och profitkvoten tillämpliga på världsekonomin? Låt oss först behandla frågan om enbart handel och lämna frågan om kapitlexport till senare behandling. Med konkurrens och resursrörlighet givna inom de enskilda länderna, kommer varor att säljas till sina värden eller produktionspriser på hemmamarknaden — i det följande kommer dessa betingelser inte att upprepas — och både mervärdeknoten och profitkvoten kommer att utjämnas mellan olika industrigrenar. Mellan olika länder kan emellertid ingen sådan jämvikt uppnås av handeln ensam. Varor som byts mellan två länder i samma proportion behöver inte innehålla samma mängd arbete; det vore verkligen en ren tillfällighet om de gjorde det. Precis samma sak skulle gälla produkterna från två industrigrenar inom ett land om överföring av arbetskraft från den ena till den andra var omöjlig. Med andra ord gäller värdelagen bara varor som producerats av en och samma homogena och rörliga arbetskraftsstyrka. I fråga om varor som producerats i olika länder är detta villkor i allmänhet inte uppfyllt. På liknande sätt antar vi, när vi talar om mervärdeknotens tendens till jämvikt under kapitalistisk produktion, fri rörlighet för arbetskraften, vilket återigen saknas i internationella ekonomiska relationer. Följaktligen behöver inte mervärdeknoten (eller alternativt, exploateringsgraden) vara den samma i olika länder. Slutligen förutsätter en utjämning av profitkvoterna rörlighet hos kapitalet och detta har vi tillfälligt uteslutit genom antagandet. Det följer inte av detta, därför att lagarna i fråga gäller inom vart och ett av de handlande länderna och inte mellan länderna, att inte någon effekt uppkommer av internationell handel. Handel måste i alla fall öka mängden bruksvärden som de berörda länderna förfogar över och den kan påverka storleken både på mervärdeknoten och profitkvoten i ett eller flera av dem. Om till exempel land A kan få lönevaror billigare (i termer av sin egen arbetstid) genom byte med andra länder än det skulle kunna genom att producera dem själv, då kommer samma reallön att manifesteras i en högre mervärdeknot och följaktligen också en högre profitkvot vid handel än utan handel. Detta är det viktigaste i Ricardos försvar av frihandel och förklarar till stor del varför de engelska kapitalisterna, under artonhundratalets särskilda förhållanden, var så starkt emot spannmålslagarna. Om handel dessutom resulterar i ett 'förbilligande av det konstanta kapitalets delar', för att använda Marx' uttryck, så höjs profitkvoten. Vi kan erinra oss att detta var en av de 'motverkande faktorerna' till profitkvotens fallande tendens, som diskuterades av Marx.

Det bör särskilt noteras att handel mellan två länder kan påverka fördelningen av det värde som producerats inom vardera eller båda, till exempel genom att förändra mervärdeknoten på det sätt som redan förklarats, men den kan inte överföra värde från det ena till det andra. Ett mera utvecklade land kan till exempel inte hämta värde från ett mindre utvecklade land bara genom handel. Det kan bara göra det genom att äga kapital i det andra landet. Åtskilliga marxistiska författare har påstått motsatsen; att handel faktiskt utgör en metod att överföra värde från underutvecklade till mera industrialiserade länder. Sålunda har Otto Bauer, vid diskussion av handelsförbindelser av denna sort, följande att säga:

Det mera utvecklade landets kapital har den högre organiska sammansättningen ... Marx har gjort det möjligt för oss att, tack vare tendensen till utjämning av profitkvoterna, förstå att varje lands arbetare inte bara producerar värde för sina egna kapitalister utan att mervärdet som produceras av

arbetarna i båda länderna delas mellan kapitalisterna i båda länderna inte i enlighet med mängden utfört arbete i vart och ett av de två länderna utan i enlighet med mängden aktivt kapital i vart och ett av de två länderna. Eftersom i det mera utvecklade landet mera kapital följer samma mängd arbete så drar det mera utvecklade landet till sig en större del av mervärdet än det som motsvarar den utförda arbetsmängden. Det är som om det mervärde som producerats i de båda länderna först samlats i en enda hög och därefter uppdelats mellan kapitalisterna i enlighet med storleken på deras kapital. Kapitalisterna i det mera utvecklade landet exploaterar sålunda inte bara sina egna arbetare, utan tillskansar sig ständigt också en del av mervärdet som producerats i de mindre utvecklade länderna. (*Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, s. 246-247.)

Samma ståndpunkt intas av Grossmann i *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, s. 431 ff. Grossmanns försök att visa att detta också var Marx' åsikt är inte övertygande. För en diskussion av Marx' ståndpunkt, i förhållande till de motstridande argument som framförts av Smith och Ricardo i denna fråga, se Dobb, *Political Economy and Capitalism*, s. 229-230. Dobb själv kommer fram till slutsatser som väsentligen liknar de som framläggs här.

Problemet med Bauers argumentering är att den antar vad den avser att bevisa. Den tar för givet att utjämningen av profitkvoten mellan länderna kan åstadkommas av enbart handel och drar då den slutsatsen att detta måste innebära en överföring av mervärde från landet med förhållandevis mindre kapital till landet med förhållandevis mera kapital. Slutsatsen följer av antagandet, men antagandet är felaktigt. Det är inte mera sant att handel utjämnar profitkvoterna mellan två länder än att handel utjämnar profitkvoterna mellan två monopoliserade industrier inom ett enda land. Bauer tillämpar Marx' teori om utjämning av profitkvoterna, som grundas på konkurrens och kapitalrörlighet, på handeln mellan länder utan att uppmärksamma att de nödvändiga villkoren för dess giltighet saknas.

Situationen förändras naturligtvis, så snart som vi överger antagandet som utesluter kapital-export. Uppenbarligen kommer kapitalisterna i lågprofitländer — i allmänhet länder där ackumulationen redan gått längst — att exportera kapital till högprofit-länderna. Profitkvoten kommer då att närma sig en enda nivå, som alltid med hänsyn till nödvändiga riskpremier. Dessutom kommer kapitalisterna i lågprofitländerna att gynnas på två sätt. Som Dobb förklarar saken med hänvisning till investering i kolonialområden:

Det (investering i kolonialområden) betyder inte bara att det exporterade kapitalet ... investeras vid en högre profitkvot än om det istället hade investerats i hemlandet, utan det skapar också en tendens för profitkvoten i hemlandet ... att vara större än den annars skulle ha varit. Det sistnämnda inträffar därför att överflödet av kapital, som söker investeringsobjekt i moderlandet, reduceras genom den vinstgivande koloniala marknaden, trycket på arbetsmarknaden minskar och kapitalisten kan köpa arbetskraft i hemlandet till ett lägre pris ... Kapitalet vinner därigenom på två sätt: genom den högre profitkvot det kan få utomlands och genom den högre mervärdekvot det kan upprätthålla i hemlandet ...¹

Det bör noteras att den internationella likheten i profitkvoter inte innebär en internationell likhet i mervärdekvoter. Så länge som fri rörlighet för arbetskraften över nationsgränserna begränsas, av vilket skäl det än sker, kommer arbetarna i några länder att fortsätta att vara mera exploaterade än andra även om den profitkvot som kapitalet får, överallt skulle vara densamma.

Kapitalexportens allmänna effekt är att försena mognandet av motsättningarna i ackumulationsprocessen i de kapitalexporterande länderna och påskynda motsättningarnas framkomst i de kapitalimporterande länderna. Kort sagt finns det genom kapitalrörelser en tendens till att utjämna kapitalismens utvecklingstakt i olika delar av världsekonomin.

¹ Maurice Dobb, *Political Economy and Capitalism*, s. 234-5.

Den föregående analysen beskriver en världsekonomi där handelsfrihet och frihet för kapitalrörelser är regel. Om detta var ett realistiskt antagande skulle vi vara berättigade att dra den slutsatsen att resultatet från vår analys av ett slutet system bara skulle kräva obetydliga modifieringar för att ta med i beräkningen det faktum att världen är delad i politiskt skilda områden. I själva verket är antagandet långt ifrån realistiskt. Relationerna mellan länder har, sedan början av den kapitalistiska epoken, i synnerlig grad utgjort området för ekonomisk politik, det vill säga statsingripanden för att uppnå bestämda ekonomiska mål. Eftersom det, av historiska anledningar som inte kan analyseras här, alltid har funnits inte en utan flera kapitalistiska stater som verkat på det internationella området, måste vi ta hänsyn till inte så mycket effekterna av en viss, fast föränderlig, ekonomisk politik som till en konflikt av skilda och ofta motsatta ekonomiska taktiker. Denna omständighet har ett djupgående inflytande på utvecklingen av de internationella ekonomiska relationerna; och kanske ändå viktigare, den påverkar och modifierar den inneboende strukturen hos de berörda länderna. När vi därför talar om världsekonomi, menar vi inte bara utbredningen av varuproduktionens relationer (allt mera kapitalistiska) till största möjliga område, utan vi menar också kvalitativa förändringar i de ingående delarna i världsekonomin.

Innan vi går vidare till att undersöka naturen hos och följderna av den internationella ekonomiska politiken är det önskvärt att notera några av de grundläggande avgörande faktorerna för statsingripanden på detta område. Det har redan påpekats i kapitel 13 att staten ingriper för att lösa ekonomiska problem allt eftersom de uppstår under den kapitalistiska utvecklingens förlopp och att, eftersom kapitalistklassen kontrollerar statsapparaten, trycket att lösa problemen ökas i förhållande till betydelsen av de berörda kapitalistiska intressena. På det internationella området uppstår ständigt nya problem, delvis på grund av att det ligger i kapitalismens natur att förändras, men ändå mera därför att de olika delarna av världsekonomin förändras i varierande takt så att deras ställning i förhållande till varandra blir ändå mera instabil. Dessutom måste varje land anpassa sig till de andras ändrade politik. De, vilkas intressen berörs av internationell handel och kapitalrörelser, utgör i regel stora och inflytelserika delar av kapitalistklassen, ofta tillsammans med andra betydelsefulla grupper, såsom stora jordägare och självständiga bönder som är beroende av varuförsäljningen utan att själva vara kapitalister. De senare grupperna har vanligen någon del i statsmakten. Arbetarklassen har föga direkt intresse av internationella frågor, eftersom den vara som den har att sälja, nämligen arbetskraft, på grund av sin natur måste säljas lokalt och inte kan försälas över nationella gränser. Följaktligen utövar arbetarklassen föga tryck på utformningen av den internationella ekonomiska politiken, som lämnas i händerna på de direkt berörda, som är medlemmar av den härskande klassen och har tillgång till statsmakten. Under dessa förhållanden är oppositionen mot användandet av statsmakten minimal och det faktiska innehållet i den ekonomiska politiken beror på resultatet av en intressekonflikt mellan olika delar av den härskande klassen. Slutligen är det mycket viktigt att notera att i fråga om internationella relationer är varje politik som antas, åtminstone till en del riktad mot utomstående och av denna anledning kan det lätt vara möjligt att försäkra sig om samtycke och till och med stöd från praktiskt taget hela samhället, genom att vädja till nationalistiska känslor, patriotism och fientlighet mot främlingar. Det är mycket svårare att beskriva statsingripanden i en nations inre angelägenheter på detta sätt och detta är utan tvekan ett av de avgörande skälen till att staten alltid har tenderat att vara mera aktiv på det internationella området.

2. Ekonomisk politik under konkurrensperioden

Under konkurrenskapitalismens period — i stort sett de första sju decennierna av artonhundratalet — följde de kapitalistiska ländernas ekonomiska politik i fråga om utrikeshandel mer eller mindre ett av två grundläggande mönster. Det första, som bara följdes i England, var frihandelspolitiken. Det andra, som härskade i resten av den kapitalistiska världen, var

politiken med begränsat tullskydd för den industriella produktionen. För vårt ändamål kan politiken med begränsat tullskydd illustreras med Förenta staterna. Låt oss undersöka dessa två i tur och ordning.

England började artonhundratalet med sin industri långt mera utvecklad än något annat lands. Textil-, gruv- och metallindustri, som är den industriella revolutionens spjutspets, var nästan från början beroende av exportmarknaden för sin framgång och hade ingenting att frukta av utländska konkurrenter. Å andra sidan var de fortfarande politiskt dominerande jordägarna väl skyddade av ett system med tullar och exportpremier; tullar för att kontrollera importen av utländsk spannmål när den engelska skörden var dålig och priserna höga, premier för att minska det inhemska utbudet och hålla priserna höga när skörden var bra. Med befolkningens tillväxt och dess koncentration till industriella centra, blev det nödvändigt att regelbundet importera jordbruksprodukter och det blev snart tydligt att hela systemet med tullskydd för jordbruket stod i skarp motsättning till det industriella kapitalets intressen. Den kända striden om spannmålslagarnas [the Corn Laws] avskaffande började; den slutade 1846 med frihandels seger och med att jordägarna berövades mycket av sin återstående politiska makt. Hilferding beskriver de bakomliggande faktorerna i striden med beundransvärd klarhet.

Företagarna hade ingenting att frukta från importen av utländska industriprodukter eftersom deras företag var tekniskt och ekonomiskt mycket överlägsna. Å andra sidan utgjorde emellertid spannmålspriset den viktigaste delen i 'arbetskraftskostnaden' och denna faktor var ändå viktigare vid bestämningen av de industriella kostnaderna därför att kapitalets organiska sammansättning fortfarande var låg och delen levande arbete i värdet av slutprodukten på motsvarande sätt hög. Det öppet erkända motivet för kampen mot de engelska tullarna var å ena sidan råvarornas och å andra sidan arbetskraftens förbilligande.²

Ricardo, med sin vanliga uppriktighet, berättigade frihandel till stor del på detta sätt, fast oftast stödde dess anhängare sin sak på de fördelar, i form av utökade bruksvärden, som påstods skulle tillfalla den stora majoriteten människor i alla de handlande länderna. Det är värt att notera att arbetarklassen tog föga direkt del i kampen, fast den använde splittringen mellan industrialster och jordägare till att stödja sin egen kampanj för fabrikslagstiftning.

Medan frihandels seger vanns i England pågick en liknande kamp, fast med omvända roller, i Förenta staterna. Här var industrin i sin linda och oförmögen att framgångsrikt konkurrera med engelska produkter, utom under vissa begränsade omständigheter. Å andra sidan var jordbruket, och särskilt bomullsodlingen som var grundvalen till sydstaternas slaveekonomi, i allt större grad beroende av exportmarknaden. Dessutom var jordbrukarklasserna intresserade av att köpa industrivaror så billigt som möjligt. Som ett resultat av detta krävde den begynnande amerikanska industrialismen — särskilt i de nordöstra staterna — skyddstullar, medan jordbruket lett av den gamla södern ville bibehålla frihandeln. För en avsevärd tid löstes frågan delvis genom en serie kompromisser. Tullar infördes, men de var uppenbart mera effektiva i att fylla statskassan än i att gynna industrins tillväxt. Hela systemet förblev mera frihandel än protektionism, men det var inte riktigt tillfredsställande för någon. Under dessa omständigheter blev tullfrågan en av de centrala frågorna i konflikten mellan norr och söder som ledde till inbördeskriget. Med nordsidans seger bröts ryggraden i frihandelsförsvaret och Förenta staterna slog in på en väg med starkt ökat tullskydd för sin snabbt expanderande industri.

Vi ser att industrikapitalets förvärv av politisk dominans ledde i England till en politik med frihandel och i Förenta staterna till en politik med protektionism vid en tidpunkt när den industriella strukturen i båda länderna i stort sett var konkurrerande. Det är därför fel att tala om 'en' ekonomisk politik för konkurrerande kapitalism på det internationella området. Det

² *Das Finanzkapital*, s. 377-8.

finns två grundläggande möjligheter (naturligtvis med mindre variationer) och vilken som används beror på den utvecklingsnivå som ett land befinner sig på och dess ställning i förhållande till de länder som det har handel med. Det är ytterligare en sak som måste påpekas i detta sammanhang. De underliggande teorierna som framfördes av talesmän för industrikapitalet i de två länderna var i grunden desamma. Sådana anhängare av protektionismen i Förenta staterna som Henry Carey var inte oense med de engelska frihandelsanhängarna om frihandelns överlägsenhet i sista hand. De ansåg emellertid att industriellt underutvecklade länder som Förenta staterna borde använda tullskydd som ett tillfälligt medel för att hinna ikapp England (det så kallade infant industry-argumentet). När kapitalutrustningen och skickligheten hade byggts upp till nivå med det mera utvecklade landet, skulle tullarna överges till förmån för frihandel och varje land skulle få möjlighet att dra de fulla fördelarna av den internationella arbetsdelningen. Följaktligen kan vi säga att frihandel är konkurrens-kapitalismens ideologi även om den bara förverkligas under vissa omständigheter.

En annan sida av den ekonomiska politiken under konkurrensperioden gäller relationerna mellan de ekonomiskt utvecklade länderna och de efterblivna delarna av världen, med ekonomiska system som till största delen är förkapitalistiska. I detta sammanhang måste vi erinra oss huvuddragen i den merkantilistiska perioden, från femtonhundratalet till en bra bit in på sjuttonhundratalet. De viktigaste handelsnationerna (Spanien, Holland, Frankrike och England) hade byggt upp kolonialvälden som sträckte sig över hela världen, en process som innebar regelbundna väpnade konflikter mellan två eller flera deltagare. De grundläggande skälen till det koloniala systemet var till antalet tre: att skydda liv och egendom hos de handelsmän som sysslade med kolonial handel (huvudsakligen monopolistiska handelskompanier), att utesluta konkurrens från utländska köpmän och att reglera bytesförhållandet mellan moderlandet och kolonin på ett sådant sätt att det förra säkert erhöll de största fördelarna. Merkantilismen karakteriserades sålunda av genomförandet av en aktiv och aggressiv kolonialpolitik.

Under artonhundratalet skedde en skarp förändring. Spanien och Holland hade redan reducerats till andra rangens makter som inte längre kunde utöva ett avgörande inflytande på världsekonomin utveckling. Frankrike vände efter nederlaget i Napoleons krig sitt intresse mot en intensiv utveckling av sin inre ekonomi på en industriell grund. England, ensamt bland de stora kolonialmakterna, var tydligen i en position att utveckla intressesfären för sitt imperium och att intensifiera exploateringen av världens underutvecklade områden nästan helt efter egna önskemål. Men ingenting sådant inträffade; tvärtom, det konkurrerande industrikapitalets uppstigande till dominans förändrade kolonialpolitikens inriktning. Det merkantila systemets utvecklade restriktioner och bestämmelser kändes som bojar på kapitalets frihet att utvidgas och gå in på vilket produktionsområde det ville. De engelska fabriksprodukterna behövde inga monopol för att erövra världen. Imperiets upprätthållande var kostsamt och tycktes för många vara onödigt. Nästan varje aspekt av merkantilismen, inklusive dess kolonialpolitik, blev tillsammans med spannmålslagarna skarpt attackerade av dem som stödde frihandeln. Visserligen förblev det faktiska frigivandet av kolonierna ett krav endast från de radikala frihandelsanhängarna. Kraven på säkerhet för liv och egendom gjorde hastiga handlingar icke önskvärda, och förmåner i fråga om arbete och pensioner för viktiga delar av den härskande klassen kunde knappast förbises. Det är till och med riktigt att viktiga nya områden lades under brittiskt herravälde vid mitten av århundradet. Inte desto mindre blev relationerna till kolonierna i hög grad liberaliserade och människor såg överallt med förtröstan fram mot den dag när de underutvecklade områdena, bättre utbildade för det civiliserade samhällets rättigheter och skyldigheter, kunde inta sin plats som självstyrande enheter i ett världssamhälle.

Vad beträffar kapitalexport under konkurrensperioden tycks det rimligt att säga att den ännu inte hade fått karaktären av ett viktigt problem som påverkade den ekonomiska politiken. Den snabba befolkningstillväxten och industrialiseringens framsteg, som karakteriserade perioden, skapade enorma möjligheter till kapitalackumulation i de flesta länder där stabila kapitalistiska förhållanden hade upprättats. Under dessa omständigheter, och med hänsyn till de oundvikliga risker det innebar, var kapitalisterna i allmänhet inte beredda att söka lönsamma investeringsmöjligheter utanför gränserna för sina egna länder. England var åter ett undantag — Holland och vissa affärscentra i det fortfarande icke förenade Tyskland bör tilläggas för fullständighetens skull — men engelskt kapital hade föga svårigheter att finna investeringar utomlands under tillfredsställande förhållanden som krävde ett minimum av uppmärksamhet från den engelska regeringen. Man bör komma ihåg att en väldigt stor del av den engelska kapitalexporten under denna period gick till Amerika och särskilt Förenta staterna där det blandades med den ökande amerikanska ackumulationen. Problemet att skapa gynnsamma investeringsvillkor, genom att förstöra förkapitalistiska ekonomiska former eller avvärja faran från den vaknande nationalismen i underutvecklade områden, låg fortfarande till största delen i framtiden.

Låt oss nu sammanfatta huvuddragen i den ekonomiska politiken under konkurrenskapitalismens period. Den klart avgörande faktorn som överskuggade alla andra på världsplanet var den överlägsna engelska industrialismen. Denna gav upphov till frihandel i England och en politik med begränsad protektionism (mot jordbrukarnas protester) i de mindre utvecklade industriella staterna. På det koloniala området vände sig England, fast det hade överträffat eller besegrat sina rivaler, bort från den föregående periodens aggressiva och expansionistiska väg. Tillsammans med spannmålslagarna och de monopolistiska privilegierna och merkantilismens restriktioner, föll det koloniala systemet i vanrykte hos industrikapitalets talesmän, fast av en mängd skäl förblev dess avskaffande bara ett hopp för framtiden. Slutligen hade inte kapitalexport ännu blivit ett huvudproblem för den ekonomiska politiken.

3. Den ekonomiska politikens förvandling

Under den sista fjärdedelen av artonhundratalet inträffade det en omfattande förändring i metoderna och målen för den ekonomiska politiken genom hela den kapitalistiska världen. Tre grundläggande faktorer var ansvariga: 1. andra nationers, särskilt Tysklands och Förenta staternas, uppnående av en position från vilken de kunde utmana Englands industriella överlägsenhet, 2. uppkomsten av monopolkapitalism och 3. mognandet av ackumulationsprocessens motsättningar i de mest utvecklade kapitalistiska staterna. Av teoretiska skäl är det nödvändigt att analysera dessa tre faktorer var för sig, fast de i verkligheten är oupplösligt inbördes beroende. Låt oss börja med monopols effekter på den ekonomiska politiken på det internationella området.

Monopolets mål är att skörda extraprofiter genom att höja priset och begränsa utbudet. Om utländska producenter har tillträde till monopolistens marknad kan det emellertid bli omöjligt att uppnå detta mål. Följaktligen kräver monopolkapitalet tullar. Dessutom kräver det tullar som inte endast är höga nog att utjämna fördelar som utlänningar åtnjuter — sådana fördelar kan redan tillkomma monopolisten snarare än hans rivaler utan snarare tullar som är höga nog att utestänga utlänningar från marknaden under alla förhållanden. För monopolisten 'är strävan efter högre tullar lika obegränsad som strävan efter profit'.³ Bara detta faktum visar en grundläggande förändring i protektionismens karaktär, som väl beskrives av Hilferding:

Den gamla tullpolitiken hade till uppgift ... att påskynda tillväxten hos en industri inom de skyddade gränserna ...

---

³ Ibid. s. 386.

Det är annorlunda under de kapitalistiska monopolens tidsperiod. Nu krävs höga skyddstullar av de mäktigaste, mest-förmögna-att-exportera-industrierna, om vilkas kapacitet att konkurrera på världsmarknaden det inte kan råda något tvivel och för vilka tullar enligt den gamla teorin inte skulle ha något intresse.⁴

Detta är inte slutet på historien. Begränsningen av utbudet som monopolisten är tvingad att genomföra har allvarliga nackdelar. Det omöjliggör optimalt utnyttjande av anläggningsskapaciteten och förhindrar fullt utnyttjande av fördelarna med produktion i stor skala. Dessutom tvingar det monopolistens ackumulerade kapital att söka andra investeringsmöjligheter i stället för att tjäna syftet att utvidga hans egna produktionstillgångar. Följaktligen försöker han övervinna dessa nackdelar genom att gå in på exportmarknaden, och för att försäkra sig om en så stor del som möjligt av världsmarknaden är han beredd att sälja billigare än sina utländska konkurrenter. Detta har han råd med därför att han förstärks med extraprofiterna från den skyddade hemmamarknaden, men det får inte förmodas att han som resultat får en förlust. De lägre kostnaderna för produktion i stor skala kan höja profiten på hemmaförsäljningen och göra det möjligt för honom att visa mer profit på den utländska försäljningen än han skulle ha kunnat förtjäna om han hade investerat sitt kapital i någon icke-monopoliserad hemmaindustri. Detta system med 'understödjande' av den utländska försäljningen med profiler från skyddade monopol på hemmamarknaden kallas 'dumping'. Hilferding beskriver dess innebörd på följande sätt:

Med utvecklandet av understödssystemet förändrar skyddstullar helt sin funktion och kan till och med få den motsatta funktionen. Från att ha varit ett försvarsmedel mot utländsk erövring av hemmamarknaden blir de medel att erövra utländska marknader, från ett vapen för skyddande av den svage blir de vapen för den starkes angrepp.⁵

När flera nationella monopol inom samma industrigren samtidigt är inbegripna i en allvarlig rivalitet på världsmarknaden och kanske alla tillgriper dumping i ett försök att utvidga sina delar, kan den sorts knivskarpa konkurrens som försvann från hemmamarknaden genom bildandet av monopol återuppstå på det internationella planet. Resultatet är ofta detsamma, nämligen att det träffas en överenskommelse, kanske i form av en internationell kartell, för att uppdelade de tillgängliga affärerna mellan de stridande parterna. Några författare har i dessa internationella karteller sett ett tecken på en ökande intressegemenskap mellan de kapitalistiska länderna. Detta är ett misstag. En sådan överenskommelse är till sin natur mera ett fredsavtal som följs tills någon av undertecknarna känner sig stark nog att med fördel bryta det. Eftersom de olika länderna utvecklas i ojämn takt måste en sådan stund komma. Den internationella kartellen är bara ett medel att tillfälligt stabilisera en befintlig situation så att alla parter kan undvika meningslösa förluster. Den är aldrig ett medel att sopa bort de bakomliggande intressekonflikterna mellan nationella monopol. (Denna sak diskuteras av Hilferding i *Das Finanzkapital*, s. 392-393 och underströks av Lenin i *Imperialism*, kap. V.)

Två andra effekter av monopol måste nämnas. Vi har noterat att monopol begränsar området för kapitalackumulation och att det höjer monopolistens intresse av att utöka sin exportmarknad. Det stimulerar också sökandet efter profitgivande utländska investeringsområden för kapitalet, med andra ord ger det en impuls till kapitalexport. Om kapitalet som söker utländska investeringsmöjligheter är kapitalistens eget, antar kapitalexporten ofta formen av 'direkt investering', det vill säga upprättande av dotterföretag i främmande länder. Detta är speciellt troligt när monopolisten, genom tullar eller på annat sätt, hindras från att öka sin export till områdena i fråga. Slutligen måste monopolkapitalets högsta önskan alltid vara att utvidga å ena sidan de monopoliserade produkternas räckvidd och å andra sidan den skyddade marknaden. Båda dessa mål kräver en utvidgning av det område som står under politisk

⁴ Ibid. s. 384-5.

⁵ Ibid. s. 389.

kontroll av monopolistens eget land. Monopolistens önskan att ha odelad tillgång till knappa råvaror som kan användas för att utpressa bidrag från hela världen är särskilt stark, och detta kan genomföras mycket snabbare när förmåner och skydd från staten är lätta att få fram, det vill säga om den råvaruproducerande regionen står under kontroll av monopolistens stat. Kolonier som producerar värdefulla råvaror är inte endast eller ens i första hand eftersökta för att försäkra moderlandet om *källor till tillgångar*, som det ofta påstås; skälet är oftare att säkra *en källa till extra profit* för moderlandets monopolister. Utvidgningen av monopolistens skyddade marknad kräver på samma sätt territoriella annekteringar eftersom bara på detta sätt nya kunder kan föras inom gränserna för det nationella tullsystemet. I detta sammanhang gör det ingen skillnad i princip om det extra territoriet är industriellt efterblivet eller avancerat så länge som monopolisten tror att han kan ta över marknaden för sina egna produkter. Näraliggande industristater och fjärran kolonier är lika stora fördelar för monopolisten. Följaktligen är monopolkapitalet i fråga om kolonial och territoriell politik expansionistiskt och annekteringslystet.

Betydelsen av att det på världsarenan framträdde nationer som var kapabla att utmana Englands industriella överlägsenhet behöver inte påpekas. Om man skulle söka efter vändpunkter i denna utveckling skulle man utan tvekan välja inbördeskriget i Förenta staterna och det fransk-tyska kriget (som höjdpunkten på Tysklands enande) på den europeiska kontinenten. Dessa händelser markerade Förenta staternas och Tysklands framträdande som kraftfulla industriländer, samt till en mindre grad Frankrikes, trots dess militära nederlag. Under dessa nya omständigheter måste det engelska kapitalet, fast det fortfarande hade föga att frukta vad gällde dess hemmamarknad, se fram mot en ökande allvarlig konkurrens på den internationella marknaden. Det kunde inte längre med säkerhet betrakta världen som sin egen jaktmark. Det behövde inte bara vara berett på möjligheten av konkurrens på nya områden, utan det fanns till och med risk, fast kanske inte omedelbart, att det skulle drivas bort från positioner som det länge hade hållit.

Det omedelbara resultatet var en åtstramning av imperiets band och ett återupplivande på alla sidor av den aggressiva kolonialpolitiken. Afrika, som till mindre än tio procent hade varit under utländsk dominans år 1875, blev nästan helt uppdelat av de europeiska länderna under de följande tjugofem åren. Även Förenta staterna, som fortfarande var strängt upptaget med att kolonisera de obebodda områdena på den nordamerikanska kontinenten, blev en kolonialmakt innan seklets slut som ett resultat av det spansk-amerikanska kriget.

Mycket av den återupplivade aktiviteten i imperiebyggandet var av en skyddande eller förutseende karaktär. När ett land gör anspråk på ett område, ligger det i sakens natur att medborgare i andra länder i bästa fall kommer att vara allvarligt missgynnade vid affärer där. Fastän engelska kapitalister kan ha litet att vinna på en engelsk annektering, kan de följaktligen ha mycket att förlora på en annektering gjord av Frankrike eller Tyskland. Så snart rivaler framträder på scenen, måste varje land göra alla ansträngningar att skydda sin ställning mot andras intrång. Nettoresultatet kan tyckas vara en förlust, men det är bara därför att mätningarna görs från en felaktig grund. Vad som är viktigt är inte förlust eller vinning jämfört med en förut befintlig situation, utan snarare förlust eller vinning jämfört med den situation som skulle ha uppkommit om en rival lyckats att komma före. Detta är en princip som har stor tillämpning på monopolekonomi. När den tillämpas på byggandet av koloniala imperier kan den kallas principen om beskyddande annektering. Marxistiska författare har som regel inte tillräckligt understrukt denna faktor vid utvidgningen av koloniala imperier. (Ett anmärkningsvärt undantag är Grossman, *Das Akkumulations- und Zusammenbruchsgesetz des kapitalistischen Systems*, s. 450 ff.) Nära besläktad på vissa sätt är strävan att annektera områden som, fast av litet värde nu, inte desto mindre kan bli värdefulla i framtiden. Detta kan kallas principen om förutseende annektering. Beskyddande och förutseende annektering

spelade en stor roll under slutet av artonhundratalet i rusningen efter de områden på jordytan som fortfarande inte hade koloniserats. Slutligen får vi inte glömma strategiska hänsyn. Ett imperium måste vara försvarbart från militär synpunkt och detta innebär uppenbarligen ett behov av välbelägna armé- och flottbaser, kommunikationslinjer och så vidare.

Den förändrade attityden till kolonier som vi har diskuterat uppkom med framkomsten av allvarliga rivaler till Englands industriella överlägsenhet i världen. Vår föregående analys av monolets effekter på den ekonomiska politiken borde göra det klart att den nya kolonialpolitiken erhöll en kraftig impuls från utvecklingen av monopolkapitalismen under de sista årtiondena av artonhundratalet.

Den tredje grundläggande faktorn som bidrog till förändringen av den ekonomiska politiken är mognandet av motsättningarna i ackumulationsprocessen i de utvecklade kapitalistiska länderna. Den bakomliggande teorin har i detalj framlagts i del III och skall inte upprepas här. Vi behöver bara erinra oss att profitkvotens fallande tendens och tendensen till underkonsumtion lägger allt mer växande hinder i vägen för ackumulationen. Till en allt större grad tar ackumulationen i de utvecklade länderna formen av kapitalexport till underutvecklade områden där lönerna är låga och profiterna höga, där det potentiella överflödet av arbetskraft och den låga industrialiseringsnivån undanröjer faran för underkonsumtion, åtminstone för en tid. (Som Lenin uttryckte det 'uppkommer nödvändigheten att exportera kapital ur det faktum att kapitalismen i några få länder har blivit övermogen'. *Imperialism* s. 58.) Men det får inte förmodas att kapitalet finner allting redo för att mottaga det i de underutvecklade områdena. Den infödda befolkningen har sina egna invanda sätt att förtjäna sitt uppehälle och är långt ifrån ivrig att ställa sig i det främmande kapitalets tjänst mot dåliga löner. Följaktligen måste områdena bringas under den kapitalistiska statens lagstiftning och förhållanden som gynnar uppkomsten av kapitalistiska produktionsförhållanden måste skapas med våld. Hilferding skrev:

Som alltid när kapitalet för första gången står ansikte mot ansikte med förhållanden som står i vägen för dess expansionsbehov och som skulle övervinnas bara gradvis och alltför långsamt genom den ekonomiska processen, vädjar det till statsmakten och förmår den att genom tvångsexpropriering skapa det nödvändiga fria löneproletariatet. Det spelar ingen roll om det som tidigare är fråga om europeiska bönder eller indianerna i Mexico och Peru, eller om det som nu är fråga om negrerna i Afrika.⁶

Detta är det första, men inte enda skälet till att kapitalexport till underutvecklade länder framkallar en aktiv kolonialpolitik. Ett annat skäl är att, allt eftersom flera och flera utvecklade länder når stadiet för kapitalexport, blir rivaliteten om de mest profitgivande investeringsområdena intensiv och kapitalisterna i alla länder vädjar till sina egna regeringar om hjälp. Denna kan lättast ges genom att förvandla utvecklade områden till kolonier från vilka andra länders medborgare helt eller delvis kan utestängas. Här spelar åter de beskyddande och förutseende motiven en roll. Slutligen uppkommer ett tredje motiv för en kolonialpolitik. För att åter citera Hilferding:

I de nyligen koloniserade länderna väcker den importerade kapitalismen en allt mer växande opposition hos folket, som väckts till nationell medvetenhet mot inkräktarna .... De gamla samhällsliga förhållandena förändras helt, den agrara tusenåriga enheten hos 'länderna utan historia' slits sönder .... Kapitalismen ger själv gradvis de förtryckta folken medlen och metoderna för att uppnå sin egen befrielse. Det mål blir nu deras, som en gång var det högsta för de europeiska nationerna, nämligen skapandet av en nationalstat som medel för en ekonomisk och kulturell frihet. Dessa självständighetsrörelser hotar det europeiska kapitalet i just dess värdefullaste ... område för exploatering och i en allt ökande grad finner kapitalet att det endast kan behålla sitt herravälde

---

⁶ Ibid. s. 401.

genom att ständigt öka sina maktmedel.

Därav ropet från alla kapitalister som har intressen i främmande länder på en stark statsmakt, som kan skydda deras intressen i världens alla hörn ... Men exportkapitalet känner sig mest tillfredsställt om dess eget lands statsmakt har fullständig dominans över de nya områdena. Ty då är kapital från andra länder utestängda, och hemmakapitalet åtnjuter en privilegierad ställning och dess profiler garanteras av staten. Sålunda framkallar också kapitalexport en imperialistisk politik.⁷

Det får inte antas av någonting som har sagts om kapitalexport att den direkt bidrar till en snabb industrialisering av underutvecklade områden. De områden som kapitalet tenderar att placeras i är snarare regeringsgaranterade lån för olika slags allmänna inrättningar, järnvägar, el- och vattenverk, exploatering av naturrikedomar och handel. Kort sagt verksamheter som inte konkurrerar med varuexporten från de industriellt utvecklade länderna. Kapitalexport leder därför till en mycket ensidig utveckling av de underutvecklade områdenas ekonomier. En inhemsk bourgeoisie framträder och försöker främja tillväxten av inhemska industrier, men hindren är överväldigande och framstegen som bäst små. Under tiden tvingar förstörandet av hantverksindustrin, genom importen av billiga fabriksvaror, en större del av den infödda befolkningen att söka sitt uppehälle genom jordbruk. I detta ser vi början till den grundläggande ekonomiska motsättningen i underutvecklade områden, den allt mer ökande jordbrukskrisen. Både den inhemska bourgeoisins och de inhemska massornas intressen offras för kapitalets behov i de utvecklade länderna. Båda klasserna förenar sig följaktligen till verkligt nationell rörelse för befrielse från utländsk dominans. Det är denna rörelse, som Hilferding påpekar i citatet ovan, som tvingar de imperialistiska makterna att ständigt förstärka sitt grepp om de underutvecklade områdena.

Det bör vara uppenbart att så vitt monopol stimulerar kapitalexport, och vi har sett att det finns alla skäl att anta att det gör det, bidrar det till den nya kolonialpolitiken på detta sätt så väl som på de som tidigare diskuterats.

Vi har nu sett hur monopol, hotet mot Englands världsekonomiska överlägsenhet och mognandet av motsättningarna i ackumulationsprocessen i de utvecklade länderna samverkar till att orsaka en fullständig förändring av karaktären på den ekonomiska politiken under de sista årtiondena av artonhundratalet. Frihandel eller begränsad protektionism ersattes gradvis med obegränsad protektionism; fri konkurrens på världsmarknaden ersattes med knivskarp konkurrens mellan nationella monopol som allt som oftast mildrades av internationella sammanslutningar av mer eller mindre stabil karaktär. Likgiltigheten och även fientligheten mot koloniala imperier, som ärvts från merkantilismen, ersattes med en förnyad och mycket mera aggressiv kolonialpolitik med uppgift att slå under sig värdefulla råvarukällor, utvidga de skyddade marknaderna och garantera profitgivande investeringsmöjligheter för exportkapitalet. Vi har i korthet granskat uppkomsten av de drag i de senaste studierna av den kapitalistiska utvecklingen som Lenin gav namnet 'imperialismen'. Det är onödigt att påpeka att en sådan grundläggande omvälvning i världsekonomiska förhållanden måste ha en djupgående effekt på varje annan aspekt av kapitalistisk ekonomi och kapitalistisk politik. Vi skall därför i nästa kapitel ytterligare uppmärksamma imperialismens natur och konsekvenser.

---

⁷ Ibid. s. 406.

17. Imperialismen

1. Introduktion

Imperialism kan definieras som ett stadium i utvecklingen av världsekonomin då (a) flera utvecklade kapitalistiska länder konkurrerar med varandra på världsmarknaden för industriprodukter; (b) monopolkapital är den dominerande formen av kapital; och (c) motsättningarna i ackumulationsprocessen har nått sådan mognad att kapitalexport är ett utmärkande drag i de världsekonomiska förhållandena. Som en följd av dessa grundläggande ekonomiska villkor får vi ytterligare två egenskaper: (d) allvarlig konkurrens på världsmarknaden som alternativt leder till knivskarp konkurrens eller internationella monopolistiska sammanslutningar; och (e) den territoriella delningen av 'obesatta' delar av världen mellan de ledande kapitalistiska makterna (och deras satelliter). Med mindre förändringar är detta den definition av imperialismen som Lenin föreslog. (*Imperialism* s. 81.)

En korrekt definition av imperialismen enligt Lenin kommer att innehålla följande fem väsentliga egenskaper.

1. Koncentrationen av produktionen och kapitalet har utvecklats till en sådan hög nivå att den skapat monopol som spelar en avgörande roll i det ekonomiska livet.
2. Sammansmältningen av bankkapital med industrikapital och skapandet på denna grund av 'finanskapital', av en finansiell oligarki.
3. Kapitalexport till skillnad från varuexport blir av särskilt stor betydelse.
4. Internationella monopolistiska sammanslutningar av kapitalister bildas och delar upp världen.
5. Den territoriella uppdelningen av världen av de största kapitalistiska makterna är avslutad.

Lenin förutsätter tydligen vår punkt (a) och vi har utelämnat hans punkt 2. Det har redan tidigare förklarats att vad som är riktigt i begreppet 'finanskapital', inklusive en liten grupp stora kapitalisters dominans, omfattas av vårt begrepp 'monopolkapital'. Följaktligen vore det antingen överflödigt eller missledande att bibehålla Lenins andra punkt.

Det bör hållas i minnet att Lenins bok om imperialismen var kortfattad och att mycket av den ägnades åt att sammanfatta stödande fakta och siffror. Den mera detaljerade teoretiska analysen i de föregående kapitlen kan hjälpa till att visa konsekvensen av och riktigheten i Lenins uppfattning av imperialism.

De internationella motsättningarna i imperialismen är i grunden motsättningar mellan rivaliserande nationella kapitalist-klasser. Eftersom kapitalets intressen på det internationella planet direkt och snabbt omvandlas till statspolitik, följer det att dess motsättningar antar formen av konflikter mellan stater och sålunda mellan hela nationer. Den resulterande djupgående effekten på den inhemska ekonomiska och sociala strukturen i kapitalistiska länder måste nu undersökas.

2. Nationalism, militarism och rasism

Under det kapitalistiska samhällets daningsperiod spelade nationalism och militarism tillsammans en nödvändig roll. Nationalism var uttrycket för den uppkommande medelklassens längtan efter ekonomisk enhet och kulturell frihet mot det feodala samhällets separatism och hat mot upplysning. Militarismen var medlet att nå målet. Det finns de som inte tycker om att medge att militarismen någonsin spelade en konstruktiv historisk roll, men som Rosa Luxemburg uttryckte det, 'måste vi, om vi betraktar historien som den var — inte som den

kunde ha varit eller borde ha varit — medge att krig har varit ett oundgängligt drag i den kapitalistiska utvecklingen'.¹

Under imperialismens period undergår nationalismen och militarismen, som fortfarande är intimt sammanbundna, en förändring av sin karaktär i de utvecklade länderna, fast de behåller sin tidigare funktion och betydelse i fråga om förtryckta nationaliteter och får dessa drag för första gången i de underutvecklade och koloniala områden av världen. I de utvecklade länderna upphör nationalism och militarism att tjäna ändamålet att förverkliga inhemsk enhet och frihet på en kapitalistisk grund och blir istället vapen i den världsomspännande kampen mellan rivaliserande kapitalistiska grupper. Militarism, användningen av organiserat våld, är en nödvändig aspekt av en sådan kamp, fast så länge som det finns icke-koloniserade områden att ta i besittning behöver den inte leda till öppen konflikt mellan makterna. Nationalismen är inte mindre nödvändig, ty utan målen nationell ära och storhet, skulle massorna sakna den entusiasm och vilja att försaka som är så nödvändiga för den imperialistiska kampens framgång. Detta är inte att påstå, fast motsatsen ofta antyds, att nationalismen är en konstgjord känsla som medvetet drivs fram av kapitalisterna för deras egna ändamål. Tvärtom är det just de djupa rötter som nationalismen slagit i breda lager av befolkningen under det moderna samhällets uppkomstperiod som gör att den är en sådan betydelsefull faktor under imperialismen. I detta sammanhang talar Hilferding med rätta om den 'anmärkningsvärda förvanskningen av den nationella idén' från ett erkännande av rätten till självbestämmande och oberoende till förhållandet av den egna nationen i förhållande till andra. (Flera sidor om imperialismens ideologi av Hilferding finns i Appendix B.) Trots detta är det betydelsefullt att nationalismen fortsätter att visa tecken på sitt ursprung. Även när det är mest uppenbart att den uppväcks i dominansens intresse, bibehålls troget dess vokabulär med 'frihet', 'befrielse', 'självbestämmande' och så vidare.

Militarismens uppstigande till en ställning med stadig och ständigt ökande betydelse i alla de imperialistiska nationerna har långt gående ekonomiska konsekvenser. För det första uppmuntrar den utvecklingen av en grupp särskilt gynnade monopolister i de industrigrenar, som stål och varvsindustri, som är viktigast för vapenproduktionen. Krigsmaterielmagnaterna har ett direkt intresse av maximal utvidgning av militarproduktionen. De förtjänar inte bara på statliga order utan de får också trygga och lönande investeringsmöjligheter för sina ackumulerade profiter. Följaktligen är det dessa element i kapitalistklassen som tar ledningen i kravet på en aggressiv utrikespolitik. För det andra, eftersom militärutgifter fyller samma ekonomiska funktion som konsumtionsutgifter, utgör utvidgningen av arméer och flottor en allt mer betydelsefull motverkande Kraft mot tendensen till underkonsumtion. Med utgångspunkt från hela ekonomins funktion blir det därför allt farligare att begränsa storleken av militärutgifterna. Slutligen, till den grad som produktionen av krigsmateriel sysselsätter arbetskraft och produktionsmedel för vilka det annars inte skulle finnas någon efterfrågan, ger militarismen kapitalistklassen som en helhet ökade möjligheter till profitgivande investeringar av kapital. På grund av alla dessa orsaker och alldeles bortsett från den nödvändighet som skapas av den imperialistiska rivaliteten, tenderar militarismen att utveckla sin egen expansionsdynamik i det kapitalistiska samhället. Som Rosa Luxemburg så sant skrev år 1899,

är det som bäst demonstrerar den speciella karaktären hos dagens militarism, det faktum att den utvecklas allmänt i alla länder som en följd, så att säga, av sin egen inneboende drivkraft, ett fenomen som var fullständigt okänt för några årtionden sedan. Vi känner igen detta i den ofrånkomliga karaktären hos den överhängande explosionen som är oundviklig trots den fullständiga bristen på logik hos konfliktens mål och motiv. Från att ha varit en kraft för den

¹ Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke* III, s. 58. [[Sociala reformer eller revolution?](#)]

kapitalistiska utvecklingen har militarismen blivit en kapitalistisk sjukdom.²

Tillsammans med förvandlingen av nationalismens och militarismens karaktär framkommer det ett nytt pseudo-vetenskapligt berättigande för den imperialistiska expansionspolitiken, nämligen teorin om rasgrundad överlägsenhet. Förhållandet mellan rasideologi och imperialism förklaras av Hilferding på följande sätt:

Eftersom underkastande av främmande nationer sker med våld, det vill säga på ett väldigt naturligt sätt, tycks det den dominerande nationen som om anledningen till dess överlägsenhet ligger i dess speciella naturliga egenskaper, med andra ord i dess rasmässiga egenskaper. Sålunda uppkommer det i rasideologin en i vetenskap höljad grund till finanskapitalets maktlystnad, som på detta sätt visar anledningen till och nödvändigheten av dess operationer. I stället för demokratins jämlikhetsideal kommer oligarkins ideal om herravälde.³

Det är sant att doktrinen om rasmässig överlägsenhet som sådan inte var ny. Fransmannen Gobineau, som skrev på arton-hundrafemtioalet, var en av de första och mest inflytelserika företrädarna för den moderna pseudo-vetenskapen om raser. Gobineaus avsikt, som han uppriktigt medgav, var att bekämpa den växande demokratiska opinionen på den europeiska kontinenten och att fastställa aristokratins naturliga rätt att härska i Frankrike. Den franska aristokratin var enligt Gobineau ursprungligen av germansk härkomst medan massan av fransmän var galler eller kelter. Eftersom den germanska rasen är 'överlägsen' följde det att aristokratin härskade i kraft av sina inneboende karaktärsdrag. Denna teori var inte så beskaffad att den kunde få mycket stöd i Frankrike, men flera årtionden senare togs den entusiastiskt upp av representanter för den tyska expansionen och på detta sätt blev den utgångspunkten för den moderna tyska rasideologin. Vid omkring samma tid upptäcktes något sent i England och till mindre del i Förenta staterna den 'vite mannens börda' och blev ett 'humanitärt' berättigande för den anglosaxiska världsdominansen.

Det upptäcktes snart att nyttan av teorin om rasmässig överlägsenhet inte var begränsad till att berättiga utländska erövringar. Intensifieringen av sociala konflikter inom de utvecklade kapitalistiska länderna, som vi snart skall analysera mera fullständigt, måste så mycket som möjligt föras in på ofarliga kanaler, det vill säga ofarliga från den härskande kapitalistklassens synpunkt. Att skapa motsättningar på rasmässig grund är en bekväm metod att dra bort uppmärksamheten från klasskampen, vilken, som Hilferding påpekar i ett annat sammanhang, är 'både fruktlös och farlig för den härskande klassen'.⁴ Följaktligen återupplivas antisemitismen, som under artonhundratalet allmänt ansågs hålla på att försvinna från de mera utvecklade kapitalistiska länderna, och intar sin plats tillsammans med den nya rasismens 'vetenskapliga' upptäckter. Diskriminering av verkliga eller inbillade rasminoriteter har dessutom fullt stöd i den monopolistiska ekonomin, ty på detta sätt kan jobb och investeringsmöjligheter förnekas de missgynnade grupperna, deras löner och profiter kan pressas ned under den rådande nivån och den gynnade delen av befolkningen kan få väsentliga materiella fördelar.

3. Imperialismen och klasserna

För att analysera imperialismens inverkan på det kapitalistiska samhällets inneboende sociala konflikter, är det nödvändigt att göra en utvikning och påpeka vissa drag i den utvecklade kapitalismen som hittills i stort sett inte har berörts.

För det första finns det en markerad tendens för de stora egendomsägarnas intressen att smälta samman under monopolkapitalets ledarskap. När aktiebolag är den rådande

² Ibid. s. 59.

³ *Das Finanzkapital*, s. 427-8. Se också Appendix B nedan.

⁴ Ibid. s. 429.

företagsformen på marknaden, tenderar den gamla konflikten mellan industrialister och stora jordägare att försvinna. Alla slags fysiska tillgångar sammanslås i bolagens bokslut och aktier är ett gemensamt medium för investeringar av mervärde vare sig källan är den ena eller andra typen av egendom. Med å ena sidan utvecklingen av monopol i industrin och å andra sidan utvecklandet av nya jordbruksländer, förlorar dessutom den gamla konflikten om tullpolitiken sin betydelse och alla delar av den egendomsägande klassen förenas i kravet på skyddstullar. Detta betyder inte att intressekonflikterna mellan de stora egendomsägarna någonsin kan elimineras, men konflikternas allvar reduceras emellertid och har en minskande betydelse för utformandet av den härskande klassens politik. Hilferding gör en skarpsinnig analys av denna trend för fallet Tyskland.⁵ Trots skillnader i nationella förhållanden som kan få stor betydelse under kristider, går tendensen framåt i samma takt som ackumulationsprocessen över hela den kapitalistiska världen.

För det andra sker, tillsammans med förenandet av de besuttnas intressen, ett förenande av arbetarnas intressen. I sin kamp för högre löner, kortare arbetstid och bättre arbetsförhållanden upptäcker arbetarna i den ena industrin efter den andra att deras styrka ligger i organisation och samarbete. Följaktligen uppstår fackföreningsrörelsen och sprider sig till allt större delar av arbetarklassen. På grund av erfarenheterna av samarbete för att uppnå gemensamma mål bildar arbetarna egna politiska partier för att vinna eftergifter som ligger utanför räckvidden för enbart den ekonomiska kampen. På dessa grunder uppstår det en klassmedvetenhet och solidaritet bland arbetarna som främjar gemensam handling och gemensam politik inom alla områden och som gör det möjligt att uppnå ekonomiska fördelar och politiska eftergifter som annars skulle vara ouppnåeliga. Denna process var redan ett gott stycke på väg i England vid artonhundratalets mitt, men i den kapitalistiska världen i stort utvecklas den först under den imperialistiska epoken. Sålunda karakteriseras imperialismen, vad gäller kapitalister och arbetare, av en skärpning av klassgränserna och en intensifiering av klasskampen. Detta inträffar oberoende av imperialismens speciella internationella drag.

Det är utanför ramen för föreliggande arbete att i detalj undersöka följderna för kapitalismens funktion av fackföreningsrörelsen och lagstiftning till förmån för arbetarklassen. Det kan emellertid i förbigående noteras att just införandet av dessa faktorer inte upphäver någon av de grundläggande lagar för ackumulationsprocessen som redan har diskuterats. Den primära effekten är att höja lönerna. Eftersom en minskning av befolkningstillväxten också har tendensen att öka lönerna, är analysen av de två fenomenen i allt väsentlig lika.

Mervärdekvoten och följaktligen också profitkvoten minskas. Kapitalisterna reagerar på detta genom att trappa upp takten för införandet av nya maskiner och reservarmén ökar. Men eftersom fackföreningar, arbetslöshetsförsäkringar etc. förhindrar reservarmén från att utöva sin fulla nedpressande effekt på lönerna, blir processen nu mer eller mindre kontinuerlig. Mekaniseringen leder till en snabb tillväxt av mängden produktionsmedel, men konsumtionen stimuleras inte märkbart eftersom högre löner motverkas av större mängd arbetslöshet. Följaktligen tenderar fackföreningar paradoxalt nog att intensifiera tendensen till underkonsumtion. (För ytterligare förklaring av effekterna av en minskande takt i befolkningstillväxten, se kap. 12, avd. 3.)

Det faktum att fackföreningsrörelsen inte på ett avgörande sätt kan förbättra arbetarklassens ställning som en helhet, är en av de mest betydande krafterna som driver den till politisk handling. När det upptäcks att också här sätter kapitalismen bestämda gränser för vad som kan uppnås, blir arbetarklassen till sist av erfarenheterna tvingad att förändra sitt

---

⁵ Ibid. Kapitel XXXIII.

mål från reformer inom kapitalismens ram till att kasta omkull kapitalismen och upprätta en socialistisk ekonomi.

För det tredje finns det mellan kapitalister och arbetare en rad mellangrupper som inte tillhör någon av det kapitalistiska samhällets grundläggande klasser. Några av dessa är av minskande betydelse, till exempel oberoende bönder som håller på att duka under för det kapitalistiska jordbrukets spridning och följaktligen tenderar att bli (i ett fåtal fall) kapitalister eller (i den stora majoriteten fall) lönearbetare eller egendomslösa arrendatorer. Hantverkare och verkligt oberoende handelsmän minskar också i antal och betydelse. Dessa är de grupper som Marx och Engels hade i tankarna när de i *Det kommunistiska manifestet* talade om försvinnandet av 'de lägre skikten av medelklassen, handelsmän, affärsmän, hantverkare och bönder'. Sida vid sida med dessa minskande delar av medelklassen finns emellertid den 'nya medelklassen', som skapas av den stigande levnadsstandarden, kapitalets centralisation och monopol-tillväxten. Den nya medelklassen omfattar sådana olikartade grupper som industri- och statstjänstemän, försäljare, tidningsmän, handlande, akademiker, lärare och så vidare som i verkligheten fast inte till formen arbetar åt storkapitalet. Under imperialismens period växer, särskilt på grund av monopolets vidgående effekt på distributionssystemet, dessa grupper inte bara absolut utan också relativt. Den numeriska storleken på medelklassen, gammal och ny, skall emellertid inte leda oss att värdera deras roll som vi värderar kapitalisternas och arbetarnas. I stället för växande intressegemenskap som uttrycker sig i intimare organisatorisk enhet och mera medveten och effektiv politisk handling, finner vi hos medelklassen den allra största förvirring och olikhet i intressen och mål. En objektiv grund för organisatorisk enhet och en medvetet inriktad politik saknas utom i fråga om relativt små grupper som är för svaga för att vara effektiva och som dessutom ofta motarbetar varandra. Följaktligen är det medelklassens öde att under de mognande kapitalistiska motsättningarnas period komma i kläm mellan monopolkapitalets utsugning å ena sidan och arbetarklassens krav på bättre förhållanden och större trygghet å den andra; så mycket är i alla fall gemensamt för alla medelklassgrupper och det är detta som bestämmer den grundläggande attityden som är karakteristisk för nästan alla delar av medelklassen. Attityden i fråga är fientlighet mot både organiserat kapital och organiserat arbete som kan visa sig på till synes motsägande sätt. Å ena sidan är medelklassen källan till olika grader av icke-proletär antikapitalism; å andra sidan källan till utopier i vilka all organiserad klassmakt är upplöst och individen (d.v.s. den fria medlemmen av medelklassen) blir den grundläggande sociala enheten som i den enkla varuproduktionens flydda dagar. Vi skall i nästa kapitel se hur under vissa förhållanden den första av dessa ideologier utnyttjas för monopolkapitalets behov i form av fascism.

Låt oss nu försöka att fastställa imperialismens speciella drags påverkan på de olika samhällsklasserna.

Vad beträffar de egendomsägande klasserna under monopolkapitalets ledarskap behöver föga tilläggas utöver vad som redan sagts i detta och tidigare kapitel. Monopolkapitalet behöver expandera utomlands och för detta ändamål behöver det statens hjälp och skydd. Det är här vi finner rötterna till den imperialistiska politiken med alla dess mångfaldiga innebörder.

Arbetarklassens intresse av en aggressiv och expansionistisk utrikespolitik är mera komplicerat. I så motto som utrikeshandel och kapitalexport gör import av billiga lönevaror möjlig och ökar kapitalistklassens profiter, är det tydligt att möjligheterna är öppna för arbetarna att förbättra sin levnadsstandard utan att nödvändigtvis väcka bitter fientlighet hos kapitalisterna. I den meningen vinner arbetarna. Dessutom om ett utvecklat kapitalistiskt land i avsaknad av kapitalexport och de militärutgifter som åtföljer en

imperialistisk politik skulle lida av effekterna av en låg profitkvot och underkonsumtion, då kan det sägas att arbetarklassen drar fördelar av en högre sysselsättningsnivå än som annars skulle råda. Mot detta måste emellertid ställas den minskning i reallöner som arbetaren måste bära om militärutgifterna överskrider en viss gräns och särskilt om den interimperialistiska rivaliteten leder till väpnad konflikt. Det verkar av dessa överväganden som om arbetarklassen kan vinna mest på utvidgningen av utrikeshandeln och kapitalexporten om kapitalisternas profiter ökas, den billiga importen av lönevaror uppmuntras och det finns liten risk för konflikt med rivaliserande länder. Det var precis denna speciella situation som den engelska arbetarklassen befann sig i under större delen av artonhundratalet, ett faktum som gott och väl förklarar den medgörliga och till och med välvilliga attityden hos den brittiska arbetarrörelsen till utvidgningar av de brittiska intressena utomlands under åren före första världskriget. Även i England förändrades förhållandena gradvis i denna fråga. Som Kautsky påpekade så tidigt som 1902:

kunde de engelska arbetarna vara överens med sina kapitalister om att leva och låta leva var den bästa politiken, så länge som den engelska industrin behärskade världsmarknaden. Detta tog slut så snart som likvärdiga, ofta till och med överlägsna, konkurrenter visade sig på världsmarknaden i Tysklands och Förenta staternas gestalter. Nu börjar också i England kampen mot fackföreningar, som blir mera intensiv i proportion till konkurrensens hårdhet mellan de stora industrimakterna.⁶

Med andra ord, så snart den internationella rivaliteten blir skarp, försöker varje kapitalistklass att behålla sin position utan att offra sin profit genom att pressa ned lönerna och förlänga arbetstiden i sitt eget land. Det får dessutom inte glömmas, som Dobb betonar, att kapital-exporten förhindrar lönerna att stiga i hemlandet som de skulle ha gjort om kapitalet investerats där. Dobb betraktar till och med detta som 'skälet till att kapitalets och arbetets intressen i grund och botten är motsatta i denna fråga'.⁷ Slutligen blir det, genom intensifieringen av den imperialistiska rivaliteten, allt mer tydligt för arbetarklassen att slutet på processen endast kan bli krig, på vilket den kommer att förlora mycket och vinna föga. Medan det därför kan finnas tidpunkter då arbetarklassens ekonomiska intressen kan gynnas av en imperialistisk politik, kan detta inte vara länge och till sist måste den mera grundläggande oppositionen från arbetarna komma till ytan. I denna, som i andra frågor, är arbetets och kapitalets intressen och politik i grunden motsatta.

Få meningsfulla generaliseringar kan göras om medelklassens ekonomiska intressen och detta gäller också om deras förhållande till imperialismen. Några grupper kommer utan tvekan att vinna, andra att förlora och i ytterligare andra fall beror balansen på de särskilda omständigheterna eller är helt och hållet obestämd. I avsaknad av gemensamma intressen och gemensam organisationsbas är medelklassen särskilt instabil och dras lätt till vaga idéer om nationell storhet eller rasmässig överlägsenhet, en benägenhet som förstoras av den svåra ställning som den har mellan det organiserade kapitalet och det organiserade arbetet i ett utvecklat kapitalistiskt samhälle. Nationen eller rasen blir en ersättning för den klassintressegemenskap, som dess isolerade ställning i samhället förnekar den och erbjuder den samtidigt ett slags psykologisk flykt från vardagslivets motgångar. Objektivt är därför stora delar av medelklassen mogna att stödja en expansionspolitik. Monopolkapitalet uppfattar denna mottaglighet hos medelklassen och vet dessutom hur det skall dra fördel av den för sina egna syften. I detta sammanhang är det ett faktum av stor betydelse att de enorma belopp som under monopolistiska förhållanden spenderas på reklam och publicitet bringar alla massmedia under inflytande av den härskande klassens toppskikt. Genom att vädja till medelklassens mottaglighet, och i mindre grad till de oorganiserade delarna av arbetarklassen, är det möjligt att bygga upp ett överväldigande folkligt stöd för en aggressiv imperialistisk politik. Det är i

⁶ Karl Kautsky, 'Krisentheorien', *Die Neue Zeit*, Jhrg. XX, Bd, 2 (1901-2), s. 142.

⁷ *Political Economy and Capitalism*, s. 235.

detta sammanhang som de nationalistiska och rasistiska ideologierna, som analyserades i den föregående avdelningen, får sin största betydelse. Fördelarna för kapitalisternas intressen är större än vad detta antyder. Eftersom, som vi har sett, arbetarklassen tenderar att vara fientlig mot imperialistisk expansion, kan dess organisationer och politik beskyllas för att vara 'opatriotiska' och 'själviska'. På detta sätt kan medelklassens fientlighet mot arbetarklassen, som i alla fall redan finns, ökas. Sålunda är slutresultatet av imperialismen att medelklassen intimare knyts samman med storkapitalet och att klyftan mellan medelklassen och arbetarklassen vidgas.

4. Imperialismen och staten

Man behöver inte påpeka att den förnyade uppkomsten av imperier och militarismens tillväxt innebär en ökning av statens makt och en utvidgning av dess funktionsområde. Mognandet av motsättningarna i ackumulationsprocessen under imperialismens epok utgör ytterligare grund för ökad aktivitet från statens sida, speciellt på det ekonomiska området.

Från kapitalistklassens ståndpunkt finns det två grundläggande metoder att motverka arbetarklassens ökande makt och enighet, nämligen undertryckanden och eftergifter. Fast dessa två metoder kan tyckas vara motsägande är de i själva verket kompletterande och blandas i varierande proportioner vid olika tidpunkter. Båda nödvändiggör en utvidgning av statens makt och funktioner. Sålunda kan vi observera en samtidig tillväxt av maktmedel för att garantera inre 'lag och ordning' och en utvidgning av sociallagstiftningen i form av arbetslöshetsförsäkring, pensioner, sjukförsäkring och så vidare.

En ytterligare faktor som tvingar staten att blanda sig i den ekonomiska processen är kapitalets centralisation och monopol tillväxten. Revisionisterna trodde att monopolen skulle ha den effekten att de reglerade den kapitalistiska produktionens anarki, en åsikt som, liksom så mycket annat revisionistiskt teoretiserande, har den anmärkningsvärda egenskapen att vara raka motsatsen till sanningen. Monopol intensifierar i själva verket den kapitalistiska produktionens anarki: de olika monopoliserade industrierna försöker att gå sin egen väg trots kraven från systemet som en helhet. Som Lenin uttryckte det, 'ökar och intensifierar monopol, när det uppträder i några industrigrenar, det kaotiska tillståndet som ligger i den kapitalistiska produktionen som helhet'. (*Imperialism*, s. 27.) På detta sätt ökas disproportionaliteterna och marknadens jämviktsskapande krafter förhindras att utöva sitt inflytande. Staten tvingas att gripa in och försöka ersätta 'lagen om tillgång och efterfrågan' med sitt eget agerande. Dessutom är den strategiska ställningen hos de så kallade naturliga monopolen (järnvägar och vatten och elverk m.m.) så stark att staten finner det nödvändigt att tygla deras utövande av monopolistisk makt. Detta tolkas ofta som statsingripanden i konsumenternas intresse och till en viss grad är det naturligtvis det; men ett viktigare skäl är skyddandet av den stora majoriteten kapitalistiska företag, som är fullständigt beroende av elkraft och transporter, från utpressning av ett mycket litet antal mycket mäktiga monopolister. Historien om järnvägs-lagstiftningen i Förenta staterna skulle till exempel vara helt oförståelig i några andra termer. Det är intressant att notera att Marx insåg sambandet mellan monopol och statsingripanden. Aktiebolagens tillväxt, anmärkte han, 'upprättar monopol inom vissa områden och utmanar därmed staten att ingripa'.⁸

Slutligen kan vi i detta sammanhang notera att motsättningarna i ackumulationsprocessen och den ojämna utvecklingstakten mellan olika industrigrenar orsakar att än en produktionsgren, än en annan, slutar att utvecklas och faktiskt blir olönsam. Under konkurrenskapitalismens dagar blev resultatet att åtskilliga företag försvann och att många kapitalister ruinerades. När emellertid en nedåtgående industrigren är en monopolistisk sammanslutning med förgreningar

⁸ *Capital* III, s. 519.

genom hela det ekonomiska systemet, blir misslyckanden och konkurser mycket allvarigare frågor. Det blir nödvändigt för staten att ge en hjälpsam hand genom lån från allmänna fonder, understöd och till och med i vissa fall statsövertagande av de icke längre lönsamma företagen. På detta sätt tvingas kapitalistiska stater att gå in för en allt större grad av 'socialism'. Vad som socialiseras är nästan utan undantag de berörda kapitalisternas förluster. 'Ett statsmonopol i ett kapitalistiskt samhälle', anmärkte Lenin torrt, 'är ingenting annat än ett medel att öka och garantera inkomsten för miljonärerna inom en eller annan industrigren som är på ruinens brant.'⁹

Tillsammans med en utvidgning av statsmakten och av räckvidden för dess ekonomiska funktion sker en nedgång i effektiviteten hos de parlamentariska institutionerna. Med Otto Bauers ord 'minskar imperialismen makten hos den lagstiftande församlingen gentemot den verkställande'.¹⁰ Skälen till detta är uppenbara. Parlamentet växte fram ur kapitalistklassens kamp mot den centraliserade monarkins godtyckliga utövande av sin makt som kännetecknade den första delen av den moderna tiden. Parlamentets funktion har alltid varit att kontrollera utövandet av regeringsmakten. Följaktligen blomstrade de parlamentariska institutionerna och nådde toppen av sin prestige under konkurrenskapitalismens period när statens funktioner, särskilt på det ekonomiska området, var reducerade till ett minimum. Vid den tiden var det möjligt att se fram emot den dag när alla världens nationer skulle ha parlamentariska regeringar av den engelska eller amerikanska modellen. Under imperialismens period sker emellertid en skarp förändring. Med skärpningen av klassgränserna och det ökande allvaret i de samhällsliga konflikterna, blir parlamentet mer och mer ett slagfält för stridande partier som representerar skilda klass- och gruppintressen. Medan å ena sidan parlamentets förmåga till direkt handling minskar, uppstår å andra sidan ett ökande behov av en stark centraliserad stat, som är beredd och kapabel att härska över fjärran områden, dirigera flottor och arméer och lösa svåra och komplicerade ekonomiska problem. Under dessa förhållanden är parlamentet tvingat att ge upp det ena efter det andra av sina omhuldade privilegier och mitt framför sig se uppbyggnaden av det slags centraliserade och okontrollerade auktoritet mot vilken det hade kämpat så hårt och väl i sin ungdom.

Vad gäller imperialismens effekter på den kapitalistiska staten ser vi å ena sidan en enorm utvidgning av statens makt och funktioner och å andra sidan en tillbakagång för parlamentarismen. Detta är inte två skilda rörelser utan snarare två aspekter av en och samma utveckling som på det intimaste sätt är sammanbunden med de ekonomiska och sociala kännetecknen hos imperialismen i allmänhet.

5. Återuppdelningskrig

När Lenin skrev om sista fjärdedelen av artonhundratalet påpekade han att:

det karakteristiska draget för denna period är den slutliga uppdelningen av jordklotet, slutlig inte i betydelsen att en återuppdelning skulle vara omöjlig, tvärtom, återuppdelningar är både möjliga och oundvikliga, men i den betydelsen att de kapitalistiska ländernas kolonialpolitik *har avslutat* besättandet av icke-koloniserat land på vår planet. För första gången är nu världen uppdelad, så att i framtiden *endast återuppdelningar* är möjliga, det vill säga överförande från en 'ägare' till en annan och inte överförande av icke-ägt område till en 'ägare'.¹¹

De bakomliggande skälen till detta har redan tillräckligt belysts i denna bok, men man kan gott fråga sig varför 'återuppdelningar' skulle vara 'oundvikliga'. Varför skulle inte de olika kapitalistiska makterna, när en gång den stora rusningen är över, slå sig till ro med en fredlig exploatering av vad de redan har? Svaret är att kapitalismen, på grund av själva sin natur, inte

⁹ *Imperialism*, s. 37.

¹⁰ Otto Bauer, *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie*, s. 488.

¹¹ *Imperialism*, s. 70.

kan slå sig till ro utan är tvungen att fortsätta att utvidga sig och eftersom de olika delarna av den kapitalistiska världsekonomin utvecklas i olika takt, följer det att maktbalansen måste rubbas på ett sådant sätt att ett eller flera länder kommer att finna det både möjligt och fördelaktigt att hota status quo i fråga om gränserna. De rivaliserande nationella kapitalistklasserna visar genom sin omsorg om arméer, flottor, strategiska baser, allierade och så vidare, hur väl de förstår detta grundläggande faktum i den imperialistiska perioden, ty det är självklart att en återuppdelning av världen bara kan genomföras med väpnad kraft.

Det torde vara klart av analysen i det föregående kapitlet att de imperialistiska nationernas strävanden på intet sätt begränsas till efterblivna icke-industrialiserade regioner. Att innesluta nya marknader och nya råvarukällor inom sin egen nations tullmurar är den imperialistiska politikens önskemål, vare sig områdena i fråga är förkapitalistiska eller kapitalistiska, efterblivna eller högt industrialiserade. Det är viktigt att hålla detta i minnet när man undersöker händelseförloppet under de senaste tre årtiondena. En teori som förnekar detta är klart otillräcklig för att förklara vad som verkligen har hänt. Det kan i förbigående påpekas att vi här snuddar vid en av de påfallande svagheterna med den teori om imperialismen som framlagts av Rosa Luxemburg och hennes efterföljare. Det måste också understrykas att en bild av världsekonomin som visar bara en handfull utvecklade imperialistiska nationer omgivna av underutvecklade koloniala områden är en för stor förenkling. I verkligheten finns det många andra fakta som måste tas med i beräkningen. Å ena sidan små och förhållandevis utvecklade industrinationer, några med och några utan egna imperier och å andra sidan formellt oberoende underutvecklade länder som i själva verket har en halvkolonial ställning i förhållande till stormakterna. I båda fallen är det oberoende som dessa områden åtnjuter väsentligen resultatet av rivaliteten mellan de stora imperialistiska nationerna. Kina till exempel, som sedan mitten av artonhundratalet varit ett av den imperialistiska kampens huvudområden, är ett sådant fall. Owen Lattimore skriver i *Inner Asian Frontiers of China* (1940) s. 144: 'att allt som hindrade den främmande imperialismen från att helt och hållet kuva Kina var rivaliteten mellan de imperialistiska länderna.' I fredstid utgör dessa länder, så att säga, brännpunkten i de imperialistiska konflikterna och när maktbalansen rubbas och diplomatins vapen lämnar plats för våldets vapen, utgör de de viktigaste slagfälten för återuppdelningskrigen.

Låt oss nu försöka göra en kortfattad sammanfattning av nittonhundratalets internationella konflikter med utgångspunkt från vår teori om imperialismen. En sådan sammanfattning borde göra det möjligt för oss att få en klarare syn på imperialismens begränsningar än som annars skulle vara möjligt.

Det första kriget för återuppdelning av världen började 1914 och slutade i och med fredsfördragen 1918 och 1919. För båda sidor var det krig mellan allierade i vilket de viktigaste stridande parterna var respektive England och Tyskland, de två mäktigaste och mest utvecklade kapitalistiska nationerna i Västeuropa. Det är omöjligt att lokalisera de bakomliggande orsakerna, fast det är tydligt att det mest omstridda området var sydöstra Europa och västra Asien, inklusive östra Medelhavet. Det förkapitalistiska turkiska rikets sönderfall och upplösning, som hade pågått under någon tid, skapade ett virrvarr av internationella problem och ambitioner som omfattade alla de europeiska imperialistiska makterna. Den faktiska anledningen till krigsutbrottet hängde samman med balkanregionens förtryckta nationaliteters strävanden efter nationellt oberoende och erkännande som stat. Allt eftersom kriget spreds, vidgades emellertid på samma sätt stridsfrågorna att omfatta hela frågan om en återuppdelning av världen. Fredsfördragen visar tydligare vad kriget handlade om än de speciella och relativt små frågor som startade världsbranden.

Från början var alla de europeiska imperialistiska nationerna utom Italien inblandade och Italien gick med i kriget så snart som dess statsmän trodde att de kunde säga vilken sida som

skulle vinna. De två viktigaste icke-europeiska imperialistiska nationerna, Förenta staterna och Japan drogs också med. År 1917 följdes den tsaristiska regimens sönderfall i Ryssland av den bolsjevikiska revolutionen, upprättandet av världens första socialistiska samhälle och Rysslands tillbakadragande från den imperialistiska arenan. Följande år slutade kriget med det tyska och österrikisk-ungerska motståndets sammanbrott. Versaillesfördraget, det viktigaste imperialistiska fredsfördraget, dominerades av England och Frankrike som tog för sig den största delen av Tysklands kolonialvälde. Viktiga råvaruproducerande områden i östra och västra Tyskland gavs till respektive ett återupprättat Polen och Frankrike och Belgien. Tyskland berövades sin örlogs- och handelsflotta och dess armé minskades till en storlek som ansågs tillräcklig för att upprätthålla kapitalistiska egendomsförhållanden inom dess nya gränser. Österrike-Ungern sönderföll i delar och en ring av nya stater upprättades i sydöstra och östra Europa för att isolera Sovjetunionen och för att verka som en motvikt till möjlig tysk återuppståndelse. Fast de inte drog fördel av kriget i form av territoriella vinster, utgick Förenta staterna som den ekonomiskt starkaste nationen i världen, en kreditgivare i stor skala fast det bara några år tidigare hade haft skulder till de europeiska kapitalexporterande länderna. Det var redan uppenbart att Förenta staterna skulle ha en nyckelroll i framtida imperialistiska konflikter. Italien var vid krigets slut för svagt för att ta vad det hade lovats för sitt inträde i kriget på den allierade sidan. Japan, slutligen, som bara perifert var inblandat i fientligheterna, utnyttjade de europeiska nationernas upptagenhet till att utvidga sitt territorium och sin inflytelsesfär i Ostasien. Det var emellertid ännu för svagt för att behålla alla sina vinster och tvingades av Förenta staterna och England att lämna ifrån sig en del när freden hade återupprättats i Europa.

Med utgångspunkt från världsimperialismens struktur, kan resultatet av det första stora återuppdelningskriget sammanfattas på följande sätt: 1. Tysklands makt var tillfälligt krossad och dess kolonier övertogs av de segrande nationerna (huvudsakligen England och Frankrike); 2. Österrike-Ungern eliminerades från den imperialistiska scenen; 3. Förenta staterna blev den ekonomiskt starkaste nationen i världen; 4. Italien och Japan blev, fast de var på den segrande sidan, förhindrade i sina imperialistiska ambitioner; och slutligen 5. Ryssland drog sig helt tillbaka från den imperialistiska scenen och började uppgiften att bygga världens första socialistiska samhälle. Det grundläggande mönstret för det andra återuppdelningskriget var redan skönjbart i resultaten från det första.

Några av de viktigaste utvecklingstendenserna under perioden mellan återuppdelningskrigen kommer att i detalj analyseras i nästa kapitel. Från vår nuvarande utgångspunkt var händelsernas utveckling klar. De nationer som blev utelämnade vid den första uppdelningen av världen och förlorade eller misslyckades med att dra fördel av det första återuppdelningskriget, de nationer i vilka kapitalet hade den minsta möjligheten för inre expansion, började snart förberedelserna för en andra åter-uppdelning. Själva kampen började med den japanska invasionen av Manchuriet 1931 och fortsatte med det italienska anfallet på Etiopien 1935, det spanska inbördeskriget 1936, det förnyade japanska intrånget i Kina 1937 och till sist den serie direkta tyska aggressioner på den europeiska kontinenten, som började med ockupationen av Österrike 1938 och som fortsatte i en oavbruten följd fram till idag (1942). Att spanska inbördeskriget tas med behöver kanske en förklaring. Francos uppror var i verkligheten ett instrument för den tyska och italienska politiken; utan stöd från de fascistiska länderna skulle det snabbt ha slagits ned. Tyskland och Italien var intresserade av att få kontroll över Spaniens resurser och stärka sin strategiska ställning gentemot Storbritannien och Frankrike. Andra världskriget är emellertid inte som det första en enkel inter-imperialistisk strid för en återuppdelning av världen. Det är i verkligheten tre skilda krig som är sammanbundna endast i militär bemärkelse och inte fullständigt ens i detta hänseende. Det första av dessa krig är ett återuppdelningskrig enligt samma mönster som första världskriget

med Tyskland, Italien och Japan på ena sidan och Storbritannien och Förenta staterna på den andra; det andra är ett krig mellan kapitalism och socialism med Tyskland på den ena sidan och Sovjetunionen på den andra. Det tredje är ett antiimperialistiskt självständighetskrig som förs av Kina mot Japan. Från Japans synpunkt är det naturligtvis ett imperialistiskt krig för att lägga under sig ett halvt självständigt underutvecklat område.

Det pågående krigets speciella drag, och sådana finns det många, kan bara förstås när det faktum är klart att det inte är ett krig som utkämpas utan tre. Det är emellertid inte vår avsikt att här föra denna fråga vidare utan bara att påpeka att denna karaktär av tre krig i ett tydligt påvisar begränsningen av expansionen och till och med den fortsatta existensen av imperialismen som ett världsekonomiskt system. Medan första världskriget var en period av uteslutande inter-imperialistisk rivalitet, är för närvarande den anti-imperialistiska kampen en minst lika viktig del av det totala konfliktmönstret. Orsakerna till och följderna av detta kommer att undersökas i nästa avdelning.

6. Imperialismens begränsningar

Om vi betraktar det imperialistiska systemet som en helhet, snarare än som enskilda kapitalistiska nationer, är det tydligt att det reser mot sig självt två typer av motstånd och att dess expansion ökar dessa motstånds potentiella styrka. Det är här som vi måste söka de faktorer som slutligen kommer att begränsa imperialismen och bereda vägen för dess fall som världsekonomiskt system.

Den första motståndskraften uppstår som vi redan har sett ur de imperialistiska ländernas inre utveckling. Klassgränserna blir skarpare och klasskampen tillväxer i intensitet. Till sist är arbetarklassen tvingad att inta en anti-kapitalistisk inställning och sätta uppnåendet av socialismen som sitt mål. Men under imperialismens tidsålder betyder anti-kapitalism också anti-imperialism. Den imperialistiska politikens särdrag, som leder till ökad inre exploatering och internationella krig, tjänar till att öka arbetarnas motstånd, fast rötterna till denna attityd hos arbetarklassen finns i strukturen hos det kapitalistiska samhället i allmänhet. Vi kan i detta sammanhang tala om det socialistiska motståndet mot imperialismen. Ett sådant motstånd i sig självt är inte kapabelt att förhindra imperialismens expansion. Dess verkliga betydelse framgår bara i slutstadierna av ett återuppdelningskrig, när den ekonomiska och sociala strukturen hos de imperialistiska makterna är allvarligt försvagad och revolutionära situationer uppstår i de svårast drabbade områdena. Framgångsrika socialistiska revolutioner blir då möjliga. Den världsimperialistiska kedjan tenderar att brista i sina svagaste länkar. Teorin att imperialismen inte nödvändigtvis först brister i de mest utvecklade länderna utan snarare i den 'svagaste länken', som mycket möjligt kan vara ett relativt efterblivet kapitalistiskt land, framfördes till synes först av Lenin. (Se Joseph Stalin, *Leninism*, 1928, s. 101 ff.) Detta är vad som ägde rum i Ryssland 1917. Den bolsjevikiska revolutionen upprättade nya socialistiska produktionsförhållanden i Ryssland med det resultatet att en stor del av jordens yta på en gång drogs ur det imperialistiska världssystemet och bildade kärnan till en kommande världsekonomi på socialistisk grund. Man kan tryggt förutsäga att denna process kommer att upprepas, kanske till och med i en större skala, innan den nuvarande internationella konflikten ebbat ut. Sålunda ser vi att den första gränsen för imperialismen är resultatet av dess nationella och internationella aspekters påverkan av varandra. Den avgörande motståndskraften har sitt ursprung inom de imperialistiska nationerna men villkoren för dess triumf skapas av återuppdelningskrigen, vilka är ett återkommande drag i imperialismen betraktad som ett internationellt system. Detta är dialektiken, så att säga, i socialismens födelse och tillväxt. Dessutom är den gräns för imperialismen som ligger i socialismens tillväxt en i det långa loppet krympande gräns. Några av detta faktums innebörder för världsekonomin framtid kommer att behandlas i sista kapitlet i denna bok.

Den andra grundläggande gränsen för imperialismen uppstår ur förhållandet mellan moderland och koloni. Termen 'koloni' som den används här skall inte tolkas i dess legala betydelse. Den gäller även de underutvecklade områden som är utsatta för imperialistisk exploatering även om de formellt är oberoende nationer. Införandet av billiga fabriks-tillverkade varor och importen av kapital till den koloniala ekonomin revolutionerar de förut existerande produktionsförhållandena. Hantverksindustrin krossas med ett slag; moderna transport- och kommunikationsmedel bryter ner den lokala separatismen som ingick i den förkapitalistiska produktionen; gamla sociala förhållanden upplöses och en inhemsk bourgeoisie uppstår och tar ledning och främjar en känsla av nationalism sådan som den som karakteriserade den tidiga utvecklingen av kapitalismen i de nu långt komna industriländerna. Samtidigt är emellertid inte utvecklingen av den koloniala ekonomin välbalanserad. Under imperialismens dominans går industrialiseringen mycket långsamt, alltför långsamt för att kunna absorbera den ständiga ström av hantverkare som blir ruinerade av konkurrensen med de maskinellt framställda produkterna från fabriker i de utvecklade länderna. Resultatet blir en ökning av antalet bönder, ökat tryck på jorden och en försämring av produktiviteten och levnadsstandarden för jordbruksbefolkningen som utgör den allra största delen av den koloniala befolkningen. Imperialismen skapar sålunda ekonomiska problem i kolonierna som den är oförmögen att lösa. De nödvändiga villkoren för en förbättring är grundläggande förändringar i jordfrågan, minskning av antalet människor som är beroende av jordbruket och en ökning av jordbrukets produktivitet, alla mål som endast kan uppnås i samband med en relativt hög industrialiseringstakt. Imperialismen är ovillig att genomföra en jordreform därför att dess makt i allmänhet beror på stöd från den koloniala jordägarklassen, både inhemsk och utländsk; producenternas, och speciellt monopolistiskt organiserade producenters intresse i moderländerna förhindrar upprättandet av koloniala skyddstullar och hindrar på annat sätt industriell tillväxt i de underutvecklade områdena. Den oundvikliga konsekvensen är att den koloniala ekonomin stagnerar och att levnadsvillkoren för den stora majoriteten av befolkningen tenderar att bli sämre snarare än bättre. Den koloniala befolkningens alla klasser, med undantag för jordägarna och ett fåtal relativt små grupper som i själva verket är verktyg för imperialismens makt, kastas därför in i kampen för nationellt oberoende. Sida vid sida med det socialistiska motståndet mot imperialismen inom de utvecklade länderna har vi här det nationalistiska motståndet i de underutvecklade länderna.

Förhållandet mellan de två viktigaste krafterna som motverkar imperialismen är komplicerat och kan inte i full utsträckning analyseras här. Vi måste nöja oss med några få korta kommentarer. Det finns uppenbarligen en god grund för en allians mellan det socialistiska motståndet mot imperialismen i de utvecklade länderna och det nationalistiska motståndet i de koloniala länderna. Uppkomsten och spridningen av en oberoende socialistisk del av världen inför emellertid vissa komplikationer. Det påpekades ovan att den koloniala bourgeoisien tar ledningen vid organiserandet och främjandet av de nationella självständighetsrörelserna, men den koloniala bourgeoisins slutliga mål är upprättandet av oberoende kapitalistiska nationer. Följaktligen ser den fiender i både imperialismen och socialismen. Den koloniala arbetarklassen å andra sidan antar, fast numerärt liten, ett socialistiskt mål nästan redan från början, medan de förtryckta jordbrukarmassorna inte är emottagliga för socialistiska idéer och tenderar att följa dem som tydligast genom sina handlingar visar att de avser att verkligen förbättra levnadsförhållandena. Den koloniala bourgeoisins ställning tenderar att bli mer och mer olämplig för den ledarskapsroll som den tar på sig i ett tidigt stadium av den nationella rörelsen. Den vacklar mellan att acceptera stödet från socialismens krafter, både yttre och inre, mot imperialismen, och att kompromissa med imperialismen för att kontrollera hotet från socialismen. Resultatet blir en politik som alltid stannar upp inför avgörande handlingar, vänder helt om och går tillbaka, för att därefter åter tvekande röra sig framåt. Eftersom detta inte är den politik som kan få ett starkt stöd av massan av

jordbrukare och eftersom den nationella självständighetsrörelsen utan sådant stöd är kraftlös, följer det att ledarskapet så småningom tenderar att glida ur händerna på de borgerliga elementen och i händerna på arbetarklassen i förening med de mera avancerade delarna av bondeklassen som, fast inte nödvändigtvis socialistisk till sin övertygelse, inte desto mindre saknar intresse för att bibehålla kapitalistiska produktionsförhållanden efter det att självständigheten har uppnåtts. Till sist faller det på arbetarklassens lott att leda det nationalistiska motståndet mot imperialismen i de koloniala länderna precis som arbetarklassen står i ledningen för det socialistiska motståndet i de utvecklade länderna. När detta stadium har nåtts är de två stora motståndskrafterna förenade inte bara i deras omedelbara mål utan också i deras beslut att till sist arbeta för en socialistisk världsekonomi som en väg ut ur den imperialistiska världsekonomis växande motsättningar. I det långa loppet är den koloniala bourgeoisien oförmögen att spela en oberoende historisk roll och måste splittras i två motsatta delar, av vilka en försöker bevara sina egna osäkra privilegier genom en öppen allians med imperialismen, medan den andra förblir det nationella oberoendets sak trogen även om priset är ett accepterande av socialismen.

Följaktligen ser vi slutligen att vad som startade som två oberoende krafter som motsatte sig imperialismen tenderar att sammansmälta till en stor rörelse. Just som i de utvecklade kapitalistiska länderna, så också i världsskala blir frågan mer och mer klart definierad som imperialism mot socialism, med imperialismens ökande motsättningar som försäkrar om dess egen tillbakagång och den åtföljande spridningen av socialismen.

18. Fascismen

Om man talar i allmänna ordalag är fascismen, som den existerar i Tyskland och Italien, den form, som imperialismen intar i återuppdelningskrigens tidsålder. Detta kapitel skall ägnas åt att utveckla detta tema på grundval av den teori om imperialismen som framträdde tidigare.

I. Fascismens villkor

Fascismen uppkommer under speciella historiska förhållanden, som i sig är produkten av de imperialistiska återuppdelningskrigens inverkan på den ekonomiska och sociala strukturen i de utvecklade kapitalistiska nationerna. Enligt militär och diplomatisk sed uppdelas vid slutet av ett krig de stridande länderna i två kategorier, de på den vinnande sidan och de på den förlorande sidan. Graden av skada på den interna sociala strukturen i de olika länderna, utgör emellertid en mera betydelsefull grund för klassificeringen. I enlighet med den lidna skadans utsträckning och svårighet är det möjligt att ordna länderna i en serie, från de som kommer ur kriget praktiskt taget oskadda eller till och med förstärkta, till de i vilka den förut befintliga strukturen av ekonomiska, politiska och sociala förhållanden är helt förstörd. Vanligen ligger nationerna på den segrande sidan närmare toppen av skalan och de på den förlorande sidan närmare botten av skalan, men korrelationen är långt ifrån perfekt.

Det är inte lätt att uppställa kriterier med vilka man kan bedöma utsträckningen av och svårigheten hos de skador som ett land lidit som resultat av ett krig, men vissa symptom erkänns allmänt som betydelsefulla: extrem brist på mat och andra livsfrönödenheter; delvis sammanbrott i 'lag och ordning'; upplösning, dålig disciplin och opålitlighet inom de väpnade styrkorna; brist på förtroende inom den härskande klassen; och brist på hänsyn för gällande tänkesätt och vanor inom stora delar av befolkningen. Förhållanden av denna sort ger nästan säkert upphov till revolutionär kamp som kan resultera i en avgörande seger för kontrarevolutionen eller i ett omkullkastande av de rådande egendomsförhållandena och upprättandet av socialismen, vilket hände i Ryssland 1917. Det kan också resultera i ett dödligt i vilket ingen av de stridande parterna, arbetarklassen eller kapitalistklassen, kan vinna en avgörande seger. Detta är vad som hände i Tyskland och mindre otvetydigt i andra delar av centrala och östra Europa åren 1918 och 1919. Det är detta fall som intresserar oss här.

Det faktum att revolutionen stannar upp innan det socialistiska målet har nåtts är, i verklig mening, nyckeln till den fortsatta utvecklingen. Vad som uppkommer kan bäst beskrivas som ett övergångsförhållande av klassjämvikt, som vilar på de kapitalistiska egendomsförhållandenas grund. Juridiskt tenderar denna balans mellan klasskrafterna att uttrycka sig i en ultrademokratisk statsform. Otto Bauer gav i sin bok *Die Österreichische Revolution* denna statsform namnet 'folkets republik', men han hade inga illusioner om stabiliteten eller varaktigheten hos denna statsform. Folkets republik lämnar kapitalisterna med kontrollen över ekonomin, men ger samtidigt arbetarklassen del i statsmakten och frihet att organisera och agitera för uppnåendet av sina mål. Personalen i statsapparaten är till största delen oförändrad, men svagheten och opålitligheten hos de väpnade styrkor som står till statens disposition tvingar kapitalisterna att genomföra en politik med kompromisser och försök att vinna tid.

Den demokratiska karaktären hos folkets republik ger upphov till en mängd illusioner. Liberalerna ser i delningen av statsmakten och de kompromisser som nödvändigtvis följer därav ett löfte om klassamarbete och minskning av de sociala konflikterna. Revisionisterna tror att folkets republik är ett medel till det gradvisa uppnåendet av socialismen. Verkligheten med ökad klasskamp bakom den tillfälliga balansen förbises alltför ofta. Men dessa optimistiska förutsägelser råkar snart i vanrykte av händelsernas utveckling. Ingenting bevisar så klart den instabila tillfälliga karaktären hos folkets republik som dess oförmåga att mildra den kapitalistiska produktionens motsättningar. Dessa motsättningar, som långt ifrån eliminerats,

blir istället intensifierade. De fördelar som vunnits av de mycket förstärkta fackföreningarna och genomförandet av sociallagstiftning under trycket från arbetarklassen lägger bördor på den kapitalistiska produktionen, som den är illa beredd och ändå mindre villig att bära. Storkapitalet möter denna situation på två sätt. För det första genom att förstärka sina monopolistiska organisationer och klämma åt medelklassen. Denna som redan blivit utarmad av kriget och den följande oredan i ekonomin som, i form av inflation, är särskilt svår för dem med små besparingar och ingen organisation för att skydda dem, finner nu att deras desperata situation bara obetydligt förbättrats av att 'lag och ordning' har återupprättats, och att de är folkets republiks styvbarn. För det andra ger sig kapitalisterna in på en intensiv kampanj för 'rationalisering', det vill säga ersättandet av arbetskraft med maskiner och en intensifiering av arbetsprocessen, som har till resultat att reservarmén ökar. Det är naturligtvis sant att det ekonomiska återuppbyggandet av krigsperiodens förstörelse och förluster utgör grunden för ett avsevärt uppsving i den ekonomiska aktiviteten, ett uppsving som nästan överallt i Europa under tjugotalet uppmuntrades och stöddes av kapitalimporten från Förenta staterna. Under en tid är produktionen av produktionsmedel skild från sitt beroende av konsumtionsvarumarknaden, men bara för en tid. När en gång produktionsapparaten väsentligen har återuppbyggt görs upptäckten att efterfrågan på konsumtionsvaror, som är begränsad på grund av medelklassens utarmning och den tekniska arbetslösheten bland arbetarna, är otillräcklig för att bära upp en hög ekonomisk aktivitet. En kris följd av en skarp nedgång i produktionen och sysselsättningen blir oundviklig.

Från den kapitalistiska produktionens utgångspunkt kunde en sådan kris mildras eller övervinnas genom den vanliga imperialistiska metoden att expandera utomlands. Men det är just de länder som allvarligast försvagades av det föregående kriget som har den minsta möjligheten att följa denna utväg. Deras kolonier togs ifrån dem och deras militära styrka är så försvagad att de inte kan föra en aggressiv utrikespolitik. Dessutom är arbetarklassens politiska inflytande under folkets republik definitivt emot genomförandet av nya imperialistiska äventyr. Hilferding var när han skrev 1931 med sina färskas erfarenheter från Tyskland i minnet, så imponerad av detta tillstånd att han betraktade imperialistisk expansion som nästan någonting i det förflutna. 'Det är den större kontrollen över utrikespolitiken i de demokratiska länderna', skrev han, 'som i en extraordinär grad begränsar finanskapitalets tillgång till statsmakten.'¹ Detta var nog sant vid den tidpunkt när det skrevs, men olyckligtvis var Hilferding inte längre, som tidigare, förmögen att dra slutsatser från sin egen analys.

Diskussionen i denna avdelning kan kort sammanfattas på följande sätt: en nation, vars ekonomiska och sociala struktur allvarligt rubbats som resultat av ett imperialistiskt återuppdelningskrig, kan, om en lyckad socialistisk revolution uteblir, gå in i en period av klassjämvikt på kapitalistiska produktionsförhållandens grund. Under sådana förhållanden leder intensifieringen av de kapitalistiska motsättningarna till en allvarlig inre kris som inte kan lösas genom förlitande på den vanliga imperialistiska expansionsmetoden. Detta är så att säga den jordmån, i vilken fascismen slår rot och växer.

2. Fascismens väg till makten

Både ursprunget och grunden till fascismen står att finna i medelklassen, som utgör en sådan stor del av befolkningen i de kapitalistiska länderna under monopolkapitalismens period. Lenin påpekade mycket tydligt de drag i medelklasspsykologin som, under de rätta omständigheterna, uppammar och gynnar tillväxten av den fascistiska rörelsen:

För marxister är det teoretiskt klart bestämt — och erfarenheten av alla europeiska revolutioner och revolutionära rörelser har fullt bekräftat det — att den lille egendomsägaren (en social typ som är

¹ 'Die Eigengesetzlichkeit der kapitalistischen Entwicklung', i *Kapital und Kapitalismus*, Bernhard Harms, ed. (1931), Vol. I, s. 35-6.

mycket vanlig i många europeiska länder), som under kapitalismen lider av ständigt förtryck och mycket ofta av en häpnadsväckande skarp och snabb försämring av levnadsvillkoren och till och med ruin, lätt blir extremt revolutionär, men är oförmögen att visa uthållighet, förmåga att organisera, disciplin och fasthet. Småborgarskapet, 'rasande' över kapitalismens fasor, är ett socialt fenomen som i likhet med anarkismen är karakteristiskt för alla kapitalistiska länder. Instabiliteten av en sådan revolutionär anda, dess ofruktbarhet, dess förmåga att snabbt förvandlas till underkastelse, apati, fantasi och till 'vansinnig' hänförelse för den ena eller den andra borgerliga 'flugan' — allt detta är allmänt bekant.²

Vad Lenin här säger gäller i varierande grad för stora delar av medelklassen. Det är just dessa grupper som allvarligast drabbas under den period av klassjämviktskapitalism, som kan följa på ett misslyckat återuppdelningskrig. De utgör kärnan i fascismens folkliga stöd. När en gång rörelsen har börjat att få framgång, attraheras andra delar av befolkningen till den, fast inte alltid av samma skäl. Dessa delar omfattar vissa grupper av oorganiserade arbetare, oberoende bönder, en del av de arbetslösa, deklasserade och kriminella element (det så kallade lumpproletariatet) och ungdomar från alla klasser som bara kan se knappa möjligheter för en normal karriär.

Fascismens ideologi och program speglar medelklassens sociala ställning och är i detta avseende bara en intensifiering av de attityder som redan visats vara typiska för imperialismen. (Se kap. 17, avd. 3.) Huvudingredienserna har en negativ karaktär, nämligen fientlighet mot organiserade arbetare å ena sidan och monopolkapital å den andra sidan. På den positiva sidan kompenserar sig medelklassen för sin avsaknad av gemensamma klassintressen och en fast organisationsgrund genom glorifieringen av den nation och 'ras' som den tillhör. Utläningar och rasminoriteter anklagas för olyckor vars natur man inte kan förstå. Detta är inte att förneka att medelklassens stöd för diskriminering av minoriteter också vilar på en grund av omedelbara ekonomiska fördelar. Vad inre ekonomiska och sociala problem beträffar är fascismens program en samling dåligt genomtänkta och ömsesidigt motsägande förslag som är anmärkningsvärda huvudsakligen för sin tydliga demagogiska karaktär. Knappast något av dess förslag är nya eller ursprungliga. Nästan utan undantag har de framförts tidigare flera gånger under perioder av samhälleliga nödlägen. Vad som ger fascismen dess sammanhang och vitalitet är dess betoning av nationalismen, dess krav på återupprättandet av en stark statsmakt och dess rop på ett hämndkrig och utländska erövringar. Det är detta som ger en fast grund för det förnyade närmandet mellan fascismen och kapitalistklassen.

Kapitalisternas attityd mot fascismen är till en början reserverad och misstänksam. De är särskilt misstänksamma mot den för dess obehärskade utfall mot finanskapitalet. Men allteftersom rörelsen sprider sig och får folkligt stöd undergår kapitalisternas attityd en gradvis förändring. Deras egen ställning är svår, fångade som de är mellan kraven från den organiserade arbetarklassen och de rivaliserande kapitalistiska makternas 'inringning'. Normalt skulle kapitalistklassen under sådana omständigheter använda statsmakten för att kuva arbetarna och förbättra sin egen internationella ställning, men nu är denna möjlighet inte öppen för den. Staten är svag och arbetarna delar kontrollen av den. Följaktligen kommer fascismen, när den en gång har visat sin rätt att bli tagen på allvar, att betraktas som en möjlig värdefull allierad mot kapitalisternas två värsta fiender, arbetarna i det egna landet och kapitalisterna i andra länder, ty äktheten i fascismens hat till arbetare och utläningar kan aldrig betvivlas. Genom en allians med fascismen hoppas kapitalistklassen att återupprätta en stark stat, underkuva arbetarklassen och utvidga sitt livsviktiga 'livsrum' på de rivaliserande imperialistiska makternas bekostnad. Detta är skälet till det finansiella understöd med vilket kapitalisterna stöder den fascistiska rörelsen och, kanske ändå viktigare, till den tolerans som

² Lenin, *Left-Wing Communism: an Infantile Disorder*, International Publishers ed., s. 17.

de kapitalistdominerade statstjänstemännen visar vid behandlandet av fascismens våldsamma och illegala metoder.

Man får inte tro att kapitalisterna är helt och hållet lyckliga över fascismens uppkomst. Utan tvivel skulle de föredraga att lösa sina problem på sitt eget sätt om det vore möjligt. Men deras svaghet tvingar dem att förstärka fascismen och när slutligen förhållandena blir outhärdliga och en ny revolutionär situation skyntar vid horisonten, öppnar kapitalisterna, från sina positioner inom statsmaktens murar, alla portar och släpper in de fascistiska legionerna.

3. Den fascistiska 'revolutionen'

När fascismen en gång kommit till makten sätter den med skoningslös energi i gång att förstöra den klassjämvikt som ligger bakom obeslutsamheten och förslamningen i folkets republik. Fackföreningarna och arbetarklassens politiska partier får de första och hårdaste slagen. Deras organisationer krossas och deras ledare dödas, fängslas eller tvingas i landsflykt. Därefter kommer upprättandet av den starka statsmakten och slutligen, när dessa nödvändiga förberedelser är avklarade, övergången till förberedelser i full skala för det nya återuppdelningskriget. I dessa tre steg sammanfattas vad som ofta kallas den fascistiska 'revolutionen'.

Uppbyggandet av statsmakten är en komplicerad process som oundvikligen innebär ett avlägsnande från det radikala medelklassprogram på vars grund fascismen kom till makten. Huruvida detta är ett medvetet val för de fascistiska ledarnas del är en fråga som inte ens behöver ställas; det fascistiska programmet är själv motsägande och tar ingen hänsyn till de ekonomiska lagarnas verkliga karaktär och det skulle möta bittert motstånd från alla de mäktiga elementen i kapitalistklassen. Att försöka genomföra det i praktiken skulle inbjuda till katastrof och kanske för alltid omöjliggöra förverkligandet av de drömmar om utländska erövringar som utgör den ideologiska kärnan i fascismen. Fascismen har bara inte råd att ådra sig kapitalisternas fiendlighet; den behöver deras fulla samarbete, eftersom de innehar de strategiska ställningarna i ekonomin och har den träning och erfarenhet som är nödvändig för att få den att fungera. Kapitalisterna å sin sida välkomnar att arbetarklassens organiserade makt krossas och ser med entusiasm fram mot att kunna återuppta den utländska expansionspolitiken.

Återuppbyggnaden av statsmakten äger rum på basis av en allt närmare allians mellan fascismen och kapitalet, särskilt monopolkapitalet i de betydelsefulla tunga industrierna.

Politiskt innefattar en stark stats upprättande att de politiska partier som är lämpliga för den parlamentariska demokratin avskaffas. Men detta är inte allt. Extremistiska element inom själva det fascistiska partiet är bittert harmsna över vad de bara kan betrakta som svek mot det fascistiska programmet för sociala reformer och de trycker envist på för en 'andra revolution'. De utvecklade kriserna inom de fascistiska leden möts med utrensning av oliktankande ledare och integrerandet av de privata fascistiska arméerna i de reguljära statliga väpnade styrkorna. Från denna stund förlorar det fascistiska partiet sin oberoende betydelse och blir i verkligheten ett bihang till statsapparaten. Med dessa handlingar överför fascismen slutligen och oåterkalleligt sin sociala bas från medelklassen till monopolkapitalet. Nu äger en *interpene-tration* rum mellan det högsta fascistiska ledarskiktet och de dominerande cirklarna av monopolkapitalet, vilket resulterar i skapandet av ny härskande oligarki som förfogar över den kombinerade ekonomiska och politiska makten. Hela nationens ansträngningar inriktas hädanefter på uppbyggnaden. Alla andra överväganden i den sociala och ekonomiska politiken underordnas nu det viktigaste målet att genomföra och vinna ett nytt imperialistiskt återuppdelningskrig.

Den fascistiska 'revolutionens' resultat är sålunda krossandet av den förut existerande klassjämvikten, upprättandet av en stark stat och förberedandet av nationen för ett nytt återuppdelningskrig. Långt ifrån att omkullkasta den kapitalistiska imperialismen, blottlägger i verkligheten fascismen dess monopolistiska, våldsamma och expansiva grunddrag.

4. Den härskande klassen under fascismen

Det har framlagts så många teorier om fascismen, som tolkar den som en ny samhällsordning, som i grunden är varken kapitalistisk eller socialistisk till sin karaktär, att det kanske inte är ur vägen att något mera uttryckligt formulera vår egen inställning till detta problem.³ Teorierna i fråga medger vanligen att fascismen har behållit kapitalismens former, men anser att dessa former bara utgör en fasad bakom vilken en ny härskande klass tar över de verkliga kontrollerna och manipulerar dem för sina egna mål. Vilka dessa mål är lämnas vanligen något svävande, men det är kanske inte fel att säga att de flesta författare föreställer sig dem i form av makt. Vid jakten efter makt bortser den fascistiska härskande klassen, påstås det, från 'den kapitalistiska lekens spelregler'; följaktligen är fascismen ett nytt samhälle som varken följer kapitalismens lagar eller lider av dess motsättningar. En fullständig utforskning av denna tes skulle naturligtvis kräva en analys av konkreta fascistiska samhällen som inte kan göras här.⁴ Men det kan vara en nyttig övning att pröva begreppet om den nya fascistiska 'härskande klassen' med utgångspunkt från den teori om kapitalismen som framlagts i denna bok.

Klasstillhörighet är inte en fråga om socialt ursprung. En person som föds i arbetarklassen kan bli en kapitalist och tvärtom. Gemensamt socialt ursprung är betydelsefullt för en klass tänkande och samhörighetskänsla, men det avgör inte dess sammansättning. Detta är en fråga om den ställning som individerna har i samhället, det vill säga deras förhållande till varandra och till samhället som en helhet. För marxismen betyder detta i första hand ställningen i strukturen av ekonomiska förhållanden som dominerar helheten av samhällsliga förhållanden. Det är på detta sätt som vi kommer fram till definitionen av den härskande klassen som bestående av de personer som individuellt eller tillsammans utövar kontrollen över produktionsmedlen.

Detta är en allmän definition som är oklanderlig så långt den gäller, men det är viktigt att förstå att den inte gäller speciellt långt och att en okritisk tillämpning kan vara missledande. Medan det är sant att den härskande klassen utgörs av dem som kontrollerar produktionsmedlen, är motsatsen inte nödvändigtvis sann. Kontroll över produktionsmedlen är på intet sätt synonymt med att en del av samhället exploaterar en annan. Om exploateringsförhållandet inte existerar, är begreppet härskande klass oanvändbart och samhället kan sägas vara klasslöst. Det mest otvetydiga exemplet på ett klasslöst samhälle utgörs av det som Marx kallade 'enkel varuproduktion' i vilket varje producent äger och arbetar med sina egna produktionsmedel. Dessutom ger definitionen ifråga, på grund av sin karaktär av en allmän definition som är lika möjlig att tillämpa på alla klassamhällen, ingen ledtråd om skillnaden mellan dem och följaktligen inget kriterium för att skilja en härskande klass från en annan. För att framlägga problemet rakt på sak, kan man anta att en ny uppsättning individer får kontrollen över produktionsmedlen. Är detta en ny härskande klass eller bara ny personal för den gamla härskande klassen? Den allmänna definitionen ger ingen hjälp att besvara denna fråga.

Detta exempel bör tjäna till att varna oss för omöjligheten att behandla frågan om den härskande klassen som ett abstrakt samhällsproblem i allmänhet. Vi måste vara historiskt bestämda om vi skall göra begreppet till ett användbart verktyg för samhällsanalysen. Detta betyder att vi, i fråga om varje särskild härskande klass, noggrant måste specificera karaktären

³ Mycket av denna analys har tagits från författarens artikel. 'The Illusion of the Managerial Revolution', *Science and Society*, vintern 1942.

⁴ För en bra studie av den tyska fascismen, se Franz Neumann, *Behemoth*, 1942.

hos de samhälleliga förhållanden i vilka den intar den dominerande ställningen och formen av den kontroll som den utövar över produktionsmedlen. Det är dessa faktorer, och endast dessa, som bestämmer motiven och målen för den härskande klassen. Det är på detta sätt vi kan skilja mellan olika härskande klasser. Vi får kort sagt en metod att skilja äkta samhälleliga revolutioner (byte av härskande klass) från blott och bart ersättningar av gamla ansikten med nya, mer eller mindre fullständiga allt efter de olika fallen.

Låt oss nu tillämpa dessa tankar på kapitalismen. Här har vi, bortsett från mellanliggande grupper och rester av tidigare samhällsformer, två grundläggande klasser, nämligen kapitalisterna som äger produktionsmedlen och klassen av fria lönearbetare som inte äger något annat än sin förmåga att arbeta. Betydelsen av den form av kontroll som utövas över produktionsmedlen kan inte överbetonas. Denna form är ägandet av kapital, från vilket naturligtvis kapitalismen får sin benämning; exploateringen antar på motsvarande sätt formen av mervärdeproduktion. 'Kapital' är inte helt enkelt ett annat namn för produktionsmedel, utan det är produktionsmedel reducerade till en kvalitativt homogen och kvantitativt mätbar mängd värde. Kapitalisternas intresse är inte produktionsmedel som sådant, utan kapital och detta betyder nödvändigtvis kapital betraktat som mängd, ty kapital har bara en dimension, nämligen storlek.

Vi har redan i de tidigare kapitlen sett att kapitalistens intresse för kapitalets kvantitet har den konsekvensen att kapitalexpansion blir hans första och dominerande mål. Hans sociala ställning bestäms, och kan bara bestämmas, av den mängd kapital som ligger under hans kontroll. Dessutom kunde kapitalisten, även om han som individ var tillfredsställd med att 'behålla sitt kapital intakt', utan ökning, bara rationellt genomföra detta mål genom en strävan att expandera. Kapital tenderar 'naturligen' att krympa, konkurrensens krafter och den tekniska förändringen arbetar helt i denna riktning och denna tendens kan besegras bara genom en ständig ansträngning att expandera. I grunden är mervärdet en ökning av kapitalet och det faktum att kapitalisten konsumerar en del av sin inkomst är ett sekundärt fenomen.

Målet att expandera kapitalet är sålunda inte ett mål som kapitalisterna är fria att sträva efter eller inte, som de behagar. De måste sträva efter det under hotet om att bli eliminerade från den härskande klassen. Detta gäller lika för egentliga kapitalägare och för dem som, utan att själva vara egentliga ägare, får 'kontroll' över kapital, något som inte sällan händer i de stora moderna bolagen. Ingen av dem har på något sätt full handlingsfrihet. Den härskande klassen under kapitalismen utgörs av kapitalets funktionärer, de vilkas motiv och mål är ålagda dem genom den speciella historiska formen för deras kontroll över produktionsmedlen. Det var detta som ledde Marx till att anmärka i förordet till första upplagan av *Kapitalet* att: 'Mindre än någon annan kan min ståndpunkt, vilken uppfattar de ekonomiska samhällsformernas utveckling som en naturhistorisk process, göra den enskilde ansvarig för tillstånd, av vilka han själv är en social produkt, hur mycket han än strävar att höja sig över dem.'

Denna analys hjälper oss att lösa problemet med den härskande klassen under fascismen. Som vi har sett, är kapitalismens former bevarade: produktionsmedlen behåller sin form av kapital och exploateringen fortsätter att ta formen av mervärdeproduktion. Följaktligen är den härskande klassen fortfarande kapitalistklassen. Dess sammansättning är emellertid något förändrad. Judiska kapitalister kan exempelvis vara exproprierade och många fascistiska ledare använder sin politiska makt för att uppnå viktiga ställningar i industrin. Men dessa nya medlemmar av den härskande klassen medför inte en ny uppsättning motiv och mål som skiljer sig från de maktägande kapitalisternas synpunkter. Tvärtom antar dessa nya medlemmar snart som sina egna de motiv och mål, som oundvikligen härstammar från den ställning i samhället som de kommer att inta. De är nu ansvariga för kapital och som alla andra i denna ställning måste de sträva efter att bevara och utvidga det. Som i fråga om alla uppkomlingar, genomför de emellertid sin uppgift med större energi och färre skrupler än de,

som genom träning och tradition är vana att uppfylla de åligganden som vilar på kapitalets funktionärer.

Ingjutande av nytt blod i kapitalistklassens led är sålunda en mycket betydelsefull följd av fascismens seger. En annan inte mindre betydelsefull är det ökande upptagandet av monopolkapitalets organ i statsapparaten. Handelskammare, arbetsgivarorganisationer, karteller och andra liknande organisationer görs obligatoriska och ges direkt statlig auktoritet. Deras aktiviteter i sin tur är samordnade genom ett hierarkiskt system av nämnder och kommittéer, med regeringsdepartementen i toppen. På varje nivå tas tjänstemännen och experterna huvudsakligen från den erfarna personalen inom industrin och finansvärlden, med tillägg av många som har nått en framstående ställning genom sin politiska aktivitet inom den fascistiska rörelsen. Tendenser som finns inneboende i kapitalismen i dess imperialistiska fas når här sin klimax. Statens expanderande ekonomiska funktioner och centralisationen av kapitalet möts här i vad som kan kallas ett formellt giftermål mellan staten och monopolkapitalet. De olika kanaler genom vilka den härskande klassen utövar ekonomisk och politisk makt i en parlamentarisk demokrati sammansmälts till en under fascismen.

Det är viktigt att inte missförstå naturen hos och betydelsen av denna process. Det måste särskilt understrykas att vad som sker är *inte* ett organiskt enande av allt kapital till en jättelik trust — vad Hilferding kallade den 'allmänna kartellen'⁵ — med regeringen så att säga som dess styrelse. Kapitalet förblir uppdelat i organisatoriskt skilda delar som för det mesta har bolagsform. De som dominerar de största bolagen utgör den härskande oligarkin, medan de som har smärre kapitalenheter intar lägre positioner i den ekonomiska och sociala hierarkin. Dessutom är den enskildes ställning inom själva den härskande oligarkin mer eller mindre proportionell mot storleken av det kapital han representerar, just som, till exempel, i ett feodalt samhälle där länsherren som har största området får en högre rang än sina mindre rivaler. Av detta skäl är driften att expandera lika stark som någonsin inom de olika delarna av kapitalet. Det finns fyra metoder öppna för expansion för de större enheterna monopolkapital: inre ackumulation, absorbering av mindre kapital, expansion utomlands och expansion på bekostnad av varandra. Den sista av dessa kan, om den praktiseras extremt, allvarligt försvaga monopolkapitalet som helhet och måste följaktligen hållas under ganska noggrann kontroll av den härskande oligarkin, men ingen sådan invändning kan resas mot de första tre. Följaktligen återinvesterar de stora bolagen och sammanslutningarna sina vinster, strider med andra om att sluka upp mindre kapital och att använda staten på en mängd sätt för att utvidga sitt 'livsrum' på andra länders bekostnad. Var och en hoppas, genom skickligt utnyttjande av sina möjligheter, att öka sin relativa betydelse och makt utan att bli inblandad i kostsamma och möjligen också förödande strider med sina rivaler. Det tvingande behovet av en gemensam politik mot massorna hemma och mot den övriga världen förhindrar därför inte monopolisterna från att föra en ständig, fast i stort obemärkt, kampanj för expansion inom ramen för den fascistiska ekonomin.

En gång trodde jag att fascismen lämpligen kunde beskrivas som 'statskapitalism', som jag definierade som 'ett samhälle som är helt kapitalistiskt till sin klasstruktur men i vilket det finns en hög grad av politisk centralisering av den ekonomiska makten'.⁶ Definitionen i sig är, fast den kanske saknar exakthet, inte en felaktig beskrivning av fascismen, men ett övervägande av det sätt på vilket andra författare, särskilt marxister, har använt termen 'statskapitalism' har lett mig till den slutsatsen att tillämpning på fallet fascismen troligen är mera förvirrande än upplysande. Bucharins beskrivning av statskapitalismen kan tas som ett mer

⁵ *Das Finanzkapital*, s. 295f.

⁶ 'The Decline of the Investment Banker', *The Antioch Review*, våren 1941, s. 66.

eller mindre typiskt exempel på det sätt som begreppet ofta har tolkats. Med utgångspunkt från ett samhälle 'i vilket kapitalistklassen är förenad i en enda trust och vi har att göra med ett organiserat men samtidigt från klassynpunkt antagonistiskt ekonomiskt system', fortsätter Bucharin på följande sätt:

Är ackumulation möjlig här? Naturligtvis. Konstant kapital växer allteftersom kapitalisternas konsumtion växer. Nya produktionsgrenar motsvarande nya behov uppkommer alltid. Arbetarnas konsumtion växer, fast bestämda gränser uppställs för den. Trots denna 'underkonsumtion' för massorna uppkommer inga kriser eftersom *de olika produktionsgrenarnas efterfrågan på varandras produkter såväl som efterfrågan på konsumtionsvaror ...* är bestämd i förväg. (Istället för produktionens 'anarki' får man vad som från kapitalets ståndpunkt är en rationell plan.) Om ett misstag görs i fråga om produktionsvaror, kan överskottet läggas till lagret och en motsvarande korrigering görs under nästa produktionsperiod. Om ett misstag görs i fråga om arbetarnas konsumtionsvaror kan överskottet delas upp bland arbetarna eller förstöras. Också i fråga om ett misstag i produktionen av lyxvaror är lösningen klar. Sålunda kan det inte förekomma *något slags* allmän överproduktionskris. I allmänhet fortsätter produktionen smidigt. Kapitalisternas konsumtion utgör motivet för produktionen och för produktionsplanen. Följaktligen är det i detta fall inte en speciellt snabb utveckling av produktionen.⁷

Vilka än fördelarna av denna modell är för de särskilda begränsade teoretiska ändamål som Bucharin hade i tankarna, är det klart att den inte lämpar sig för fascismen, och för övrigt kastar den inget ljus över några av de verkliga tendenserna hos den kapitalistiska produktionen. Fascismen är inte ett samhälle 'i vilket kapitalistklassen är förenad i en enda trust', och det är verkligen inte sant att 'kapitalisternas' konsumtion utgör motivet för produktionen och för produktionsplanen. Tvärtom förblir kapitalet och följljaktligen också kapitalistklassen uppdelad i organisatoriskt skilda enheter och ackumulationen det dominerande motivet för produktionen under fascismen liksom under alla andra former av kapitalistiska samhällen. I nästa avdelning skall vi försöka undersöka innebörden av dessa nära sammanhängande fakta.

5. Kan fascismen eliminera kapitalismens motsättningar?

Kapitalismens motsättningar uppkommer, som Marx uttryckte det, 'ur det faktum att kapitalet och dess självutvidgning uppträder som utgångs- och slutpunkt, som motiv och mål för produktionen; att produktionen blott och bart är produktion för *kapital*, och inte tvärtom, produktionsmedlen endast medel för en ordning hos livsprocessen, som ständigt utvidgar sig till förmån för producenternas *samhälle*'.⁸ Denna karakteristik passar, som vi har sett, bra på fascismen, men det finns den skillnaden att under fascismen är kontrollen av det ekonomiska systemet centraliserad, konflikter mellan olika delar av kapitalet är till största delen undertryckta till förmån för intresset för kapitalet som helhet och svåra risker delas genom staten. Vi har här vad nazistiska ekonomer kallar en 'styrd ekonomi' i vilken den enskilde kapitalisten måste underordna sig en gemensam nationell politik. Frågan uppkommer naturligtvis, om en fullständig centralisering av den ekonomiska politiken i sig utgör en grund för eliminerandet av kapitalismens motsättningar.

De som besvarar denna fråga jakande säger vanligtvis att riktigheten i deras svar redan har visats i praktiken. Kapitalismens viktigaste motsättning består enligt detta synsätt av ekonomisk stagnation, relativt låg produktionsnivå och massarbetslöshet. Det var kapitalismens oförmåga att övervinna detta förhållande som beredde marken för fascismens framkomst till makten. Men en gång vid makten visade fascismen snabbt sin förmåga att avskaffa arbetslösheten och öka produktionen till maximinivå. Följaktligen måste man dra den slutsatsen att fascismen har lyckats befria sig från kapitalismens grundläggande motsättning. Medan denna

⁷ Bucharin, *Der Imperialismus und die Akkumulation des Kapitals*, s. 80-81.

⁸ *Capital* III, s. 293.

diskussion kan ha en viss ytlig rimlighet, visar en närmare undersökning klart dess bedrägliga karaktär. I verkligheten består kapitalismens motsättning i en oförmåga att använda produktionsmedlen 'för en ordning hos livsprocessen, som ständigt utvidgar sig till förmån för producenternas samhälle'. Under vissa omständigheter visar sig detta som stagnation och arbetslöshet, det vill säga i att en del av produktionsmedlen *inte utnyttjas*. Under andra omständigheter visar de sig emellertid som ett utnyttjande av produktionsmedlen för utländsk expansion. Stagnation och arbetslöshet å ena sidan och militarism och krig å den andra är därför de alternativa och till stor del varandra uteslutande uttrycksformerna för kapitalismens motsättningar. När man förstår detta faktum kan fascismens bedrifter visa sig från sin rätta sida. Fascismen har inte givit något bevis för sin förmåga att övervinna stagnation och arbetslöshet genom att använda de materiella och mänskliga resurserna för att utvidga bruksvärdena för den stora massan av befolkningen. Tvärtom har den från början ägnat alla sina tillgängliga resurser för att förbereda och föra ett imperialistiskt återuppdelningskrig. Under fascismen ger påtvingad sysslolöshet plats för våld och blodsutgjutelse. Detta är inte att övervinna kapitalismens motsättningar, snarare är det ett avslöjande av hur djupt rotade de verkligen är.

Låt oss, med avsikt att föra analysen ett steg vidare, anta att en fascistisk nation kommer ur ett krig med sin samhällsstruktur oskadd och med sina områden och kolonier mycket utvidgade. Vad skulle då bli den sannolika följden? Skulle den kunna skapa ett planerat och stabilt ekonomiskt system, kapabelt att både undvika inre depression och att avhålla sig från ytterligare aggression? Om det var riktigt att anta att produktionens mål under sådana förhållanden skulle ändras från ackumulation av kapital till vidgningen av bruksvärden, då skulle vi vara tvungna att besvara frågan jakande, för det är omöjligt att ifrågasätta den abstrakta möjligheten av en planerad ekonomi fri från kapitalismens motsättningar. Vi behandlar emellertid inte abstrakta möjligheter utan konkreta samhällsformer som bara kan förstås i termer av sin egen historia och struktur. Från denna ståndpunkt finns det inte den minsta grund att förvänta sig att fascismen skulle vare sig kunna eller vilja avskaffa kapitalackumulationen som det primära målet för den ekonomiska aktiviteten. Tvärtom finns det alla skäl att anta att monopolkapitalet, med statens fulla stöd och skydd, genast skulle sätta igång med att, för sin egen självexpansion, exploatera varje nytt område eller koloni som vunnits som ett resultat av kriget.

Inte desto mindre är det mycket tänkbart att fascismen skulle behålla en högt centraliserad statsekonomi. Vi kan därför ta för givet att stagnation och massarbetslöshet under inga omständigheter skulle tillåtas uppträda. Men detta innebär inte en eliminering av kapitalismens motsättningar mer än under-tryckandet av ett symptom innebär botande av en sjukdom. Om, och detta verkar troligt, massornas konsumtion hölls under strikt kontroll och ackumulationen tilläts att fortsätta i ett ökande tempo, skulle det uppstå en period av högkonjunktur som kunde vara en avsevärd tid. Till sist skulle emellertid tendensen till underkonsumtion börja att göra sig gällande genom att överskottskapacitet uppträder inte bara i konsumtionsvaruindustrierna utan också i produktionsvaruindustrierna. Fascismen skulle nu åter ha att möta exakt samma problem som mötte den när den först fick statsmakten. Skall produktionsmedel avdelas för att höja massornas levnadsstandard, eller skall de än en gång mobiliseras för ett nytt erövringskrig? Genom vad vi vet om fascismen och om vi kommer ihåg att vi har antagit att ett äventyr med utländsk aggression blev en framgång, är det inte svårt att föreställa sig vad beslutet skulle bli.

Detta är inte den enda möjliga utvecklingsvägen. Alternativt kan den fascistiska staten finna det tillrådligt att tillåta levnadsstandarden att stiga i moderlandet och på motsvarande sätt kontrollera ackumulationsgraden i en viss utsträckning. En sådan politik skulle utan tvivel vara möjlig en tid, men om man fortsätter med den, skulle den säkert föra med sig en fallande

profitkvot. Eftersom vi har mönstrat ut kriser och depressioner som en korrektion av en minskning av lönsamheten, måste vi anta att den härskande oligarkin skulle finna det nödvändigt att vidtaga medvetna åtgärder för att förändra trenden. Detta kunde göras genom att minska lönerna, en metod som aldrig undgår att tilltala kapitalisterna men som har den olyckliga effekten att väcka till liv tendensen till underkonsumtion. Botemedlet ger ingen förbättring av sjukdomen. Men det är mera troligt att problemet skulle presentera sig i form av brist på nationellt 'livsrum' och följaktligen skulle det direkt resultera i en förnyad kampanj för utländska erövringar.

Även under de mest gynnsamma förhållanden finns det därför ingen anledning att anta att fascismen skulle lyckats att undkomma kapitalismens ekonomiska motsättningar. Men att anta dessa 'mest gynnsamma omständigheter' är i verkligheten ett obefogat medgivande till dem som tror på fascismens stabilitet. Detta förklarar varför den föregående analysen har varit uttryckt i villkorssatser. Vi kan erinra oss att analysen började med antagandet att fascismen kom ur ett återuppdelningskrig oskadd och med mycket utvidgat område. Händelsevis är de fascistiska nationerna nu invecklade i ett jättelikt krig som påskyndades av deras egen strävan efter expansion och utländska erövringar. Det finns ingen garanti för att de kommer att vara segerrika, det finns inte ens garanti för att de kommer att överleva i sin nuvarande form. Med andra ord har fascismen redan på tydligast möjliga sätt visat sin grundläggande självförstörande karaktär. Under dessa förhållanden kan spekulatören, över vad som kommer att hända med fascismen när den nuvarande världskrisen är över, lätt leda till vad Lenin en gång i ett liknande sammanhang beskrev som 'en bagatellisering och ett avtrubbande av de mest djupgående motsättningarna i kapitalismens nyaste fas, i stället för ett blottläggande av deras sanna djup'.⁹

6. Är fascismen oundviklig?

Alla kapitalistiska länder bär under imperialismens period fröet till fascismen inom sig. Frågan uppkommer då naturligtvis om det är oundvikligt att dessa frön skall slå rot och växa till mognad. Marx tog, när han skrev *Kapitalet*, det mesta av sitt material från engelska erfarenheter, men han var noga med att varna sitt hemland att det inte kunde förvänta sig att undkomma ett liknande öde. När vi skriver om fascismen i dag måste vi då utdela en sådan varning till folken i de icke-fascistiska kapitalistiska länderna?

Om vår analys är riktig tycks det följa att fascismen inte är ett oundvikligt stadium i den kapitalistiska utvecklingen. Fascismen uppkommer bara i en situation när kapitalismens struktur har blivit allvarligt skadad och ändå inte kastad över ända. Den approximativa klassjämvikten, som med ens uppstår, intensifierar den kapitalistiska produktionens underliggande svårigheter och försvagar statsmakten. Under dessa förhållanden växer den fascistiska rörelsen till överväldigande proportioner och när en ny ekonomisk kris bryter ut, som den är tvungen att göra, väljer kapitalistklassen fascismen som den enda utvägen ur dess annars olösliga problem. Såvitt historien tillåter oss att bedöma — och i frågor av denna sort finns det ingen annan vägvisare är ett långt och 'misslyckat' krig det enda sociala fenomen som är tillräckligt katastrofalt i sina effekter för att sätta igång denna speciella händelsekedja. Det är visserligen inte omöjligt att en ekonomisk kris skulle kunna vara så djupgående och långt utdragen att den i allt väsentligt skulle ha samma resultat. Men det verkar otroligt om inte den kapitalistiska maktens struktur redan allvarligt har undergrävt; ty en kapitalistisk stat som har relativ handlingsfrihet och förfogar över starka väpnade styrkor kan mycket väl vidta åtgärder, inre eller yttre eller bådadera, som effektivt kommer att kontrollera en ekonomisk depression innan den antar farliga proportioner.

---

⁹ *Imperialism*, s. 84.

För att fortfarande hävda att fascismen är oundviklig tycks det nödvändigt att visa två saker: 1. att alla kapitalistiska nationer någon gång måste få sin sociala struktur allvarligt skadad av krig, och att likväl 2. de kapitalistiska produktionsförhållandena måste överleva om än i en mycket försvagad form. Uppenbarligen kan inget av dessa påståenden klara sig vid en undersökning. Vi behöver bara nämna Sovjetunionen och Förenta staterna för att bevisa saken. Ryssland var utmattat av första världskriget, men de kapitalistiska produktionsförhållandena överlevde inte sammanbrottet. Ett nytt socialistiskt samhälle steg ur kapitalismens ruiner. Förenta staterna, å andra sidan, kom ur det första världskriget starkare än någonsin och så vitt man nu kan bedöma, finns det inget skäl att antaga att kapitalismens inre struktur skall bli ohjälpligt skadad som resultat av det nu pågående kriget. Visserligen skulle frågan en dag nästan säkert te sig annorlunda om vi måste se fram mot en oändlig rad krig i framtiden. Men huruvida det kommer att vara en serie ytterligare krig i framtiden är inte en fråga bara om en enda nation utan snarare om karaktären hos världsekonomin som helhet. I detta fall finns det tendenser i verksamhet i dag, som kan komma att helt förändra de internationella relationernas karaktär och därmed varje enskild nations utvecklingsväg. I det avslutande kapitlet skall vi försöka skissera några av de viktigaste synpunkterna som måste tas med i beräkningen när man bildar sig en åsikt om världskapitalismens troliga framtid.

Appendix B

Imperialismens ideologi

(från Rudolf Hilferdings *Das Finanzkapital*, 1910, s. 426-9)

[Finanskapitalets ideologi] är rakt motsatt liberalismens; finanskapitalet vill inte ha frihet utan dominans; det har ingen smak för den individuella kapitalistens oberoende utan kräver snarare organisering i grupper; det hatar konkurrensens anarki och önskar organisation, visserligen bara för att uppta konkurrensen på en högre nivå. För att uppnå detta och för att samtidigt behålla och utvidga sin makt, behöver det staten för att garantera hemmamarknaden genom skyddstullar och därigenom förenkla erövrandet av främmande marknader. Det kräver en politiskt kraftfull stat som inte behöver ta hänsyn till andra staters intresse vid utformandet av sin handelspolitik. Det behöver en stark stat som förstår finanskapitalets intressen utomlands och använder sin politiska makt till att framtvunga förmånliga fördrag med mindre stater, en stat som kan utöva sitt inflytande över hela världen för att kunna göra hela världen till sitt investeringsområde. Finanskapitalet behöver slutligen en stat som är stark nog att genomföra en expansionspolitik och att erövra nya kolonier. Medan liberalismen var motståndare till statlig maktpolitik för att försäkra sig om sin egen dominans över den gamla makten hos aristokratin och byråkratin och därför begränsade statens maktinstrument inom snävast möjliga gränser så kräver finanskapitalet politisk makt utan begränsningar. Det skulle göra detta även om utgifterna för armé och flotta inte direkt gav de mäktigaste kapitalistiska grupperna en viktig marknad med enorma monopolistiska profiler.

Kravet på en expansionspolitik revolutionerar hela världsåskådningen hos bourgeoisien. Den upphör att vara fredlig och humanitär. De gamla frihandelsanhängarna trodde på frihandel inte bara som den bästa ekonomiska politiken, utan också som början till en ny era av fred. Finanskapitalet har sedan länge övergett dylika idéer. Det tror inte på de kapitalistiska intressenas harmoni, utan vet att konkurrenskampen allt mer närmar sig en politisk kamp om makten. Fredsidealet dör ut och i stället för det humanitära idealet kommer idealet om statens storhet och styrka. Den moderna staten har emellertid sitt ursprung i nationernas strävan efter enhet. De nationella strävandena som fann sin naturliga begränsning i bildandet av nationen som grund för staten — därför att de erkände varje nations rätt till sin egen statsform och som därför såg statens gränser i nationens naturliga gränser — förvandlas nu till en nations strävanden att dominera över andra. Som ett ideal uppstår nu erövrandet av världsherravälde för ens egen nation, en strävan lika obegränsad som kapitalets strävan efter profit från vilken den också härstammar. Kapitalet blir världserövraren och med varje nytt erövat land uppkommer en ny gräns som måste överskridas. Denna strävan blir en ekonomisk nödvändighet, eftersom varje tillbakahållande minskar finanskapitalets profit, reducerar dess förmåga att konkurrera och kan slutligen av en mindre ekonomisk region göra bara ett tillflöde till en större. Ekonomiskt grundad, berättigas den ideologiskt av den anmärkningsvärda förvrängningen av den nationella idén, som inte längre erkänner varje nations rätt till politiskt självbestämmande och oberoende och som inte längre är ett uttryck för den demokratiska tron på alla nationaliteters jämlikhet. Snarare återspeglas den ekonomiska fördelen med monopol i den framskjutna plats som måste tillskrivas ens egen nation. Denna tycks utvald framför alla andra. Eftersom kuvandet av främmande nationer äger rum genom våld, det vill säga på ett mycket naturligt sätt, tycks det den dominerande nationen att den har fått sitt herravälde på grund av speciella naturliga kvaliteter, med andra ord rasmässiga egenskaper. Sålunda uppkommer det i rasideologin en i vetenskap förklädd grund för finanskapitalets maktbegär, som på detta sätt demonstrerar orsaken och nödvändigheten av dess operationer. I stället för det demokratiska jämlikhetsidealet kommer det oligarkiska idealet om herravälde.

Om detta ideal på utrikespolitikens område tycks omfatta hela nationen, betonar det på inrikespolitikens område de härskandes ståndpunkt mot arbetarklassen. Samtidigt ökar arbetarnas tillväxande makt kapitalets ansträngningar att förstärka statsmakten som ett skydd mot proletariats krav.

På detta sätt gräver imperialismens ideologi de gamla liberala idéernas grav. Den hånar liberalismens naivitet. Vilken illusion att, i en värld av kapitalistisk kamp där vapnets överlägsenhet ensam bestämmer, tro på en intressegemenskap! Vilken illusion att se fram mot evig fred och att predika internationell lag där endast våld beslutat folkens öden. Vilken dumhet att vilja utsträcka de lagliga förhållandena inom en stat utom dess gränser! Vilka oansvariga störningar av affärerna skapas inte av detta humanitära nonsens som gör ett problem av arbetarna, som upptäcker sociala reformer hemma och som i kolonierna vill avskaffa slavkontrakten, den enda möjligheten för rationell exploatering! Evig fred är en vacker dröm, man har aldrig ens byggt en järnväg av moraliserande. Hur kan vi erövra världen om vi önskar vänta på konkurrensens omvändelse?

I stället för bourgeoisins bleknade ideal, inför imperialismen denna upplösning av alla illusioner bara för att väcka en ny och större illusion. Imperialismen är nykter när den bedömer de verkliga konflikterna mellan kapitalistiska intressegrupper som både grälar och samsas. Men den blir hänryckt och berusad när den visar sina egna ideal. Imperialisten vill inte ha någonting för sig själv. Han är emellertid ingen visionär och drömmare som upplöser den hopplösa förvirringen av raser i alla stadier av civilisation och med alla sorters möjligheter för utveckling till det bleka begreppet mänsklighet.

Med hårda klara ögon ser han på mängden människor och uppfattar sin nation över dem. Den är verklig, den lever i den mäktiga staten som alltid blir större och mäktigare och glorifierandet av den rättfärdigar alla hans strävanden. Återföreningen av alla individuella intressen till förmån för det högre allmänna intresset, som utgör villkoret för alla vitala samhällsideologier, uppnås därigenom. Staten, som står utanför folket, och nationen binds därigenom samman och den nationella idéen görs till politikens drivande kraft. Klassmotsättningarna avskaffas till förmån för helheten. Gemensam handling av nationen mot målet i form av nationell storhet ersätter klasskampen som för den härskande klassen både är fruktlös och farlig.

Detta ideal som tycks förena det skakade borgerliga samhället med ett nytt band, måste få ett allt mer extatiskt mottagande eftersom hela tiden det borgerliga samhällets sönderfall snabbt pågår.